

T U R U L

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A KÖZGYŰLÉS MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG
MMXXIV

TARTALOM

1. Értekezések a Kállay családról

RÁCZ GYÖRGY: Konferenciák a Kállay családról 2024-ben	57
KÁLLAY KRISTÓF: Családi hagyományápolás a 21. században.....	59
AVAR ANTON: A nagykállói Kállay család levéltárának története.....	61
C. TÓTH Norbert: Mit „keresett” 1530-ban kiskállói Vitéz János Máramaros megyében?.....	69
MÉSZÁROS KÁLMÁN: A Kállay család a Rákóczi-szabadságharcban	74
HOLMÁR ZOLTÁN: A nagykállói Kállay család az 1848-1849-es szabadságharcban	85
RESS IMRE: Kállay Béni boszniai emlékezetének változásai	92
RÁCZ GYÖRGY: A Kállay-címer és környezete az Országos Levéltár tanácstermében	104

TURUL

XCVII. évfolyam

2024. évi 2. füzet

A Turul folyóirat alapítója a Magyar Heraldikai
és Genealógiai Társaság. Alapítva 1883. évben.

Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
(székhely: H-1088. Budapest, Múzeum körút 6-8., 1. em. 156.)

Felelős kiadó: DR. PANDULA ATTILA RUDOLF (MHGT, elnök)

Felelős szerkesztő: DR. RÁCZ GYÖRGY (főszerkesztő)
Szerkesztőség: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Postacím: H-1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4., II. em. 56.
E-mail cím: turul@mn.gov.hu

Tördelés: MÁTÉ ISTVÁN

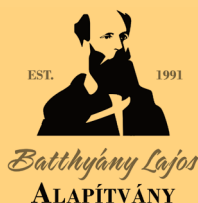
Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216-7258

A megjelenést támogatta:

RÁCZ GYÖRGY Konferenciák a Kállay családról 2024-ben

A *Kállay család jelentősége a magyar történelemben* címmel II. András 1224-ben kiadott aranypecsétetes oklevelének 800 éves évfordulója alkalmából a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) a Kállay családdal közösen tudományos konferenciát szervezett 2024. május 7-én a Bécsi kapu téri levéltári palota kiállító- és konferenciatermében.¹ Szabó Csaba, az MNL főigazgatója házigazdaként mondott köszöntőt, majd Kállay Kristóf – Kállay Miklós néhai miniszterelnök unokája – mutatta be az általuk több évtizede folytatott családi emlékezetpolitikát.

A konferencia délelőtti, középkoros blokkjában levéltáros kollégák előadásai hangzottak el, Szovák Kornél Széchenyi-díjas magyar klasszika-filológus, történész, az MTA doktora levezető elnöklete alatt. Elsőként Rácz György (MNL Tudományos Igazgatóság) tartott előadást *II. András aranypecsétetes oklevelének útja a Tengeremléktől a Kállay-levéltárba* címmel, ebben elosztatta azt sokakban – különösen a családtagokban – még talán élő tévhitet, hogy ez a dokumentum az Aranybulla egyetlen eredeti példánya volna. Az oklevélnek nincs köze a Kállayakhoz, a 18. század végén házassági kapcsolatok révén került levéltárunkba a horvát eredetű Melith családtól, akik a Subichok leszármazottai voltak. Avar Anton (MNL OL Magánlevéltárak és Gyűjtemények Osztálya) a Kállay család levéltárának történetéről beszélt, a kezdetektől egészen addig, amíg az iratanyag a Magyar Nemzeti Múzeumba, majd az Országos Levéltárba került. Ez volt az első közgyűjteménybe került családi levéltár 1876-ban. Kovács Viktória (MNL OL Magánlevéltárak és Gyűjtemények Osztálya) pedig a *Kállóiak a királyi udvarban* című előadásában arról számolt be, hogy a család egyes tagjai milyen szerepet játszottak a 13. és 14. században a megyei és az országos közéletben. Kiemelte feltétlen királyhűségüket. Arany Krisztina bécsi magyar levéltári delegátus Kállói „Lökös” János 15. századi alnádor ismeretlen itáliai atyafiságáról beszélt, hangsúlyozva az olasz kapcsolatok jelentőségét a család városi ingatlanszerzeményeiben. A Kállay család levéltárába került egy különleges forráscsoport, a Manini fivérek egymás közötti, főként olasz nyelvű levelezése Odoardo Manini özvegye, Julianna, Kállói Lökös János

felesége révén. Ezek az iratok Szalay Ágoston gyűjteményével kerültek be a levéltárba, de valószínűleg eredetileg a Kállay levéltárban voltak. Az utolsó délelőtti előadást C. Tóth Norbert az MNL főlevéltárosa, a HUN-REN-MNL-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport vezetője tartotta *Kállói Vitéz János, az utolsó szőrényi bán, mohácsi hős életútja* címmel. Tisztázta a főhős mohácsi csatában betöltött szerepét, ami a király testőrségének tagjaként gyors fogságba eséssel ért véget. Vázolta az 1526 utáni tevékenységét és bemutatta az eddig ismeretlen végrendeletét.

Az ebédszünetben Rácz György vezetést tartott a konferencia résztvevőinek az Országos Levéltár Tanácstermében, ahol a Kállay-címert és környezetét, a többi magyarországi főúri és nemesi családok címereit mutatta be. A délutáni, modern kori blokkot Szabó Csaba főigazgató moderálta. Holmár Zoltán a nagykállói Kállay család 1848–1849-es szabadságharcban betöltött szerepét ismertette, elsődlegesen Kállay Ödön és Emánuel élettörténetén keresztül. Közülük Kállay Ödön, aki Kossuth Lajos feltétlen támogatója volt, érte el a legnagyobb, kormánybiztosi rangot. A szabadságharc utáni megtorlás őt is érintette, életét a perének elhúzódása és a nemzetközi közvélemény erősödő nyomása mentette meg. Az előadó hangsúlyozta, hogy a Kállayak a 19. század második felében is aktív közéleti szerepet vállaltak. Ress Imre, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének nyugalmazott tudományos főmunkatársa Kállay Béni emlékezetéről beszélt előadásában. Hangsúlyozta, hogy Kállay Béni emlékezetét, munkásságának megítélését a történeti emlékezet mindig rendszer és korszak függően határozta meg. Bosznia modernizációja volt a célja és nem gyarmatosító kormányzóként tevékenykedett, hanem egy olyan szereplő volt, akit a belső motivációi és a lelkiismerete vezéreltek. Az előadó részletesen ismertette Kállay Béni fontosabb eredményeit (Ilidze fürdőhely modernizációja, szarajevói lóvasút és villamoshálózat kiépítése, Bosznia-Hercegovina pavilonja a párizsi világkiállításon) és azok utótörténetét. Joó András a Nemzeti Emlékezet Bizottsága munkatársa a svájci „Kállay Alap” hosszú történetét ismertette, és hangsúlyozta: a politika döntötte el, hogy Magyarországra hogyan és milyen formában került vissza a svájci bankban elhelyezett összeg egy része. Az előadó kifejtette, hogy a svájci alap történetét tovább szükséges kutatni, ezt azonban nehezíti, hogy

¹ Beszámoló a konferenciáról: Borsodi Attila – Garadnai Zoltán: Sokat adott a hazaszerető Kállay család a magyar nemzetnek. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/sokat_adott_a_hazaszereto_kallay_csalad_a_magyar_nemzetnek (2024. szept. 1.)

a források jelentős része még mindig magánlevéltárakban található, amelyek kutatása nem lehetséges. A délutáni program *Bern Andreának* a Horthy és a Kállay család 1946 és 1959 közötti levelezését bemutató előadásával fejeződött be. A két politikus informális hangvételű levelezéséből megismerhetjük személyes érzéseiket, a történelmi eseményekben betöltött szerepük saját maguk által való értékelését, a vágyaikat és azt a folyamatot, ahogy feladták a reményt arra vonatkozóan, hogy az emigrációból visszajöhetnek a szovjet függésből felszabaduló Magyarországra.

A másik konferencia Nyíregyházán zajlott a Kállayak világtalálkozója alkalmából *Kállay Kristóf és Kállay Helén* szervezőmunkájának köszönhetően 2024. augusztus 24-én.² A két konferencia tematikája csak kis részben fedte egymást (*Rácz György és C. Tóth Norbert* személyében és előadásában), hiszen az új előadók – *Panyi Miklós* államtitkár, *Kovács Ferenc* polgármester, *Seszták Oszkár* közgyűlési elnök, *Dohanics László* intézményvezető (Kállay Gyűjtemény) és *Kállay Kristóf*, a nagykállói Kállay család nemzetségfője köszöntője után – a család történetét a 17. századtól kísérték végig. *Mészáros Kálmán* a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főmunkatársa a Rákóczi-szabadságharcban részt vevő két Kállay, a napjainkban is élő két családi ág alapítója, Ferenc és János szerepét mutatta be. A konferencia második blokkjában *Veres Tünde* a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárának munkatársa *A Kállay-család ősi birtoka, Nagykálló iratai a vármegyei levéltárban* című előadásában a levéltárban található iratanyagokra támaszkodva az egykori birtokközpont, Nagykálló iratait, s kutatási lehetőségeit ismertette meg a hallgatósággal. Kiemelte, hogy Nagykálló egykoron Szabolcs vármegye legjelentősebb települése, egyben 1876-ig székhelye volt. Az oppidum életét 1749-ig a kamarai kontraktus szabályozta, amely a lakosságra nézve sokkal előnyösebb volt, mint a földesúri urbárium. Ezen időszak alatt Kálló lakossága gyarapodott, sorra alakultak a különböző céhek, így a város a vármegye kézműipari központja lett. Az 1603–1848 között keletkezett dokumentumok ma a MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárában találhatók.

Jakab Attila a Jósza András Múzeum osztályvezetője egy nagykállói angolkert, az Elízium történetét ismertette, míg *Holmár Zoltán* a Kállay Gyűjtemény munkatársa a Kállay család horvátországi ágáról beszélt. *Szilágyi László*, a nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium és Kollégium tanára, a *Nyíregyháza: Modus vivendi, az okos mérséklet politikája: parlamenti választások és a Kállayak (1867–1918)* címmel tartott előadást. Bemutatta a dualizmus-kori parlamenti választások Szabolcs vármegyei jellegzetességeit és a Kállay család ebben betöltött szerepét is. A Kállayak többsége 48-as elveket vallott. Legsikeresebb, a korban legismertebb és legtöbbször idézett parlamenti képviselőik azonban a 67-es irányzathoz tartoztak. Ebben a helyzetben sikeres családi stratégiaként és az ellentmondásokat feloldva nyílt tere a Kállayakat általában jellemző „okos mérséklet” politikájának. *Kührner Éva*, a nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi

Főiskola könyvtárának vezetője Kállay Rudolfról beszélt, *Egy Kállay a medicina szolgálatában* című előadásában. A családban elsőként Kállay Rudolf választotta a politikai pálya helyett az orvoslást. A családi tradíciókkal szakítva szokatlan, de annál sikeresebb pályát választott a magyar közegészségügy és sebészet felívelő nagy korszakában. Önmagát folyton képező, az újdonságokra fogékony orvos, szolgálati helyén is igyekezett meghonosítani a gyógyítás legkorszerűbb eljárásait. Nemcsak kiváló sebész, de kórházszervező is volt. Nevéhez fűződik a Szabolcs vármegyei Erzsébet közkórház felépítése, fejlesztése Nyíregyházán. Rengeteget küzdött a körülmények javításáért, a férőhelyek bővítésért, a személyi feltételek megteremtéséért. Ebben bizonyára segíthették társadalmi és szakmai kapcsolatai, vármegyei törvényhatósági és közigazgatási bizottsági tagsága, de terve megvalósítását sokszor keresztülhúzta a történelem vihára. A világégés válságos időszakában is emberséggel, legjobb tudásával vezette a megye legfontosabb egészségügyi intézményét. A záró előadást *Szalay-Berzeviczy András*, a TranzPress nemzetközi médiafigyelő és -elemző vállalat ügyvezető tulajdonosa tartotta, *A Kállay-kormány új fénytörésben – a német birodalmi sajtó Magyarország képe* címmel. Hogyan vált a béke szigetévé és az európai zsidóság legbiztonságosabb országává hazánk a Kállay-kormány évei alatt a második világháborúban? Milyen ellentétek feszültek Magyarország és a harmadik birodalom között, és mindezt hogyan tükrözte a német és nyugati sajtó? Lehet-e jó nemzetközi sajtója egy „távoli, kis országnak”, ha szuverenista? A szerző előadásában ezekre a kérdésekre kereste a válaszokat. Az előadás a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatala megbízásából e tárgyban készített külön tanulmány főbb megállapításait összegezte.

A Turul folyóirat szerkesztősége a két konferencia anyagának egy különszámot biztosított. Az előadók egy része előadásai lényegi részeit korábban vagy a konferenciákkal párhuzamosan már máshol publikálták,³ és voltak, akik nem kívántak élni a publikációs lehetőséggel. C. Tóth Norbert előadásából időközben egy könyv született, így jelen füzetben a szerző könyve megjelenése után született újabb kutatási eredményét közöljük. A kötetről viszont recenzió készül egy későbbi lapszámunkban. A második konferencia keretében adták át a Kállay levéltárban őrzött legrégebbi dokumentum, II. András 1224-ben kiadott és aranypecséttel megerősített oklevelének másolatát a Kállay Gyűjteménynek.

3 *Arany Krisztina*: A firenzei Manini család letelepedése Erdélyben. In: Certamen VII. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. Szakosztályában. Szerk. Egyed Emese – Pakó László – Sófalvi Emese. Kolozsvár 2020. 321–348.; *Joó András*: A „nemzet aranya”. A „Kállay Alap” története – tények és kérdőjelek. Századok 154. (2020) 327–362. *Holmár Zoltán*: A nagykállói Kállay család horvátországi ága. Családfa. Családtörténeti Magazin 2. (2024) 27–33.; *Jakab Attila*: „...költéses de hasznos gyümölcsös- és mulatókertet építettem...”. Egy nagykállói angolkert, az Elízium története. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 52. (2017) 50–72.; *Kührner Éva*: A gyógyító főúr: Kállay Rudolf, az Erzsébet Közkórház első igazgatója. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 56. (2021) 41–52.; *Szalay-Berzeviczy András*: Nemzetmentés és szuverenitás: Kállay Miklós különutas politikája a német sajtó tükrében. Magyar Politikatudományi Tanulmányok. Független társadalomtudományi folyóirat 3. (2024) 9–10. sz. 103–126.

2 Az erről szóló beszámoló: *Holmár Zoltán*: Családtörténeti konferencia a nyíregyházi Kállay világtalálkozón. Családfa 2. (2024) 4. sz. 56–59.

KÁLLAY KRISTÓF Családi hagyományápolás a 21. században*

Sustaining family traditions in the 21st century

The author, the grandson of Prime Minister Miklós Kállay, in his speech at the National Archives of Hungary on 9 May 2024, reviewed the most notable events in the family's tradition of the past decades. This article is an edited version of the speech.

Ami elmúlt, elmúlt. Lehet, hogy egész életünkben siránkozhatnánk amiatt, hogy elvették a régi birtokot, kastélyt, kúriát, kisemmizték családjainkat, de szüleink minden viszontagság ellenére nem ezt tették. Be kell látnunk, a történelem viharai ezeket az eseményeket messze sodorták. Kötelességünk viszont őseink történetének megőrzése, kutatása és ennek a tudásanyagnak a továbbadása az utánunk következő generációk számára. Mert hitvallásuk, hazaszeretetük és elkötelezettségük követendő példaként áll előttünk.

Családi gyűléseink évszázadokon át a birtokfelosztásról, majd a 19. században a hitelfelvételről szóltak. A szovjet megszállást, majd a kommunista hatalomátvételt követő birtokelkobzás, a családtagok emigrációba, fogságba, kitelepítésbe kényszerítése évtizedekre lehetetlenné tette a családtagok nagyszámú összejövetelét, de még a külföldön élő testvérekkel való találkozást is. A diktatúra enyhülésével, a 80-as évek közepén Esztergomban és Szentendrén találkozhattunk újra külföldön élő rokonainkkal.

Azóta is folyamatosan keressük az alkalmakat az összejövetelekre, megemlékezésekre, ünnepségekre épülő rendezvényeinken. Néhány ezek közül: a rendszerváltozás kellett ahhoz, hogy nagyapám, Kállay Miklós „Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944” című könyve itthon, magyar nyelven megjelenhessen. S ezt követően szervezhettük meg hmvainak hazahozatalát, felravatalozását a Budavári Nagybaldogasszony-templomban (Mátyás-templom), majd végső nyugalomba helyezését 1993-ban a kállósejnéi családi kriptánkban. Rá egy évre avattuk fel a mellszobrát a nyíregyházi Bessenyei téren, ahonnan 2000-ben a Megyeháza elé lett áthelyezve.

Nagybátyám, Kállay Kristóf (1916–2006) a világháború után Rómában telepedett le. Több, mint két évtizedig a Szuverén Máltai Lovagrend szentszéki nagyköveteént kapott kitüntetései, az általa összegyűjtött nyugaton megjelent magyar

nyelvű könyvek, s számos más, családunkhoz kapcsolódó tárgyai képezték alapját az 1993-ban megnyitott nyíregyházi Kállay-gyűjteménynek, amely azóta jelentősen bővült, nem kis részben családunk és más szabolcsi családok tagjainak adományaival. Többek között itt látható a Szent István rend, a Habsburg Arany-gyapjas rend, valamint az 1990 utáni magyar kitüntetések egy-egy példánya, Kállay miniszterelnök és Ghyczy Jenő külügyminiszter díszmagyarja, valamint ide került Kállay Miklós emigrációbeli levelezése is. A gyűjtemény 2020-tól a felújított, egykori Kállay-kúria épületébe költöztetett át, és azóta is számos időszaki kiállítása kapcsolódott családunk történetéhez.

Egykori épületeink közül előbb a nagyhalászi Csuha-Kállay-kúria 1999-es átadására került sor. A kállósejnéi kúria melletti kriptánkat bővítettük, András dédapám, egykori szabolcsi főispán valamennyi elhunyt leszármazottja itt lelt végső nyugalomra. Az itteni kúriát sikerült megmenteni az enyészettől, s 2016 óta méltó emlékhelye az egykori miniszterelnöknek és családjának.

2000 augusztusában három napos Kállay világtalálkozót rendeztünk, száznál is többen jöttünk össze. A nyíregyházi megyeházán tartott emlékülést követően nagykállói és kállósejnéi programokon vettünk részt. Sokan ekkor találkozhattak először a horvát Kállayakkal, valamint az Egyesült Államokban élőkkal.

Kállay Benjamin (1839–1903) 21 évig volt a Monarchia közös pénzügyminisztere (1882–1903), Bosznia-Hercegovina kormányzója, számos történeti munka szerzője (A szerbek története, A szerb felkelés története, Oroszország keleti törekvései, stb.), akadémiai tag. Halálának száz éves évfordulóján az MTA Történettudományi Intézettel közös szervezésben nemzetközi emlékülést tartottunk. A rákövetkező évben, 2004-ben a Pénzügyminisztérium támogatásával, a Nógrád megyei Bercel temetőjében Kállay Béni és családtagjai újratemetésük után díszsírhelyet kaptak.

Kállay Miklós születésének 120. évfordulóján egykori iskolájában, a ma Budapesti Egyetemi Katolikus Gimnáziumban, a

* 2024. május 9-én az Országos Levéltárban elhangzott köszöntő szerkesztett változata.

125. évfordulón a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei közgyűlésben, a 130. évfordulón pedig, amely miniszterelnöki kinevezésének 75. évfordulója is volt egyben, a Veritas Történetkutató Intézet szervezésében, majd 2021-ben a Kállay-gyűjteményben hallgathattunk meg előadásokat, megemlékezéseket.

A több évtizedes elhallgatást, történelemhamisítást el-lensúlyozandó, fontosnak tartom, hogy jelesebb családtagjaink emlékét ápoljuk, s nevük újra bekerüljön a helyi köz-tudatba. A nyíregyházi kórház szakkönyvtára ma már a volt igazgató-főorvosa, Kállay Rudolf nevét viseli, s szintén az övét a nagykállói Szakiskola, míg a kállósemmjéni általános iskola Kállay Miklós nevét vette fel. Emléktábla került az egykori tör-rök követség helyén levő épület falára, ahol a miniszterelnök és felesége lelt néhány hónapos menedékre, s nagyanyám itt kapott halálos bombatalálatot. Emléktáblát avattunk Kállay Miklós harmincas évekbeli budapesti lakóhelyének épületén, a józsefvárosi Horánszky utcában.

2024 nyarán fogjuk megrendezni az immár második Kállay világtalálkozót Nyíregyházán, mintegy 140 fős lét-számmal. Az előadások ott is sok érdekességet ígérnek.

A magyar családok közül elsőként adtuk át levéltárunkat a Magyar Nemzeti Múzeumnak 1876-ban, majd ezt kö-vetően került be ugyanide többszáz családi levéltár. Le-véltárunk legértékesebb darabja II. András egy 1224-es aranypecséttel megerősített oklevele. A 2024-es rendezvény részeként tervezzük ennek az oklevélnek egy nemesmáso-latát elkészíteni.

Az 1500-as évek elején élt és szörényi báni, szörényi ka-pitányi posztot is betöltő, majd a mohácsi csatában testőr-parancsnokként harcoló Kállay Vitéz Jánosról ellenben nem

sokat tudtunk mostanáig, talán azért sem, mert a 16. század végére az a férfiág kihalt, amit azután több évtizedes peres-kedés követett az örökségért.

A horvátországi Kállayak őse feltehetőleg a Rákóczi sza-badságharc idején került Horvátországba, s ott alapított csa-ládot. Mindmáig „á” -val írják a Kállay nevet és a címerünk is azonos. Az ő történetük mindeddig ismeretlen volt a Ma-gyarországon élők számára.

Kállósemmjében, a családi kápolna melletti kertben, há-lánk jelül egy keresztutat állítottunk Helén húgommal, mely a világtalálkozó idejére készült el.

Köszönet a Magyar Nemzeti Levéltárnak, hogy lehetősé-get adott a konferenciára, ahol a családtagok hallhatnak őse-ikről és azon történeteikről, amelyek egy része előttük is is-mert, de az eseményen sok új információval gazdagodhatnak a kutatók és történészek előadásainak köszönhetően. Sze-rencsére családunknak számos élő tagja van, a néhai minisz-terelnöknek így három unokája is jelen van az eseményen. Szemben az ősi szomszéd és rivális Báthoryakkal, akik több száz éve kihaltak, hála Istennek, mi nagyon is élünk. S bízom benne, hogy a mai és a következő generációk tagjaira is majd hasonló büszkeséggel tekintenek utódaink.

In asperis et prosperis!

Reméljük a balsorson már túlvagyunk, s további céljaink is teljesülnek: Régi vágyunk, hogy Budán legyen Kállay Mik-lós miniszterelnöknek szobra, bízom benne, hogy erre is ha-marosan sor kerülhet.

Hálát adunk, hogy családunk oly sok megpróbáltatást átvé-szelve, ennyi évszázad után is megmaradt és hisszük, hogy még sok generáció viszi tovább hagyományainkat, emlékeinket.

1. kép – Kállay családi találkozó 2000-ben Nyíregyházán

2. kép – Kállay Béni újratemetése Bercelen 2004-ben

AVAR ANTON

A nagykállói Kállay család levéltárának története

History of the archives of the Kállay family of Nagykálló

The family archives of the Kállay family holds an important place among the Hungarian noble family archives primarily because of its great amount of mediaeval charters, but also because it was the first to be donated to the Hungarian National Museum in 1876. The family employed archivists at the end of the 18th century, namely Salamon Pálffy and later László Vid, in order to get the vast but unorganized archives organized and described. In 1875 the family decided to donate the archives to the nation, which was made possible by the efforts of Vilmos Fraknói, director of the National Museum's Library and his coworkers. This initiated a long series of similar donations of various family archives, referred as so-called perpetual deposits. The National Museum and later the National Archives of Hungary reorganized the Kállay archives several times, accepting additions on several occasions throughout the 20th century.

A nagykállói Kállay család levéltára történetét és a benne őrzött iratokat tekintve is kiemelt helyet foglal a magyar levéltártörténetben. A következőkben megkísérlem összefoglalni, amit magának a családi levéltárnak a történetéről tudni lehet, illetve érdemes.

I. A Kállay-levéltár a család kezelésében

Ahogy az más jelentősebb családok esetében is megtörtént ezidőtájt, az ezerhétszázas évek végére a Kállayak is szükségét érezték, hogy az iratok előkeresését megkönnyítendő az évszázadok alatt felgyűlt iratokat valamiféle rendbe tegyék és segédlettel lássák el, azaz lajstromozzák. Ekkor a levéltárat a Szabolcs vármegyei Tiszaeszláron őrizték, és 1785-ben itt bízták meg az erdélyi székely lófő családból származó tusnádi Pálffy Salamont (1748. március 13. – 1823. április 24.)¹ a családi levéltárnoki – „familiae Kállayanae de Nagy-Kálló domestici archivi registrator” – feladatok ellátásával.²

Pálffy Salamon időrendben, a legrégebbi iratokkal kezdve fogott hozzá a nagy feladathoz, és négy pontban útmutatót is megfogalmazott az általa készített segédkönyvek használatához: munkája alapjául a tulajdonneveket (személy- és földrajzi neveket egyaránt) tette meg, és ezekről az iratkivonatok sorszámaira utaló névmutatót készített a kötetek végére; ugyanezek a számok az eredeti iratok megtalálására is szolgálnak (azaz levéltári jelzetként funkcionálnak); minden oldal

elején jelzi, hogy az ott kivonatolt iratok melyik iratcsomóban található (azaz megadja a raktári jelzetet is); végül megjegyzi, hogy a sorsszámok olykor az egyes iratsorozatok végén található *Appendix*, azaz Függelék jelzésű csomókban található iratokra vonatkoznak. Ez utóbbiak a lajstromozásból kimaradt, esetleg korábban máshol őrzött, így az oklevélkivonatok időrendjébe utólag már be nem illeszthető iratoknak voltak fenntartva. Pálffy összesen négy kötetnyi lajstromot készített el, amelyek közül a második (Saec. 1300., azaz a 14. századi iratokról szóló) ma sajnos hiányzik, de már 1872-ben sem volt meg, amikor Pesty Frigyes megtekintette a levéltárat.³ A lajstromkötetekben szereplő jelzeteket magukra az iratokra is rávezette, a legtöbbször a következő formában: „No. 1163. Fascic. 6. Regestri 3. Seculi 1400”, ami az 1400-as évekbeli iratok harmadik lajstromkötetében, a 6. iratcsomóban található 1163. számú iratra vonatkozik, amely ma egyébként a DL 55995 jelzetet viseli az Országos Levéltár Középkori Gyűjteményében. Ezzel az aprólékos módszerrel az 1210⁴ és

1 *Baán Kálmán*: A tusnádi Pálffy család. Magyar Családtörténeti Szemle 8. (1942) 98–99. oldal közötti családfá.

2 Az 1700-as évekbeli iratok lajstromának második kötete, bevezető (HU-MNL-OL-P 343-A-IV.-8. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kállay család levéltára, Kállay család]).

3 Mint írja, „e kötetet nem láttam”. *Pesty Frigyes*: A Kállay-család levéltára. Századok 6. (1872) 390. Igaz, a 18. századi iratokat tartalmazó II–III. kötetet sem látta, azok mégis megvannak (HU-MNL-OL-P 343-A-IV.-8. és 9.). Azt, hogy az 1300-as évek elenchusa egyetlen kötet volt, többek között egy Vid László által 1805-ben Sima pusztával kapcsolatos iratokról készített jegyzék fejlécéből („Ex regestri unico saeculi 1300.” – HU-MNL-OL-P 1608-20. [fol. 122.] [MNL OL, Kállay család levéltára, Vegyes iratok]) illetve a 14. századi oklevelekre írt jelzetek (pl. „No. 138. a Fasc. 1. registri unici seculi 1300.” – HU-MNL-OL-Q 500-DL 50749. [MNL OL, Az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára]) megfogalmazásából tudjuk.

4 A lajstromkötet szerint 1210-ben kelt oklevél valójában 1310-es keltezésű (HU-MNL-OL-Q 500-DL 50645.), így a Kállay-levéltár legrégebbi eredeti oklevele az 1224. évi aranypecsétes adománylevél (HU-MNL-OL-Q 500-DL 50646.).

1431 közötti majdnem ötezer oklevél lajstromozása öt évig, 1785-től 1790-ig tartott.

1792. január 21-étől kezdve a családi levéltárnoki szolgálatot szilágysámsóni Vid László vette át,⁵ aki alapvetően a Pálffy Salamon által kialakított rendszert és módszertant vitte tovább, először a 15. századi iratokkal folytatva a munkát. A családi levéltárat ekkor már Nagykállóban őrizték, a megyeháza épületében, de Vid László a szomszédos Biriben, gróf Kállay János (1835–1810)⁶ házában dolgozott, ott datálta a lajstromköteteit.⁷ A megbízó családhoz címezve Vid László is leírta munkája alapelveit az általa készített egyik lajstromkötet bevezetőjében, amiből kiviláglik, hogy teljes mértékben átvette és folytatta hivatali elődje módszertanát.⁸

A család éppen folyamatban lévő peres ügyei miatt szükségessé vált, hogy a 17–18. századi, tehát aktuálisabb iratok minél hamarabb rendezve legyenek és ezáltal könnyen kikereshetővé váljanak, ezért az 1792. október 8-án Nagykállóban tartott családi gyűlés úgy határozott, hogy Vid László hagyja félbe az időrendben való lajstromozást, és vegye előre az 1600-tól kezdődő iratokat, hogy az éppen folyó, Leszkay Ferenc család ügyvéd által vitt különféle peres ügyekhez hamar ki le-

leírja a végleges lajstromot, két családtag előtt tesz esküt, és a munkáért két harminckétsoros oldalanként, azaz ívenként kap két garast. Erre az állásra Magda Józsefet alkalmazták.¹⁰ Ugyanebből a jegyzőkönyvből kiderül az is, hogy az addig elkészült két lajstromkötet (Saec. 1200. és 1300.) bekötéséért a nagykállói zsidó könyvkötőnek a család két ága közös jóvelméből 10 rajnai forintot fizettek, valamint, hogy a családi ügyészt megbízták a lajstromozáshoz szükséges papír és gyertyák beszerzésével.¹¹

A lajstromkötetek készítése dátumaiból kiderül, hogy Vid levéltárnok az említett határozatot követően végül a legfiatalabb, 18. század végi iratokat dolgozta fel először, majd ugyanezen évszázad elejével folytatta a munkát. Az 1700-as évek három kötetnyi lajstroma egyetlen év leforgása alatt készült el, 1792 és 1793 januárja között. Utána időrendben visszafelé haladva, elődjénél jóval gyorsabban készült el az 1600-as és az az 1500-as évekkel, végül 1794-ben lett készen az 1400-as évek két évvel korábban félbehagyott harmadik lajstromkötetével. Vid László ezek után még igen sokáig megmaradt állásában, még 1805-ben is találunk általa aláírt iratjegyzéket a családi levéltárban.¹²

A Kállay-levéltár lajstromkötetei

Ssz.	Cím	Benne foglalt iratok évköre	Jelenlegi levéltári jelzet	Készítő levéltárnok	Készítés helye	Készítés ideje
1.	Saec. 1200	1210 [1310]–1299	P 343-A-IV.-1.	Pálffy Salamon	Tiszaeszlár	1788. szept. 5.
2.	Saec. 1300	[1300–1399]	nincs meg	[Pálffy Salamon]	[Tiszaeszlár]	[1788. szept. 5.]
3.	Saec. 1400/I.	1400–1418	P 343-A-IV.-2.	Pálffy Salamon	Tiszaeszlár	1788. szept. 5.
4.	Saec. 1400/II.	1419–1431	P 343-A-IV.-3.	Pálffy Salamon	Tiszaeszlár	1790. márc. 29.
5.	Saec. 1700/III.	1768–1785	P 343-A-IV.-9.	Vid László	Biri	1792. jan. 21–1792. máj. 15.
6.	Saec. 1700/I.	1700–1735	P 343-A-IV.-7.	[Vid László]	Biri	[1792. máj.]–1792. szept. 20.
7.	Saec. 1700/II.	1736–1767	P 343-A-IV.-8.	Vid László	Biri	1792. szept. 22–1793. jan. 14.
8.	Saec. 1600	1600–1699	P 343-A-IV.-6.	Vid László	Biri	1793. jan. 14–1793. jún. 26.
9.	Saec. 1500	1500–1599	P 343-A-IV.-5.	Vid László	Biri	1793. jún. 27–1793. nov. 12.
10.	Saec. 1400/III.	1432–1499	P 343-A-IV.-4.	Vid László	Biri	1792–1794

hessen keresni a szükséges iratokat.⁹ Ugyanezen a gyűlésen arról is határoztak, hogy mivel a lajstromozási és regesztázási munkát lassítja, hogy a „rendben szedőnek” (registrator) kell letisztázni az elkészült oklevélkivonatokat, rendelnek mellé egy „csinosabbra által író” (purisans), aki diktálás nélkül

A levéltárban fennmaradt 1792 és 1869 közötti családülési jegyzőkönyvek a már említett intézkedéseken túl is engednek némi bepillantást abba, hogy a Kállayak hogyan intézték közös ügyeiket, többek között a levéltárral kapcsolatos döntéseket is hozva.¹³ Az 1795. február 10-i ülésen szó esett arról, hogy a családi levéltárnoknak nem csak az iratok rendszerezése és lajstromozása volt a feladata, hanem a család különböző peres ügyeiben is részt kellett vennie. Ez esetben például Vid Lászlónak Debrecenbe kellett volna utaznia Kállay Miklóssal egy ügyben, de egy hosszas mentegetőző levéllel kimentette magát ez alól. Ugyanekkor a családnak közös intézkedést

5 Erről ő maga ír az általa készített lajstromkötetek bevezetőiben, pl. a Saec. 1700. II. lajstromában (HU-MNL-OL-P 343-A-IV.-8.) és a Saec. 1500. lajstromában is (HU-MNL-OL-P 343-A-IV.-5.). Pálffy Salamonnal ellentétben Vid Lászlóról vagy családjáról nem találtam további adatokat.

6 A Kállay családtagok életrajzi dátumait a <https://genealogy.euweb.cz/hung/kallay3.html> és <https://genealogy.euweb.cz/hung/kallay4.html> weboldalak adatai alapján adom meg itt és a továbbiakban is.

7 „Archivum enim hoc in ad fortalitia domus comitatensis inductum” – HU-MNL-OL-P 343-A-IV.-5., bevezető.

8 Saec. 1700. II. lajstrom, bevezető (HU-MNL-OL-P 343-A-IV.-8.).

9 Családülési jegyzőkönyv, 1. pont: „legközelebb pedig és minél előbb azokat a leveleket keresse ki, melyeket Tekintetes Leszkay Ferenc úr az tekintetes familia törvényes pereinek rendszerént és meghatározott fizetéssel való védelmezője ’s előmozdítója fiscalissa ki kerestetni s kezéhez adatni kíván” – HU-MNL-OL-P 343-B-7.-1.

10 Családülési jegyzőkönyv, 2. pont (HU-MNL-OL-P 343-B-7.-1.).

11 Családülési jegyzőkönyv, 5–6. pont (HU-MNL-OL-P 343-B-7.-1.).

12 HU-MNL-OL-P 1608-20.

13 Jelentős részben a család levéltárában található jegyzőkönyvekre alapozva írta meg Kállay István kiváló összefoglaló tanulmányát a családülési intézményéről: *Kállay István: A családülés. Levéltári Közlemények* 43. (1972) 3–30.

kellett hoznia, mert az egyik családtag késedelmes fizetése miatt a családi ügyész és a levéltárnok járandósága elmaradt.¹⁴

Úgy tűnik, a levéltárnoki állás nem feltétlenül volt a pénzügyi stabilitás záloga, mert Vid 1796. július 30-án is az elmaradt fizetése miatt panaszkodott, aminek mielőbbi pótlását meg is ígérték neki. Ugyanekkor határozott a család arról is, hogy minden család adja be a közös levéltárba a nála lévő közös vonatkozású iratokat, azévi augusztus 20-i határidővel.¹⁵

Az 1798. február 7-én tartott ülésen újból rögzítették a családi levéltárnok feladatait: eszerint ezek közé tartozott a levéltárba újonnan bekerülő iratok lajstromba vétele, az éppen szükséges iratoknak egy kiválasztott atyafival együtt való kivétele és visszahelyezése, illetve a levéltár tisztaságára és biztonságára való vigyázás. A levéltár elhelyezésével kapcsolatban ekkoriban, úgy, tűnik, problémák merülhettek fel, mert – a fogalmazványban ismeretlen okból kihúzott – 4. napirendi pont arról rendelkezik, hogy ha a vármegye nem engedné, hogy a családi levéltár továbbra is a nagykállói vármegyeházán legyen, akkor valakihez át kell szállítani, ezen kívül pedig a *conservatoriumnak* (raktárhelyiségnek) két kulcsa legyen, egy az orosi, egy a napkori ág egy-egy tagjánál, és csak az ő jelenlétükben mehessen be akár a családi ügyész, akár valamely családtag.¹⁶ Több, a levéltárra vonatkozó adatot a családülési jegyzőkönyvekben nem találtam.

Az 1785 és 1794 között lajstromozott, ma 16 sztetenderd levéltári dobozt megtöltő tulajdonképpen törzslévél-táron¹⁷ kívül még két, hasonló módon, még a család által feldolgoztatott anyagrész van a Kállay-levéltárban. Vélhetően 1794 után a közös levéltárba került, vagy addig valamilyen oknál fogva a korábbi munkából kimaradt iratokról lehet szó. Az egyik a már címében is kiegészítésnek nevezett, No. 1–850-ig számozott, évkörében 1540-től 1846-ig terjedő ötdoboznyi Supplementalia sorozat,¹⁸ amelyben a korábbi lajstromozást kiegészítően, utólag leírt iratokat több alkalommal egytől újrakezdődő számozással látták el, majd az egész sorozatot egyvégtében újrászámolták. A másik pedig egy még kisebb, mindössze két doboznyi, az orosi ágból származó idősebb Kállay Péter királyi kamarás (1764–1837) által lajstromoztatott, 1264–1832 évkörű, No. 1–540-ig terjedő iratanyag.¹⁹ Ennek jóval rendezettebb lajstroma van, mint a Supplementaliának, részletes hely- és személynévmutatóval. Kállay Péter más szempontból is említésre méltó a család történetében: ő élesztette újjá az 1810-es évek végére elmaradozó családüléseket és megszervezte a közös ügyek közös finanszírozását is.²⁰ Az utóbbival kapcsolatban megjegyzendő, hogy Pesty Frigyes szerint a levéltárat az 1840-es években – átmenetileg – Pesten őrizte az említett Kállay Péter, de utána újra Nagyállóra kerültek az

iratok. Pesty sajnálattal jegyzi meg, hogy már az 1790-es években, de később is kikerült egy sor érdekes irat a levéltárból, amelyek egykori megléte kiderült ugyan a lajstromokból, de elő nem kerültek azóta sem.²¹ Szerencsére azért nem minden vészelt el végleg, így például sok, a Kállay-levéltárból még a lajstromozás előtt kikerült oklevél megtalálható a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban, ahová Dobai Székely Sámuel lovaskapitány és műgyűjtő (1704–1779) Klimó György pécsi püspök (1751–1777) által megvásárolt gyűjteményével kerültek be.²² Megjegyzendő még, hogy a Kállay Péter által rendeztetett iratok között vannak olyanok, amelyeken a zsélyi Zichy-levéltár²³ régi, barna tintával írt (a ma fennálló, vörös tintás jelzetek által meghatározott rendhez képest elavult) jelzeteit fedeztem fel, de magyarázatot egyelőre nem találtam erre.²⁴

A középkori forrásokban páratlanul gazdag Kállay-levéltár a 19. század elején már erőre kapó magyar történeti kutatás számára is ismert volt. Már Kovachich Márton György is kutatott Nagyállón nagy felvidéki feltáró körútja során, 1810-ben, és a következőt írta róla útjáról írt jelentésében: „A megyeházán őrzött levéltárban mintegy 40 db 1300 előtti, 4000 db XIV. századi és 8000 db XV. századi irat található; kijegyzésükre nem volt idő. Megszerzendő V. László 1451-i eredeti dekrétuma”.²⁵ Fia, József Miklós is adott ki belőle néhány dolgot, köztük az 1386. (vagy 1387.) évi országgyűlés határozatainak töredékét,²⁶ és ezt jelentősége miatt már akkor bemutatták a régi Országos Levéltárnak is (Archivum Regni), amelynek igazgatója volt 1832 és 1870 között.²⁷ A nagy 19. századi középkori oklevéltárak mindegyike, így a Fejér György-féle *Codex Diplomaticus*, az Árpád-kori Új Okmánytár, az Anjoukori

14 A családülési jegyzőkönyv 2. és 3. pontja (HU-MNL-OL-P 343-B-7.-5. [pag. 11–12.]). Az 1795. január 19-én kelt levél ugyanott, pag. 23–24. és 28.

15 A családülési jegyzőkönyv 5. és 9. pontja (HU-MNL-OL-P 343-B-7.-6.).

16 A családülési jegyzőkönyv 3. és 4. pontja (HU-MNL-OL-P 343-B-7.-9.).

A kulcsok megosztott őrzetével kapcsolatos rendelkezést megismétli az 1798. március 1-i ülés 4. pontja (HU-MNL-OL-P 343-B-7.-10.).

17 HU-MNL-OL-P 343-A-I.

18 HU-MNL-OL-P 343-A-II., lajstrom: HU-MNL-OL-P 343-A-IV.-11.

19 HU-MNL-OL-P 343-A-III., lajstrom: HU-MNL-OL-P 343-A-IV.-12.

20 *Kövér György*: Hitelkonverziók. A nagyállói Kállay-család hitelügyei a 19. század közepén. Aetas 25. (2010) 50.

21 *Pesty F.*: A Kállay-család levéltára i. m. 391. Mint látni fogjuk, az 1876. évi közgyűjteménybe kerülés után még több száz addig hiányzó irat került elő, lehetséges, hogy a Pesty által hiányolt darabok is ezek között voltak.

22 *S. n.*: Vegyes közlemények. A pécsi, egri és gyöngyösi könyvtárakról. Magyar Könyvszemle 5. (1880) 185.; *Csontos János*: Magyarországi könyvmásolók és betűfestők a középkorban. Ötödik közlemény. Magyar Könyvszemle 6. (1881) 213.

23 Ma: HU-MNL-OL-P 707. [MNL OL, Zichy család zsélyi levéltára].

24 Pl. a HU-MNL-OL-P 343-A-III.-377. jelzetű iraton a „b. p. 371. n. 16.”, a HU-MNL-OL-P 343-A-III.-482. jelzetű iraton a „b. p. 373. n. 21.”, régi jelzet olvasható. Ezek feloldása a Zichy-levéltár piros jelzeteihez hasonló módon: a „b” jelű elenchus 371. ill. 373. oldalán a 16. ill. 21. számú irat. Sajnálatos módon azonban a Zichy-levéltárban a vörös tintásokkal ellentétben a barna tintás jelzetekhez tartozó, régebbi elenchusok nem maradtak fenn.

25 *V. Windisch Éva*: Kovachich Márton György és a magyarországi levéltári anyag feltárása a XIX. század elején. Levéltári Közlemények 37. (1966) 83. és 91. V. László dekrétuma valójában 1454-ben kelt (HU-MNL-OL-Q 500-DL 55565.).

26 *Kovachich, Josephus Nicolaus*: Notitiae praeliminares ad syllogem decretorum comitialium. Pesthini 1820. 414–422.

27 *Wenzel Gusztáv* szerint az iratot áthelyezték az Országos Levéltárba (*Wenzel Gusztáv*: A magyar és erdélyi magánjog rendszere. Buda 1863. 36.), amit vélhetően a Kovachich-féle közlés bevezetőjében szereplő „pro Archivum Regni resignatum” kitételre alapozott (*Kovachich, J. N.*: Notitiae i. m. 414.), de ez tévedés. A régi Országos Levéltár mutató- ill. iktatókönyvében (HU-MNL-OL-N 112, 11. és 12. kötet [Regnicolaris levéltár, Archivum Regni, Acta gestionis officii Archivi Regni]) semmi nyoma, a ma a HU-MNL-OL-Q 500-DL 52575 jelzetten található oklevélen pedig csak múzeumi levéltári tulajdonbélyegző van. Ha a Múzeumi Levéltár helyett az Archivum Regniben őrizték volna, akkor ma jóval alacsonyabb DL-száma lenne, mivel a Regnicolaris levéltárból még a 19. század végén kiemelték a Mohács előtti okleveleket, míg a Múzeumi Levéltár családi levéltáraiból csak 1948 után.

Okmánytár, a Hazai Okmánytár és mások, valamint a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság által 1943-ban kiadott kétkötetes Kállay-regesztagyűjtemény is számtalan oklevelet közölnek (és ismertetnek) a Kállay-levéltárból, ami ékesen bizonyítja ezen páratlan irategyüttes megkerülhetetlen voltát a középkorkutatás számára.

Pesty Frigyes 1872-ben látogatta meg és nézte át a nagy-kállói családi levéltárat és részletes beszámolót is közölt róla a Századok hasábjain. Ebben nem csak tartalmilag, szerkezetileg mutatta be a levéltárat, de a levéltári helyiséget, az iratok őrzési körülményeit, illetve a levéltár történetét is leírta, így pótolhatatlan látványt készített róla nem sokkal a közgyűjteménybe kerülés előtt.²⁸ Pesty az 1798. évi családülési határozattal továbbra is összhangban lévő, rendkívül gondos, lényegében a mai levéltári állományvédelem alapvető szempontjait is betartó őrizetről tesz jelentést:

„A levéltár helyisége bolthajtásos nagy szoba, földszint a vármegyeház épületében. [...] Nagy-Kállón pedig 1740. évben épült a vármegye háza, még pedig a Kállay-család által e czélra ajándékozott telken, mihez csak azt a föltételt kötötte, hogy a családi levéltár őrizetére egy alkalmas helyiség épüljön [...] A helyiségbe csak két vasajtón keresztül lehet jutni, a külső ajtó nagy lakattal és két igen mesterséges zárral van biztosítva [...]. Az okmányok két falalmáriomban vannak elhelyezve, de nem pusztán, hanem 49 fődolgoszelenczében, melyek az okmányok nagysága szerint készítették. Ezen szelenczékben fekszenek időrendben és kellőleg csomagolva az okmányok, s az egyes szelenczékben tárgy szerint vannak összerakva [...] Az őrizet ezen módja a lehető legnagyobb biztosságot nyújtja, mert a bádolgoszelenczék az okmányokat nemcsak nedvesség, de egerek, molyok, sőt még por ellen is biztosítják. [...] az ellenőrzési zár jelenleg Kállay Miklós, Eduard és Ákos (előbbi kettő a napkori, utóbbi az orosi ágból – AA) urak kezén van, kiknek mindegyike egy-egy kulcsot bír a vasajtóhoz, mely együttes megjelenésük nélkül meg nem nyílik.”²⁹

II. A Kállay-levéltár bekerülése a Magyar Nemzeti Múzeumba

A Kállay család levéltárának történetében a legnagyobb mérföldkő kétségtelenül 1875-ben érkezett el. A család néhány tagja, Kállay Ödön, János, Sándor, András, Adolf és István a Budapesti Közlöny 1875. szeptember 21-i számában felhívást tettek közzé, mely szerint „meggyőződve arról, hogy a Nagy-Kállóban elhelyezett levéltár a legrosszabb helyzetben van; e családi levéltár pedig Hazánk történetére nézve nagy fontossággal bírván, tisztelettel felhívjuk a n.-kállói család minden tagjait, és érdekeltjeit, hogy a fentirt ügynek elintézése végett, folyó évi October hó 15-én reggeli 9 órakor Nagy-Kállóban, a megyeház nagy termében tartandó családi gyűlésre megjelenjen szíveskedjenek.”³⁰ A családülés jegyzőkönyve sajnos nem maradt fenn (a jelek szerint 1945-ben elégett azzal a nemzeti múzeumi igazgatósági ügyirattal együtt,

amelyhez szerelték), de az azon született, a magyar levéltártörténet és történettudomány szempontjából óriási jelentőségű döntést jól ismerjük: a Kállay család úgy határozott, hogy levéltárát lényegében ellentételezés nélkül a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozza.³¹

A döntést követően, 1875. december 25-én Kállay Jenő (1853–1892) a család képviselőjében levelet intézett Pulszky Ferenchez, a Nemzeti Múzeum igazgatójához, melyben értesítette az intézményt a család elhatározásáról. Az akkor még a múzeum részeként működő Széchényi Könyvtár 1875-ben kinevezett őr, Fraknói Vilmos és az ennek részét képező kéziratár vezetője, Csontos János tették lehetővé a családi levéltárak letétképpen való elhelyezését a könyvtárban, amely elképzelés első alkalommal a Kállay család felajánlása nyomán válhatott valóra. Fraknói ezzel két célt akart elérni: egyfelől a családok kezében esetleg megsemmisülő, szétszóródó levéltárakat megőrizni az utókor számára, másfelől pedig hozzáférhetővé tenni azokat a kutatók, különösen a tudományos kutatók számára.³² Ennek alapján az igazgató a következő év január 14-én jelentést küldött a család megkereséséről a válas- és közoktatásügyi miniszterhez, Trefort Ágostonhoz, aki késlekedés nélkül, már 1876. január 31-én hivatalos levélben fejezte ki köszönetét és háláját a magyar nemzet nevében Kállay Ödönnek (1815–1879), a család korelnökének:

„A magyar nemzeti múzeum igazgatóságának f. évi január hó 14-én 54. sz. a. kelt jelentése szerint a nagy-kállói és farkasaszi Kállay család múlt évi október hó 15-én Nagy-Kállóban tartott gyűlésében családi levéltárának a magyar nemzeti múzeum részére átengedését elhatározta. A letűnt századok háborúi és viharai, úgy a nyilvános mint a magánlevéltárak egy nagy részét megsemmisítvén, a hazai történetírásra nézve számos adatok veszendőbe mentek s ennél fogva számosok még azon hiányok és hézagok, melyeknek felvilágosítása a történeti kutatás feladata. Ezen feladat sikeres megoldását az enyészettől kedvező körülmények folytán megmentett magánlevéltárakban őrzött adatok felhasználása kiváló mértékben mozdítván elő a családi levéltáraknak a történetíró számára megnyitása. Az azokban rejlő kincsek közzététele a hazai történetírás előmozdításának egyik főfontosságú tényezőjévé vált. Ily körülmények között kiváló szolgálatot

²⁸ Pesty F.: A Kállay-család levéltára i. m.

²⁹ Pesty F.: A Kállay-család levéltára i. m. 388–389.

³⁰ Budapesti Közlöny 9. (1875:215.) 6238.

³¹ A pontos jogcímmel kapcsolatban – hogy ajándékozás, vagy pedig (örök) letét volt-e – a későbbiekben kétségek merültek fel. 1937-ben Herceg József főigazgató és Kossányi Béla országos levéltári igazgató arra jutottak, hogy a „felsorolt iratokból [...] kitűnik, hogy a kérdéses levéltár [...] nem mint örökletet, hanem mint ajándék adatott át” (HU-MNL-OL-Y 1-1937-1104. [MNL OL, A Magyar Nemzeti Levéltár levéltára, Általános iratok]). A kérdésről Bakács István 1972-ben így fogalmazott: „A Kállay család adományként adta át levéltárát, de azt mindenkor letétként kezelték” – Bakács István: A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története a Magyar Országos Levéltár keretében, 1934–1945. Levéltári Közlemények 43. (1972) 35. Mivel az öröklet jogi fogalma 1875-ben még nem létezett, a család erre nem is gondolhatott, részükről a lényeg a levéltár átadása volt a magyar nemzetnek. A jogcím kérdését alaposan körüljárta: Rácz György: A magyar medieviztika megalapozója: Fraknói Vilmos. In: Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának emlékezete. Szerk. Tusor Péter – Kanász Viktor (Collectanea Vaticana Hungariae I/24). Bp.–Róma 2024. 319–320.

³² Rácz Gy.: A magyar medieviztika i. m. 320–321.; Áldásy Antal: Fraknói Vilmos emlékezete. Turul 40. (1926) 2–3.; Sulica Szilárd: A Magyar Nemzeti Múzeum családi levéltárai. Turul 38. (1924) 9.

tett a Kállay nemzetség a hazai történettudománynak, midőn gazdag családi levéltárát közhasználatra nem csak átengedte, hanem azt nemes buzgalommal a magyar nemzeti múzeum számára adományul felajánlotta, ezen hazafias cselekményét követendő például felállította. Midőn tehát a családnak ezen nagylelkű adományát fent érintett családi gyűlés jegyzőkönyvében foglalt feltételek alatt elfogadom, örömmel használom fel ezen alkalmat arra, hogy önnek mint a mondott gyűlés korelnökének és ön által az összes Kállay nemzetségnek ezen hazafias tényéért legőszintébb elismerésem és köszönetemet fejezzem ki.”³³

Jól mutatja az esemény jelentőségét az is, hogy a család döntéséről és a miniszter leveléről a korabeli lapok, így az *Ellenőr*, a *Hon*, a *Vasárnapi Ujság* és mások is azonmód beszámoltak, közölve a miniszter levelének szövegét is, amiben benne lehetett a példaállítás szándéka is.³⁴ Annyi bizonyos, hogy a Kállay család döntése katalizátorként szolgált, mert az adományozás hírére már 1876-ban több család (Jeszenák és Hanvay) hasonlóan cselekedett, majd a következő évtizedekben folyamatosan helyezték letétbe levéltáraikat a családok a Múzeumi Levéltárban, 1935-ig összesen 465 alkalommal; ennyi részletben több, mint 170 családi levéltár került közgyűjteménybe, a történettudomány és lényegében bárki számára hozzáférhető helyre. Ezek közül a legnevezetesebbek a Forgách (bekerült: 1881), a Rhédey (1882), a Bethlen (1887), a Görgey (1889), a Balassa (1894), a Széchényi (1896), a Perényi (1906) és a Csáky (1912) családok levéltárai. Ezen – a történelmi távlatokat és a közérdeket önzetlenül a legmesszebbmenőkig figyelembe vevő, a Kállay család által is magáévá tett – szellemiség még ma sem veszett ki teljesen, amit kiválóan példáz a Konkoly-Thege család, akik 2021-ben ajándékozták középkori és címeradományozó okleveleket is tartalmazó levéltárukat a Múzeumi Levéltár családi levéltárait ma is őrző Magyar Nemzeti Levéltárnak.³⁵

A Nemzeti Múzeum Könyvtára – minthogy azon belül az önálló levéltári osztályt csak 1882-ben hozták létre – a kezelésébe kerülő Kállay-levéltárral kapcsolatban vállalta, hogy Nagyállóról elszállítja, majd a múzeumban rendezi, felállítja (azaz a múzeumban bevett raktározási módszer szerint elhelyezi), egyéb anyagaitól elkülönítve önállóan kezeli, leltárt készített róla, amelyet egy példányban a családnak is megküld, valamint csak a család hozzájárulásával kölcsönöz belőle iratokat.³⁶

A Kállay-levéltárban szerencsésen fennmaradt az átadás-átvételi jegyzőkönyvnek az eredetivel egy időben készült másodpéldánya,³⁷ amelyből megtudhatjuk, hogyan is történt ez az aktus. A Nemzeti Múzeum könyvtárának

képviselőjében maga a könyvtárőr, Fraknói Vilmos, valamint Csontos János segédőr és (Tasnádi) Nagy Gyula³⁸ utaztak Nagyállóba 1876 nyarán, ahol a családdal együttműködve június 18-án megkezdték a darabszintű átadás-átvételt. Az első napon Fraknói átvette a 41 darab Árpád-kori oklevelet (Saec. 1200 és Appendix), utána pedig Csontos és Nagy folytatták a munkát, naponta lezárva és a család egy-egy tagjával együtt aláírva az okleveleket a lajstromok alapján egyesével felsoroló jegyzőkönyvet. Mivel a lajstromszámok szerint haladtak sorban, a jegyzőkönyv értelemszerűen a hiányokat is rögzíti, illetve a menet közben talált lajstromozatlan iratokat is feljegyezték, így értesülünk például arról, hogy „ezeken kívül találtatott 1606-ból egy armalis levél”, amely kétségkívül az 1606. március 7-én Bocskai István erdélyi fejedelem által herpályi Deseő (Dezső) Benedeknek adományozott címeres nemeslevéllel azonos.³⁹ A hiányzó számokat a jegyzőkönyv végén külön is összesítették, végül 1876. június 26-án utoljára aláírták és lezárták a jegyzőkönyvet. Nyolc nap alatt összesen 7834 db jelzetet tekintettek át és írtak fel egyesével, amiből 551 esetben hiányt tapasztaltak, a fennmaradó 7283 iratot pedig átvették a családtól a múzeumi könyvtári kiküldötték. A teljes 13–17. századi iratanyagot átadták, a 18. századból pedig valamivel több, mint 200 válogatott iratot. A kilenc lajstromkötetet ekkor még csak egy évi kölcsönbe adták át a könyvtárnak, utána visszakérült a Kállayakhoz.⁴⁰ A hatalmas jelentőségű iratanyagot végül 1876. június 28-án szállították be a Múzeum kiskörúti épületébe,⁴¹ a két aranybulát pedig két nappal később, június 30-án már ki is állították a Régiségtárban, amiről a korábbi híradásokat folytatva több újság is beszámolt.⁴²

Röviddel a beszállítás után, 1876. július 13-án Fraknói Vilmos nevére egy lepecsételt csomag érkezett mindenfajta kísérvél nélkül, felirata szerint a (Három) Dob utca 12. szám alatt lakó bizonyos Habler Simontól. A csomag összesen 237 db 14–15. századi oklevelet tartalmazott. Másnap újabb két csomag érkezett Fraknóinak, újabb 67 db 14–16. századi irattal. A minden valószínűség szerint álnéven beküldött iratokról rövid úton kiderült, hogy a Kállay-levéltár jelzetei vannak rajtuk, méghozzá éppen azok, amelyek a nem sokkal korábbi átvételkor hiányoztak az iratanyagból. A küldemények eredetére tudomásom szerint soha nem derült fény, de kétségtelenül örömteli fordulat volt.⁴³

38 Később az Országos Levéltárban dolgozott, 1909–1912 között országos főlevéltárnok volt.

39 HU-MNL-OL-P 343-I.-1600-App.-66. (a lajstromban nem szerepel, utólag sorolták be ide). Ezt az armalist egyébként 1951-ben filmre is vették, mert az akkori Országos Magyar Történeti Múzeum az állandó kiállításán be kívánta mutatni az oklevelet (HU-MNL-OL-X 6851, H 236 sz. síkfilm).

40 Az átvételről 1876. július 1-én Csontos János által készített összesítő – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Irattár, 1876/70. ikt. sz. (Kimutatás a Kállay-levéltárból a Múzeum könyvtára részére átvett oklevelek és levelek felől).

41 *Fraknói Vilmos*: Jelentés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról i. m. 225.

42 A *Hon*, 1876. évi 148. sz., 1876. jún. 29.; *Vasárnapi Ujság*, 1876. évi 27. sz., 1876. júl. 02.

43 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Irattár, 1876/70. ikt. sz. Az Országos Levéltár 20. századi történetének viharai közepette a Kállay-levéltár átvételével kapcsolatos elsődleges adminisztratív források szinte

33 Budapesti Közlöny 10. (1876:26.) 694.

34 A bekerüléssel kapcsolatos források: [Fraknói Vilmos]: Jelentés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–6-ban. Magyar Könyvszemle 1. (1876) 225–226.; *H.*: Családi levéltárak a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárban. Turul 32. (1914) 132.; *H.*: A Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett családi levéltárak. Századok 50. (1916) 555.; *Sulica Szilárd*: A Múzeumi Levéltár kialakulása. Levéltári Közlemények 10. (1932) 206.; *Rácz Gy.*: A magyar medievisztika i. m. 318.

35 https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/teljes_leveltarat_adomanyozta_az_mnl_nek_a_konkoly_thege_csalad.

36 *H.*: A MNM-ban elhelyezett családi levéltárak i. m. 555.

37 HU-MNL-OL-P 343-A-IV.-10.

III. A Kállay-levéltár a Múzeumi Levéltárban

A levéltárat elhelyezték a Múzeumi Levéltár helyiségeiben, és már 1876-ban címetáblát készíttettek hozzá „A nagykállyói és farkasaszi Kállay család levéltára” felirattal, ahogy azt a továbbiakban minden bekerült családi levéltárral megtették.⁴⁴ 1883 körül, már az újonnan felállított múzeumi levéltári osztályon elkezdtek a Kállay-levéltár regisztrálását, azaz levéltári feldolgozását, felállítását is. A Múzeumi Levéltárban bevett eljárás szerint a lajstromozott rendet teljesen figyelmen kívül hagyva évrendezték a teljes iratanyagot, amivel 1887-re készültek el. A rendezéssel párhuzamosan a tudományos feldolgozás sem maradt el, hiszen Fejérpataky László, akkor még csak múzeumi segédőr, 1886-ra már el is készült a Kállay-levéltár oklevelei kiadásának I. kötetével (igaz, ez sajnos nem került nyomtatásba). 1888–1889-ben, mivel a tárolási és munkakörülmények már elviselhetetlenné váltak, a Múzeumi Levéltár számára új helyiségeket rendeztek be egységes fafiókokból álló tárolórendszerrel. Ezekben előbb a Múzeum tulajdonában álló iratokból álló ún. Törzssanyagot, majd sorban a családi letéteket, köztük első helyen, 40 fafiókban, a Kállay-levéltárat helyezték el. 1893-ra az akkor bent lévő teljes Kállay-anyagot ellátták a család nevét tartalmazó tulajdonbélyegzővel, melynek felirata: „A M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA. KÁLLAY-LEVÉLTÁR”. 1895-ben a kutatás megkönnyítése céljából kialakították az elenchusok, lajstromkönyvek külön gyűjteményét, amelybe áttették a családi levéltárak segédkönyveit. Ezek közt a Kállay-levéltáráit is említik, ami azonban téves adat lehet, mivel a Kállay-lajstromok ekkor még nem voltak a Múzeumi Levéltár birtokában, ma pedig megvannak, miközben a múzeumi levéltári elenchus-gyűjtemény 1945-ben elégett.⁴⁵

mind megsemmisültek. Az 1945. évi országos levéltári tűzvészben elégett a Nemzeti Múzeum Igazgatóságának irattára, 1945-ben és 1956-ban megsemmisült a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratanyagának túlnyomó része, bennük az 1875. évi családülési jegyzőkönyv (egy példánya) és Kállay Jenő levele Pulszkyhoz, Pulszky levele Treforthoz és Trefort leveleinek fogalmazványa Kállayhoz. Tartalmukat és részben szövegüket, mint azt fentebb láthattuk, a korabeli sajtóból, részben pedig az 1104/1937 OL sz. ügyiratból ismerjük (HU-MNL-OL-Y 1-1937-1104.). Egyedül az átadási jegyzőkönyv már hivatkozott Kállay-levéltárbeli másodpéldánya, az OSZK Kézirattárában irattárában található 1876/70 ikt. sz. ügyirat és a Múzeumi Levéltár utólag, 1882 után összeállított letéti naplójának I. sz. bejegyzése (HU-MNL-OL-R 224-266.-1. [MNL OL, 1526 utáni gyűjtemények, Múzeumi Törzssanyag maradványa]) maradt meg. A letéti napló bejegyzése szerint az 1876. évi 19. szám alatt a Múzeum Kézirattára növedéki naplójába is bevezették a bekerülést, azonban ezt a naplót kérdésemre az MNM egykori Kézirattárát ma őrző OSZK Kézirattárában munkatársai nem tudták megtalálni (a készséges segítségért Méry Tündének tartozom köszönettel).

44 A címetábla látszik Weinwurm Antalnak a Múzeumi Levéltár 32. sz. szobájáról annak új berendezése, 1889 után készült felvételének bal felső sarkában – Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár, MT 3931. A felvételt közölte: *Avar Anton: A Múzeumi Levéltár*. In: *A Nemzet Levéltára*. Fejezetek az Országos Levéltár történetéből. Szerk. Reisz T. Csaba. Bp. 2023. 506. A címetáblákról: *Avar Anton: Múzeumi címerképek a raktárban*. In: *A Nemzet Levéltára* i. m. 344–345.

45 Az ismertett adatokat ld. a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról és munkájáról szóló jelentésekben, a Magyar Könyvszemle adott évi számaiban.

Az 1896-ban az Ezredéves Országos Kiállítás Történelmi Főcsoportjában a nagyközönségnek bemutatott történelmi források között is képviseltette magát a Kállay-levéltár: kiállították az 1224. évi aranypecsés oklevelet és Kállói Pál folyamodványát, amelyet I. Mátyás király saját kezűleg vezetett rá jóváhagyását.⁴⁶ Mivel a Kállay-levéltár igazi értékét kétségtelenül a középkori oklevelek adták, a Múzeumi Levéltár őrői hangsúlyt fektettek ezek kutathatóságának javítására is, ezért 1905–1907 között elkészült a Mohács előtti iratanyag cédulakatalógusa is, 1347-ig bezárólag.

A levéltár több alkalommal jelentősen gyarapodott is. Az 1876-os titokzatos küldemények után első ízben 1886-ban, Thallóczy Lajos közvetítésével került be a családtól „a letéteményezett Kállay családi levéltár kiegészítésére egy láda irat”, benne 162 Mohács előtti és 447 Mohács utáni oklevél, továbbá 160 egyéb irat (genealógiai tabellák, elenchusok, periratok, extractusok, töredékek).⁴⁷ 1904-ben özv. Kállay Benjáminné Bethlen Vilma (1850–1940) ajándékozta a Múzeumnak a budai káptalan egy 1464. évi oklevelét, amelyben jelentik I. Mátyás királynak, hogy parancsa szerint beiktatták Kállói Pált és családtagjait Mezőtúr és Varsány mezővárosok birtokába.⁴⁸

IV. A Kállay-levéltár az Országos Levéltárban

1926 nyarán a Nemzeti Múzeum levéltárát helyhiány miatt felköltöztették a Budai Várba, a Bécsi kapu téri, frissen elkészült levéltári palotába. Nyolc évvel később, az 1934. évi VIII. törvénycikk értelmében a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltárat beolvasztották a Magyar Királyi Országos Levéltárba, így a Kállay-levéltár története is új szervezeti keretek között folytatódott, és tovább gyarapodott. A világháború idején, 1942-ben az intézmény megvásárolta Kállay Béni egykori közös pénzügyminiszter (1839–1903) jelentős, mintegy 2,60 iratfolyóméter terjedelmű hagyatékát, amelyet a családi levéltár mellett helyeztek el.⁴⁹ A legnagyobb kiegészítés 1951-ben került a levéltárba, amikor a napkori ágból való Kállay Tamástól (1876–1963) nem csak az 1876-ban még csak egy évre kölcsönkapott kilenc 18. századi lajstromkötetet, hanem még további 3,5 iratfolyóméternyi iratanyagot is vásárolt az Országos Levéltár. Ekkor került be a korábban már említett Supplementalia sorozat, valamint a Kállay Péter által lajstromoztatott iratok

46 S. n.: 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás. A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa I. Román és csúcsíves épület. Bp. 1896. 249. és 1180. katalógusszám. Mai jelzeteik: HU-MNL-OL-Q 500-DL 50616 és DL 56668.

47 MNM levéltári osztályának növedéki naplója, 1886. évi 18. szám (HU-MNL-OL-R 224-255.), MNM levéltári osztályának letéti naplója, 19. szám (HU-MNL-OL-R 224-266.).

48 MNM levéltári osztályának növedéki naplója, 1904. évi 68. szám (HU-MNL-OL-R 224-258.). Az oklevél családi jelzete: „No. 930. fascicula 5. registri tertii seculi 1400”, mai jelzete: HU-MNL-OL-Q 500-DL 55790.

49 256/1942 OL sz. ügyirat (HU-MNL-OL-Y 1-1942-256.). Kállay Béni hagyatéka a szekciórendszer bevezetésekor, 1956 után a P 344 törzsszámmot kapta, és ma önálló fondként, nem a Kállay-levéltár részeként tartjuk nyilván.

is.⁵⁰ Néhány kisebb gyarapodáson⁵¹ kívül említésre méltó még az a mintegy 9 iratcsomónyi, a Kállayakkal rokon családok, köztük a Dobóczkyak, valamint Kállay Rudolf iratait tartalmazó iratanyag, amelyet Kállay Miklóstól 1964-ben vásárolt meg az Országos Levéltár.⁵²

A Jánossy Dénes főigazgató által kezdeményezett, majd Ember Győző idején kidolgozott és megvalósított első egységes alapszintű levéltári nyilvántartás, az alapleltározás részeként a Kállay család levéltárát is leírták a 107. alapleltári számon. Az 1953. évi alapleltárban leírt állapot még változatlanul a Múzeumi Levéltárbeli évrendezett állapotot tükrözi, a rendezett anyag mellé mintaállványozatlanul elhelyezett, rendezésre váró újabb gyarapodásokkal.⁵³ Ebben a formában a Kállay-levéltár nehezen volt használható, a lajstromozott rész elenchusai az évrendezés miatt elavultak, a rendezetlen részhez pedig eleve semmilyen segédlet nem volt. Először a középkori oklevelek egy gyűjteményben való egyesítésének keretein belül 1950-ben kiemelték belőle a levéltár gerincét alkotó Mohács előtti okleveleket és a Középkori Gyűjteménybe helyezték át őket.⁵⁴ Az 1960-as években a családi levéltárakban végrehajtott nagy volumenű átrendezési munkák részeként az addig egyben a P 343 törzsszámon őrzött Kállay-levéltár múzeumi rendezésű (azaz évrendezett) újkori, lajstromozott részét az 1951-ben bekerült segédkönyvek alapján visszarendezték eredeti rendjébe, valamint rendezték és fondokra bontották az 1951-ben és 1964-ben bekerült nagy mennyiségű vegyes iratanyagot. Ekkor alakult ki a Kállay család levéltára immár összesen 8,05 ifm terjedelmű Mohács utáni részének mai, hét törzsegrészre tagolt rendje:

Törzsszám	Évkör	Terjedelem	Tartalom
P 343	1526–1938	5,00 ifm	A törzslévélár (az első lajstromozás anyaga, a Supplementalia és a Kállay Péter által rendezett iratok, a segédkönyvek és a családra vonatkozó lajstromozatlan iratok)

50 729/1951 OL sz. ügyirat (HU-MNL-OL-Y 7-1951-729. [MNL OL, A Magyar Nemzeti Levéltár levéltára, Általános iratok]). A lajstromok ma a HU-MNL-OL-P 343-A-IV., a fennmaradó, ekkor megvett iratok pedig a HU-MNL-OL-P 343-A-II. (Supplementalia) és HU-MNL-OL-P 343-A-III. (Kállay Péter által lajstromoztatott iratok), valamint a HU-MNL-OL-P 343-B (Lajstromozatlan iratok, később 26 tárgyi alapon elkülönített tételre osztva) jelzeteken szerepelnek a nyilvántartásban.

51 1960-ban Pastinszky Miklóstól 17 Kállay-vonatkozású iratot vettek (1385/1960 OL sz. ügyirat, HU-MNL-OL-Y 7-1960-1385.). A napkori ágból való Kállay Tibor (1881–1964) 1961-ben letétként két csomónyi kiegészítést küldött a családi levéltárhoz (943/1961 OL sz. ügyirat, HU-MNL-OL-Y 7-1961-943.). Az orosi ágból való, Szentendrén élő Kállay Ubul (1907–1978) és István (1909–1980) fivérek 1973-ban 75 további iratot helyeztek letétbe az Országos Levéltárban (751/1973 OL sz. ügyirat, HU-MNL-OL-Y 7-1973-751.).

52 738/1964 OL sz. ügyirat (HU-MNL-OL-Y 7-1964-738.).

53 Bakács István: Családok, testületek és intézmények levéltárai. (Levéltári alapleltárak I. Országos Levéltár 7.) Bp. 1953. 116.

54 Ezek az azóta a Q 500 jelzetű fondba olvadt Q 93 törzsszámot, valamint a ma is érvényes DL 50616–56718. jelzeteket kapták, amelyeken ma már digitális képekkel együtt elérhetők a Mohács előtti oklevelek online adatbázisában: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/>.

Törzsszám	Évkör	Terjedelem	Tartalom
P 1603	1827–1872	0,28 ifm	Kállay Emánuel (1814–1886) Szabolcs vármegyei hadi főpénztárnok, majd másodalispán iratai
P 1604	1851–1921	0,28 ifm	Kállay András Szabolcs (1839–1921) vármegyei főispán iratai
P 1605	1698–1945	0,75 ifm	További Kállay családtagok kis terjedelmű irategyüttesei a keresztnévek betűrendjében
P 1606	1755–1893	0,28 ifm	A Dobóczky család iratai, amelyek Kállay Rudolf (1853–1920) felesége, Dobóczky Malvin (1860–1939) révén kerültek a család levéltárába
P 1607	1590–1870	0,42 ifm	A Kállayakkal rokon családok kisebb irategyüttesei a családok betűrendjében
P 1608	1538–1947	1,04 ifm	A máshová tárgyi alapon be nem sorolható vegyes iratok, tárgyi csoportosításban

A fenti fondbeosztás szerint szerkesztett áttekinthető rak-tári jegyzékeket az átrendezési munkák befejeztével, 1968-ban nyomtatásban közzé is tették.⁵⁵ Az utolsó levéltáron belüli áthelyezés az volt, amikor az 1970-es évek első felében az akkor proveniencia alapján szétválogatott Nemzeti Múzeumi Törzssanyagból a Kállay-levéltárba is került néhány, a családra vonatkozó irat.⁵⁶

Az Országos Levéltárban már az 1930-as évek óta folytatott állományvédelmi és biztonsági célú mikrofilmzési tevékenység is érintette a Kállay-levéltárat. Először, még 1954 előtt filmre vették a legértékesebb, Mohács előtti iratanyagot,⁵⁷ majd az 1960-as évekbeli ún. mormon mikrofilmzés során a többi családi levéltárhoz hasonlóan felvették a genealógiákat is.⁵⁸ Végül már az új évezredben, 2006-ban történt nagyobb felvételezés az újkori iratanyagban is, ekkor került filmre az első lajstromozás 1751–1786 közötti anyaga, a teljes Supplementalia sorozat és a Kállay Péter által lajstromoztatott iratok, valamint a törzslévélár lajstromozatlan iratai.⁵⁹ A 2000-es évek végén a Kállay-levéltár teljes középkori részét digitalizálták, majd 2010-ben a világhálón is közzétették. A Kállay-levéltár újkori részében lényeges arányú digitalizálás

55 Bakács István – Dávid Lászlóné: P szekció, kisebb családi és személyi fondok. (Levéltári leltárak 44.) Bp. 1968. 320–335.

56 Ma a HU-MNL-OL-P 343-B-27. jelzetten találhatók „az R szekcióból áthelyezett iratok” címen.

57 Törzsszám: HU-MNL-OL-X 199 [MNL OL, Mikrofilmtár, Mohács előtti gyűjtemény, Kállay család], tekerccszámok: MF 388, 404–412, 5667 (~7000 felvétel).

58 Törzsszám: HU-MNL-OL-X 6851 [MNL OL, Mikrofilmtár, Magánleltárak, Kállay család], tekerccszámok: MF B1447 (239 felvétel).

59 Törzsszám: HU-MNL-OL-X 6851, tekerccszámok: MF 52699–52709 (16 mm-es film, 17349 felvétel). Ügyiratszám: 11745/2006 OL.

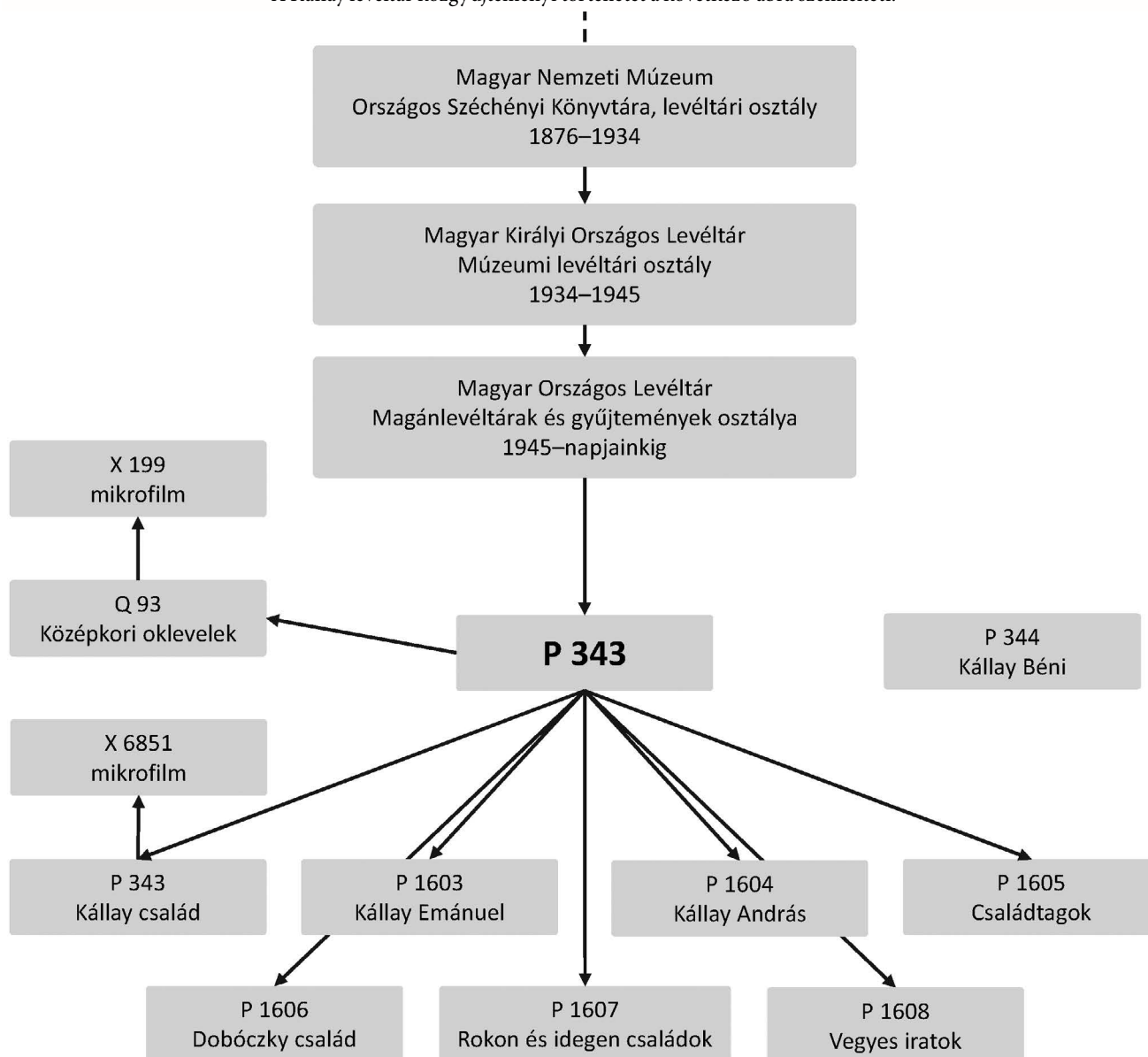
egyelőre nem történt. Az utolsó beavatkozás lényegében állományvédelmi volt, amikor 2013-ban az egész levéltárat átpalliumozták és átdobozolták, megszüntetve a már legalább félévszázados, elavult, fény- és porvédelmileg sem megfelelő mintacsomós tárolási rendet.

A Kállay család 1875 őszén meghozott önzetlen döntése révén nem csak egy páratlan gazdagságú forrásanyaggal gazdagodott a magyar történetkutatás, de ugyanezen döntés lényegében egy olyan messzeható folyamatot indított el, amelynek eredményeképpen ma a Múzeumi Levéltár egykori anyagát kezelő Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Magánlevéltárak és Gyűjtemények Osztálya már több száz kisebb-nagyobb köztörténeti jelentőségű család több, mint 2800 iratfolyóméternyi iratanyagát őrzi.

A Kállay család immár 800 évre visszanyúló levéltára tehát a család éppen 150 esztendeje kifejezett szándékának megfelelően ma is közgyűjteményben, gondos kezek között van, és a köz javát szolgálja, tanulmányok, oklevéltárak, egyéb kiadványok, valamint konferenciák és más tudományos és ismeretterjesztő fórumok alapjául szolgált az elmúlt két évszázadban, és szolgál ma is.

A Kállay levéltár közgyűjteményi történetét a következő ábra szemlélteti:

C. TÓTH NORBERT*

Mit „keresett” 1530-ban kiskállói Vitéz János Máramaros megyében?

What Was the Purpose of János Vitéz of Kiskálló's Activities in Máramaros County in 1530?

The author dedicated a standalone monograph to János Vitéz of Kiskálló, in which he presented the trajectory of his career. Even in that earlier work, he noted that, with the continued uncovering of primary sources, it would likely become possible to supplement the available biographical data. The present study addresses an episode from 1530 involving János Vitéz in his capacity as royal captain in Máramaros County — a so-called “adventure” that, due to a lack of documentation, was only briefly mentioned in the previously published volume. Drawing on a newly discovered source — entitled Register of monies due to His Royal Majesty and handed over to János Vitéz of Kiskálló at various times in the counties of Bereg and Máramaros — it has been possible to reconstruct Vitéz's activities in the region. Acting on the orders of King John, in the first half of 1530 he confiscated and secured for Tamás Nádasdy the estates and revenues in Bereg and Máramaros Counties that had previously been held by the Ártándi brothers. Furthermore, he undertook a diplomatic mission to Transylvania in connection with matters concerning certain castles. The appendix to the present study includes the full text of the original source.

A Vitéz János pályafutásáról írt könyvben röviden, egy mondat erejéig érintettem az öt máramarosi koronaváros – azaz királyi mezővárosok, Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget¹ – Ferdinánd királyhoz 1531. május 9-én írt levelét, amelyben többek között védelmet kértek a huszti várkapitány és társai ellenében.² A levélben röviden arról is szó esik, hogy kiskállói Vitéz János bizonyos famulusai az előző évben, Huszt vár ostromakor kirabolták az ottani lakosokat.³ Az eseményt egyéb források hiányában sem időponthoz, sem pedig alkalomhoz nem tudtam kötni, s találgatásokba pedig nem akartam bocsátkozni, mivel – mint írtam – „(e)gyúttal teljesen biztos vagyok benne, hogy a következő évtizedek forrásfeltáró munkáinak köszönhetően életére nézvést még bőségesen kerülnek elő adatok.”⁴ Nos, az első új adat(ok)ra nemhogy évtizedeket, egy évet sem kellett várni. A kötet megjelenése után, másik témához kapcsolódó források keresése kapcsán a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának középkori adatbázisában az ismeretlen provenienciájú iratok Jagelló-korra keltezett iratai között – Borsa Iván szavaival élve – „szőrfölgetve” egy levéltáros által „számadás” megnevezéssel

ellátott papírlap fotóját találtam, elsőre korántsem kellemes meglepetéssel szembesülve. Minden szerző rémálma ugyanis az, hogy a kézirat nyomdába adása, illetve megjelenése után az általa feldolgozottak vélt témába vágó új forrás, adat kerül elő. A keserűséget azonban hamar enyhítette a mindössze három oldalas év nélküli, de 1510 és 1526 közé keltezett jegyzék tartalma, amelynek szövegét az írás végén teljes terjedelmében közlöm. Lássuk hát előbb a forrást!

Mint fentebb már említettem, a számadásban nincsen semmilyen időhöz kötést segítő keltezés (sem évi, sem napi), így nincs más lehetőségünk mint annak szövegéből kiindulni. Az első fontos információkat már az irat címe elárulja: „A Bereg és Máramaros megyékben különböző időpontokban a királyi felség részére járó és kiskállói Vitéz János kezébe átadott pénzek registruma”.⁵ Mindez azt jelenti, hogy a meg nem nevezett uralkodó a két megyéből királyi címen beszedett adókat Vitéz János részére utalta ki. Kérdés, hogy erre mikor kerülhetett sor? Bereg és Máramaros megye története 1526 előtt nagyjából hasonló utat járt be: amikor volt királyné, akkor az ő birtokában (1502/1504–1506, 1522–1526) volt a megye (ispánsága és a királyi birtokok jövedelme).⁶ Az 1506 és 1522 közötti időszakban, amikor nem volt felesége az éppen uralkodó királynak, akkor a két megye birtoklása némiképpen másként alakult. Bereg megye, illetve a munkácsi királyi uradalom előbb Csaholyi Ferenc (1507–1508), majd mint zálogbirtokos

* A szerző az MTA doktora, a Magyar Nemzeti Levéltár főlevéltárosa, a HUN-REN-Magyar Nemzeti Levéltár–Szegedi Tudományegyetem Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjának vezetője.

¹ Gulyás László Szabolcs: Városfejlődés a középkori Máramarosban. (Erdélyi Tudományos Füzetek 280.) Kolozsvár 2014. 7.

² HU-MNL-OL-E 148-a-49.-19. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kamara Archivuma, Neoregistrata Acta]

³ C. Tóth Norbert: Két király szolgálatában. Kiskállói Vitéz János (†1548) életútja. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 18.) Bp. 2024. 62.

⁴ Uo. 9.

⁵ Lásd a szöveget a Függelékben!

⁶ C. Tóth Norbert: Szilágyi Erzsébet „udvara”. In: Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) 2019. 51–114., 56–58.

a volt kincstartó, Várdai Ferenc váci püspök (1510–1514), végül pedig Bornemissza János kezén (1514–1522) volt.⁷ Máramaros megye ispánságának és a királyi uradalmak birtoklása csak messziről nézve tér el Beregétől: 1506–1509 és 1509–1510 között az aktuális kincstartó, Battyányi Benedek, illetve Várdai Ferenc kezén volt, majd utóbbtól királyi engedéllyel Sárkány Ambrus és Szalkai László vette zálogba, kifizetve a Várdai felé fennálló királyi adósságot (1510–1511), tőlük pedig Perényi Gábor váltotta magához (1511–1518). Az ispánság és az uradalmak felét előbb Szalkai (1516–1517), majd csébi Pogány Zsigmond (1517–1522) kapta meg.⁸ Az előbbiekből leírtak alapján bizvást kizárhatjuk, hogy kiskállói Vitéz János 1526 előtt bármikor is engedélyt kapott volna a királyi adók saját részre történő beszedésére, ebben annál is inkább biztosak lehetünk, mivel egyrészt közéleti pályája az 1510-es évek legvégén indult, másrészt 1522-ig nem volt olyan tisztsége, amelynek fejében ekkora összeget kellett volna kiutalni számára, utána pedig a kincstárból utalták a fizetését, mint a többi parancsnoknak.⁹

A forrásunkban azonban van még arra utaló jel, hogy keletkezését inkább a mohácsi csata utáni időszakban kell keresnünk. Az egyik tétel szerint ugyanis a beszedett pénzekből 20,5 forintot olyan futároknak fizettek ki, akik levelet vittek Budára bizonyos Laczky és Nadasdy uraságokhoz.¹⁰ Az utóbbi egyértelműen azonosítható Nadasdy Tamással, míg a másik mögött szintén az 1526 utáni korszak neves figurája, Hieronym Łaski, azaz magyarosan Laski Jeromos lengyel főúr neve rejtőzik. Laski 1527-ben lépett Szapolyai I. János szolgálatába, majd 1535-ben, elfogatása miatti bosszúból Habsburg I. Ferdinánd király diplomatája lett.¹¹

Nadasdy Tamás a mohácsi csata után Ferdinánd osztrák főherceg magyar királyságát fogadta el és egyik főszervezője a hívek toborzásának, majd az 1527 nyári hadjáratban is kitüntette magát és Budavár kapitányi tisztét nyerte el. János király visszatérésekor ő védte Budát, de a német katonák a vár átadására kényszerítették, mivel azonban ellenállt, lefogták. 1529. szeptember 8-án a várat és őt is török kézre adták,¹² majd kalandos körülmények közepette Szapolyai táborába ment és hűségére tért. A következő év elején, amikor Ludovico Gritti kincstartó visszatért Sztambulba, helyettesévé a Budán hagyott Nadasdyt nevezte ki.¹³ A királyi jövedelmek kezelője

– akit sokszor egyszerűen kincstartónak is neveztek¹⁴ – egyúttal Bereg és Máramaros megyék (és az ottani sókamarak) ispánja is lett.¹⁵ Nadasdy négy évvel később, most nem részletezendő okokból (Gritti tevékenysége János királyságában, a Kanizsai Orsolyával kötendő házasság, illetve az azzal járó vagyon megszerzése) 1534. augusztus 6-án írta alá a Ferdinánd királyhoz történő átpártolását jelentő iratot.¹⁶

A fentebb leírtak fényében a számadás keletkezését az 1530. évre tehetjük (ne feledjük, 1531-ben arról írtak, hogy Vitéz János előző évben járt ott). Nadasdy mint a királyi jövedelmek kezelője és a két megye ispánja kiutalhatta – sőt, ekkor a királyon kívül csak neki volt joga kiutalni – az adót Vitéz János és kísérete részére. Az elszámolást talán Nagyvátyi János, Nadasdy ottani, a só- egyéb ügyek intézésével megbízott embere készíthette.¹⁷

Mit tartalmaz a számadás?

A számadás felépítése szokásosnak mondható, noha ezt a szöveg nem jelzi: a pontos összeadást tükröző *summával* záruló első fele a Vitéz János részére – valószínűleg inkább rendelkezésre – átadott királyi jövedelmeket sorolja fel, az utána következő rész pedig feltételezésem szerint – legalábbis, ha összeadjuk az összegeket – az ebből történt kifizetéseket tartalmazja. Nézzük sorjában!

Bereg megye adóbeszedői 356,5 forintot, a Máramaros megye királyi adójának hátralékai fejében 124,24, Huszt, illetve Visk és Técső városok taksája fejében pedig 148, illetve 226 – összesen 854,74 – forintot adtak át Vitéz Jánosnak. Az így beszedett forintokból aztán valaki – talán a fentebb említett Nagyvátyi János – teljesített különböző kifizetéseket: először is – amikor Vitéz János királyi szolgálatban volt – a szervitorai részére 320 forintot, illetve amikor ugyanő Beregszászon, illetve Huszton tartózkodott, konyhájára (élelmezésére) 31,09 forintot adott át. A szövegben csak *Homonnay* uraságként emlegetett Homonnai Ferenc lovasai 105, míg gyalogosai – három különböző alkalommal – 156,5 forintban részesültek. A – két vezetővel lévő – hajdúk 53 forintos fizetést kaptak. A következő tételek már a különböző személyek számára történt kisebb összegű kifizetéseket tartalmazzák: a rónai kamarások több alkalommal sóvágásra összesen 50, Verebélyi János szolgálataiért 47,75, Nadasdy Tamás faktora, Gergely presbiter 40 forint fizetésben részesült. A levélvivőnek budai útjára, mint már szó esett róla, 20,5 forintot, Balog Ferencnek és Béli Miklósnak, illetve Ilosvai Andrásnak a király kontójára 28, illetve 4 – összesen 855,84 – forintot fizettek ki. (A bevételek és kiadások közötti az utóbbi „javára”

7 C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak) Bp. 2017. (= Arch. 1458–1526. II.) 65–67.

8 Uo. 153–155., vö. még Draskóczy István: A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek). (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2018. 88–92.

9 C. Tóth N.: Két király szolgálatában 40., 48., 55.

10 „Item portatoribus litterarum versus Budam ac dominos Laczky et Nadasdy fl. 20,5.”

11 Barta Gábor: A Sztambulba vezető út (1526–1528) (Gyorsuló idő) Bp. 1983. 141.

12 Vö. Szerémi György: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. A bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. (Monumenta Hungarica V.) Bp. 1961. 192–193.

13 Bessenyei József: Nadasdy Tamás a politikus és államférfi. In: Nadasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés: Sárvár, 1998. szeptember 10–11. Szerk. Söpte István. Sárvár 1999. (Nadasdy Ferenc Múzeum kiad-

ványai 3.) 9–27., 12–14. – Nadasdy az *administrator universorum provinciarum regium* címet használta (HU-MNL-OL-E 148-a-575.-11.).

14 Pl. HU-MNL-OL-E 185-1.- Nagybánya város – NT. -1. [Archivum familiae Nadasdy] (*tezaurario regie maiestatis*)

15 Az eseményekre lásd Draskóczy I.: A magyarországi kőszó i. m. 117–118. – Ispánként szerepel pl. 1530. jún. 22-én (HU-MNL-OL-E 148-a-692.-17.).

16 Bessenyei J.: Nadasdy Tamás 17.

17 Vö. Draskóczy I.: A magyarországi kőszó i. m. 118.

mutatkozó 1,1 forint különbség elhanyagolható, akár az egyes tételekben lévő számolási hibából is eredhet.)

A jegyzékben szereplő Nádasdyról és Laskiról már esett szó, de a többiek közül is vannak olyanok, akiknek neve ismert a korszakban. Homonnai Ferenc, Szapolyai János rokona, 1527-ben annak tárnokmestereként,¹⁸ 1528-ban királyi tanácsosaként szerepelt,¹⁹ míg 1531-ben tíz lóval állt a király szolgálatában.²⁰ Béli Miklós 1531-ben János király szervitora,²¹ egészen pontosan debreceni tisztartója volt, illetve előző évben kiegészülve Borbély Lőrinc és (Sárközi)²² Gergely deák akkor szintén debreceni tisztartókkal Kisvárdára várának Serédy Gáspártól történt visszafoglalói voltak.²³ Béli 1532 nyarán már visegrádi várnagy volt.²⁴ Hasonlóképpen hű embere lehetett Verebéli János is Szapolyainak, ő Verebéli Györgynek, az egykori egri püspöki javak kormányzójának fia,²⁵ 1532-ben a királytól négy évi adómentességet kapott Verebéli birtokára.²⁶ A következő évből ismerjük a feleségét, Klárát is, aki nem más volt, mint Kisvárdai László leánya.²⁷

18 Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica 13. (2008) 3:227–265., 228–229.

19 C. Tóth N.: Két király szolgálatában i. m. 57., 59., 78.

20 Simon Zsolt: Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica 13. (2008) 3:315–332., 325.

21 1531. május 7-én Sárközi Gergely debreceni tisztartó Béli Miklósnak 12 lóra, Borbély Lőrincnek pedig 25 lóra adott 150, illetve 111 forint hópénzt (HU-MNL-OL-E 185-1.- Sárközi Gergely – NT. -5.).

22 A neve alapvetően Gergely deákként szerepelt a forrásokban, de saját leveleiben, pl. 1531. évi, Debrecenben, debreceni officialisként kelt nyugtájában „Sarkwzy”-ként nevezte magát (HU-MNL-OL-E 148-a-803.-29.; lásd az előző jegyzetet is).

23 C. Tóth N.: Két király szolgálatában i. m. 64. – Ehhez kiegészítésül érdemes teljes szövegében idézni a szintén újonnan talált, Sárközi Gergely és Borbély Lőrinc Kisvárdára várából Nádasdy Tamáshoz küldött 1531. jún. 6-i levelét, amely az eseményeket némiképp más fénybe helyezi: „Magnifico domino, domino Thome de Nadasdhy, illustri domini gubernatori regni locumtenens etc., domino nobis gratiosissimo. Magnifice domine, domini mihi gratiosissime post perpetuorum servitionum nostrorum commendationem! Regia maiestas, dominus noster clementissimus medio domini Ioannis Wythez petit a nobis arcem Kyswarda et vult sua maiestas, ut ad manus ipsius domini Ioannis Wythez arcem ipsam assignemus. Nos autem id facere nolumus tum propterea, ut sua maiestas nos provideat pro nostris servitiis fidelibus, tum vero quia a do(minationi) vestra m(agnifica) informationem, quid in restitutione arcis nobis facienti sit, accipere volumus. Petimus do(minationem) vestram m(agnificam) et eidem supplicamus, velit nobis pro nostris perpetuis servitiis consilio bono et auxilio apud suam maiestatem adesse, omnem enim animum et voluntatem nostram sue maiestati et do(minationi) vestre m(agnifice) per hunc fratrem nostrum Nicolaum Bely significavimus. Deus conservet do(minationem) vestram m(agnificam) feliciter. Ex arce Kyswarda, feria tertia ante festum sacratissimi coporis Christi, anno Domini 1531. Eiusdem vestre do(minationis) m(agnifice) servitores Gregorius Sarkwzy et Laurentius Borbel.” – HU-MNL-OL-E 185-1.- Sárközi Gergely – NT. -6.)

24 Slovensky Národný Archív, Leleszi konvent hiteleshelyi lt., Acta annorum 1534–1538-21. (Az adatot Szabó András Péter szívessége révén ismerem.)

25 HU-MNL-OL-DL 19792. [Diplomatikai Levéltár] (Az adatot Faragó Dávid szívessége révén ismerem.); Nagy Iván: Nógrád vármegye története az 1544-ik évig. Balassagyarmat 1907. 124.

26 HU-MNL-OL-E 148-a-391.-2.

27 HU-MNL-OL-E 148-a-391.-16.

Balog Ferenc – balkányi (Szabolcs m.) nemes²⁸ – 1525-ben Vitéz János által kijelölt királyi ember volt a Szabolcs megyei Penészlek birtok iktatásánál.²⁹ 1533–1534-ben Szabolcs megye hatóságával pereskedett egy ügyben.³⁰ Ilosvai András 1522-ben Bátori István nádor familiárisaként rendszeres hópénzben (fizetésben) részesült.³¹ Lakhelyének megfelelően Szapolyai Jánoshoz csatlakozott 1526 után: Buda 1530. évi ostroma idején a király mellett vitézül küzdött,³² illetve mint a királyi udvar lovasainak egyike szerepel az év októberében.³³ (Talán még ő lehet az, akit a paposi Ördög család tagjai királyi embernek jelöltek 1543-ban.)³⁴ A jegyzékben említik még Nádasdy Tamás factorát, Gergely presbitert is, aki azonos lehet Nádasdy 1530. június 5-i levele egyik címzettjével, Pap Gergely *episcopus Budensis*-szel.³⁵ (E püspökség neve mögött valószínűleg a vidini, azaz magyarul bodonyi, esetleg a dalmáciai budvai címzetes püspökség rejtőzhet.)

Miről szól a jegyzék?

Itt az ideje a címben feltett kérdésre válaszolni. Kiskállói Vitéz János a szó köznapi értelmében pénzt nem keresett Bereg és Máramaros megyei „kiküldetése” során, hiszen csak azt fizették ki neki, illetve a többieknek, amiért megszolgáltak. És itt jön a kérdés másik fele, mit keresett, azaz miért kellett Máramaros megyébe jókora csapattal felvonulnia Vitéz Jánosnak? Talán nem tévedünk nagyot, ha az akciót az Ártándiak lefogására vezetjük vissza. A testvéreket valamikor 1530. január vége felé tartóztatták le³⁶ (majd egy év múlva végezték ki őket),³⁷ minderről János király január 26. és 28. közötti Budán kelt leveleiből értesülünk. A korábbiiban megparancsolta Máramaros megye minden rendű és rangú lakójának, hogy őrizze az utakat, nehogy Ártándi Pál kijuttassa a huszti és munkácsi várakból ebül szerzett pénzét és ingóságait, illetve feleségét és gyermekeit. Ha másképp cselekszenek, rajtuk és örökösükön fogja megvenni a várakban lévő ingóságok értékét.³⁸ A január 27-én általános parancsában fő- és jószágvesz-

28 1534-ben is ott lakott: HU-MNL-OL-P 540-I.-C-178. [Petróczy család]

29 C. Tóth N.: Két király szolgálatában i. m. 140.

30 HU-MNL-OL-P 540-I.-C-179.

31 C. Tóth Norbert: Egy főúri udvar a késő középkori Magyarországon: az eccsi Bátoriak. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 59. (2017) 113–134., 120.

32 HU-MNL-OL-E 185-1.-t.-3. „Nomina fidelium servitorum regiae maiestatis, qui tempore obsessionis civitatis et castris Budensis penes maiestatem suam viriliter pugnaverunt” „Andreas Ilosway” neve sorrendben a hatodik helyen áll. (Az adatot Szabó András Péter szívessége révén ismerem.)

33 HU-MNL-OL-E 185-1.-t.-28. 1530. okt. 18. Buda. A király udvari lovasainak kifizetési jegyzéke: „Ilosway eq. II f. II.” (Az adatot Szabó András Péter szívessége révén ismerem.)

34 HU-MNL-OL-E 148-a-872.-43/1.

35 HU-MNL-OL-E 185-1.-Nádasdy Tamás – Zybryk B. és Gergely -1.

36 Barta Gábor: Ludovicus Gritti magyar kormányzósága (1531–1534). Történelmi Szemle 14. (1971) 289–319., 291.

37 Draskóczy I.: A magyarországi kőso i. m. 120.

38 HU-MNL-OL-E 144. [Magyar Kamara archívuma, Történelmi emlékek; a mikrofilmmásolatot használtam: HU-MNL-OL-X 1510.-I. Belügy (6608. telercs, I. cím, p. 80-81.)) (Az adatot Szabó András Péter szívessége révén ismerem.)

tés terhe alatt meghagyta mindenkinek, hogy segítsék kiküldött embereit az Ártándi Pál által a máramarosi sóbányákból jogtalanul elszállított sója lefoglalásában.³⁹ Végül 28-án értesítette a megye hatóságát meg Huszt, Técső, Visk, Hosszúmező és Sziget mezővárosok tanácsát és polgárait, hogy Ártándi Pált különböző ellene irányuló nagy gonoszságok miatt testvérevel, Balázssal együtt börtönbe vetette és nem csak életük, hanem javaik és dolgaik is kegye és hatalma alatt állnak. Nádasdy Tamást, a királyi jövedelmek kezelőjét küldi közéjük az eddig Pál és testvére kezén volt várak, kastélyok, hivatalok, mezővárosok és más egyebek részére történő lefoglalására, egyúttal meghagyta Tamásnak azt is, hogy az eddig szintén az Ártándiak kezén volt máramarosi kamarákat is foglalja le és vegye át, ezért megparancsolta nekik, hogy mindenben segítsék munkáját.⁴⁰ Ugyanerről a napról fennmaradt több, az előző paranccsal majdnem azonos szövegű levélfogalmazvány is:⁴¹ egy – teljes szövegű – a debreceni uradalom offiálisaihoz szól, egy – rövidített – a munkácsi várhoz tartozó településekhez,⁴² egy-egy – említés-szerű⁴³ – pedig a Huszt⁴⁴ és Kereki várakhoz tartozó településekhez, továbbá egy általános parancs a Magyar Királyság bármilyen rendű és rangú lakosaihoz, valamint az előbb idézett, Máramaros megyéhez szóló oklevél fogalmazványa.

Nádasdy Tamás valamikor február első felében indult el Budáról – egy esetleges egri kitérőt követően⁴⁵ – március legelején érkezhetett meg Bereg megyébe, március 2-án már Munkács mezővárosban volt.⁴⁶ György számtartóhoz (*rationista*) küldött leveléből többek között arról értesülünk, hogy a munkácsi várnagyok János király hűségén maradnak és megtartják a várat és amikor úgy látják, visszaadják, annak uralmát szabadon élvezheti; továbbá György társával, (Kápolnai)⁴⁷ Ferencsel minden órában várja Vitéz János válaszát és

csodálkozik az ügy késlekedésén.⁴⁸ Egy hónappal később már Huszton volt, már amennyiben Ártándi Pálné Telegdi Fruzsina által április 3-án, a várban Nádasdy Tamás részére kiállított nyugta alapján azt gondoljuk, hogy Nádasdy is személyesen jelen volt.⁴⁹ Újabb egy hónappal később, május 5-én is még ott volt,⁵⁰ de 19-én már újra Munkácson találjuk: a beregszászi officiálisokhoz küldött levelében egyfelől bizonyos szöveket Husztra kért küldeni, másfelől tájékoztatta arról – és itt következik a minket jobban érdeklő rész –, hogy a király visszarendelte őt, Kállait pedig Erdélybe küldte Nagy Lászlóhoz, de nem valószínű – Nádasdy szerint – hogy sokáig ott maradjon; időközben visszatért Kállai követe és elmondta, hogy Bátori István azt válaszolta: hajlandó a várat (Munkácsot) a királynak visszaadni, és ha a király azt kívánja, hogy Nádasdy kezére adják, akkor elfogadja.⁵¹ Vitéz János e követségéről (hacsak nem oda-vissza járt) már Laski Jeromos 1530. április 16-i Szentmártonból Nádasdyhoz küldött leveléből is értesülünk. Előbb arról írt, hogy Homonnai Ferenc nem érkezett meg, illetve ő maga ma Debrecenben, másnap a Tisza révénél, Vásárhelyen, kedden (ápr. 18.) pedig Budán lesz, továbbá Nádasdy parancsolja meg Ferencnek, hogy Borbély Lőrincsel legyenek kölcsönös egyetértésben.⁵² Valamint beszámolt arról is, hogy visszatért Kállay János követe somlyói (Bátori) Istvántól, aki megírta, hogy Munkács várát nem szükséges megostromolni ágyúkkal, mert ő a várnagy és a várat kész megtartani a királyért és érte, másért mégis egyedül akarja kézben tartani.⁵³ (Lasky májusban már Budán volt, a hónap közepén azonban súlyosan megbetegedett,⁵⁴ május 24-én még felépülőben volt, mert Bácsmegyei Benedek útján üzenté meg Nádasdynak, hogy mihamarabb térjen vissza Budára, mert Bécsbe megérkeztek a spanyolok és jönnek ellenük. A király – mint hírlik – Debrecenből a napokban visszatér, ő

39 HU-MNL-OL-E 148-a-1086.-3. (Az adatot Szabó András Péter szívessége révén ismerem.)

40 HU-MNL-OL-E 148-a-575.-11. – Idézi Barta G.: Ludovicus Gritti 291., *Draskóczy I.: A magyarországi kőso 118.*

41 HU-MNL-OL-E 148-a-1788.-13.

42 Ennek tisztázati példánya: HU-MNL-OL-E 142.-27.-43. [Magyar Kamara Archivuma, Acta Publica.]

43 „Ad pertinentias castri nostri Hwzth similiter; Ad pertinentias castri Kereký similiter.” – Az utóbbi az Ártándiak saját vára volt (*Bárany Attila: Bihari nemesek útja az országos politikáig: az Ártándiak. In: Nagyvárad és Bihar a késő középkorban. Szerk. Zsoldos Attila. [Tanulmányok Biharország történetéről 12.] Nagyvárad, 2024. 173–222., 178.*)

44 Ennek tisztázati példánya: HU-MNL-OL-E 142.-27.-43.

45 János király Budáról 1530. jan. 29-én Zemplén megye hatóságához küldött parancsa szerint az egri püspökség bizonyos 1529 évi jövedelmeit az ország szükségleteire akarja fordítani és ezzel kapcsolatban Nádasdy Tamás királyi jövedelemigazgató, az egri püspökség adminisztrátora fog intézkedni, ezért segítsék munkáját (HU-MNL-OL-E 150-12.-2. [Magyar Kamara Archivuma, Acta ecclesiastica] – Az adatot Szabó András Péter szívessége révén ismerem.) – A kitérő megvalósulására egyelőre konkrét adatunk nincsen, legalábbis Kállay (Kálnay) Imre Egerből küldött febr. 3-i és 8-i (HU-MNL-OL-E 185-1.- Kállay I. – NT-1-2.) és Gávai Imre ápr. 19-i ugyanonnan küldött (Uo. Gaway I. – NT-1.) leveleiben nincsen nyoma.

46 HU-MNL-OL-E 185-1.-Nádasdy T. – Litteratus Gy. számtartó -1. (A levél kelte „feria secunda carnisprivii”, 1530-ban az ünnep szerdára esett, így lehet a kelet márc. 7-e is, esetleg febr. 28-a is.)

47 Vö. 1530. júl. 22-i levelével: HU-MNL-OL-E 185-1.-Kápolnay F. – NT.-1.

48 „Castellani istius castri dicunt se esse fideles regie maiestati et tenere castrum regie maiestati et velle reddere quando videbunt, dominum ipsorum liberum participetis, hec cum domino Francisco collega vestro nos expectamus in horas responsum a domino Ioanne Kallay et miramur, que sit causa tarditatum.” – Uo., a levél utóirata.

49 HU-MNL-OL-E 148-a-22.-24.

50 HU-MNL-OL-E 185-1.-t.-8. (*ipso die Gotth* – Az adatot Szabó András Péter szívessége révén ismerem.)

51 HU-MNL-OL-E 185-1.- Nádasdy T. – Litteratus Gy. beregszászi officiális -1. „Nam ego sum revocatus a regia maiestate, dominus Kallay iussus est proficisci in Transsilvaniam ad dominum Ladislaum Nagh, nichil est scriptum, sed potestis cogitare, quod neque ipse hic manebit; rediit nuncius domini Kallay, qui dicit, quod Stephanus de Bathor respondit regie maiestati se velle restituere arcem et si voluisset regia maiestas, ut ad manus meas daretur, non me recusasset.”

52 „Dominus Homonnay non venit, hodie ero in Debreczen, cras in Wasarhely in vado Tissie, Lune Bude, etc., committatis domino Francisco, ut cum Laurentio Barbiel nostro habeat mutuum intelligentiam etc.” – HU-MNL-OL-E 185-1.- Lasky J. – NT.-1.

53 „Rediit nuncius domini Ioannis Kalay ab Sthefano Samley, qui sibi scribit, quod castrum Munkach non opus est expugnare bombardiis, quare ipse esset castellanus et castrum servabit pro rege et nostro, pro alio tamen vult solus habere in manibus.” – Uo.

54 „Dominus Lachky graviter egrotavit, qui cum cæpisset convalescere, rursus more suæ gentis vino se ingustavit et recidivavit, sed tamen hodie melius habet, licet heri de eius vita desperabam.” – HU-MNL-OL-E 185-1.- Bachmegyei Ben. – NT.-1.

is mielőbb térjen vissza.)⁵⁵ Nádasdy valamikor május végén ismét Husztra ment, ahol a következő hónap elején⁵⁶ még ott volt, de egyik levelében már arról tájékoztatta szervitorait, hogy indulni akar Tokaj várába.⁵⁷ Június 24-én Huszt város levele alapján már elhagyta a várost.⁵⁸

Összefoglalva tehát elmondható, hogy Vitéz János királyi kapitány uralkodói parancsra az 1530. év első felében Bereg és Máramaros megyéknek az addig az Ártándi testvérek kezén volt uradalmait és jövedelmeit foglalta le és biztosította Nádasdy Tamás részére (ezért táborozott Beregszászon és Huszton is egy ideig), illetve a várak ügyében Nagy Lászlónál – ő minden bizonnyal azonos béli Nagy Lászlóval⁵⁹ – és somlyói Bátori István erdélyi vajdánál – akinek szintén voltak érdekeltségei a munkácsi uradalomban – járt Erdélyben.

Függelék

A kiadás során az eredeti szövegen mindösszesen annyit változtattam, hogy a római számmal szereplő összegeket arab-számokkal írtam át. A fél forintok minden esetben áthúzott „j” betűként (j) szerepelnek.

Hosszában félbehajtott papírlap három oldalán. HU-MNL-OL-DL 32647. (Gyűjteményekből [P és R szekcióból és állagtalán fondok], Ismeretlen provenienciájú iratok.)

(1)

Regestrum super introitus pecuniarum regie maiestatis manibus egregii domini Iohannis Wytez de Kyskallo assignatarum de¹ Bereg diversis temporibus et de Maromorosiensis comitatibus

Item de manibus exactoris dice regie maiestatis in comitatu de Bereg idem Iohannes de Kyskallo habuit fl. 356,5.

Item diversis temporibus manibus eiusdem domini Wythez de restantiis dice regie maiestatis Maromorosiensis dati sunt fl. 124 et den. 24.

Item taxa oppidi Hwzth fecit in toto fl. 148.

Item de taxa Wysk et Thechew manibus prefati domini Wythez dati sunt fl. 226.

Summa in toto facit fl. 854,5 et den. 24.

Item idem dominus Wythez Kallay fuit in servitiis regie maiestatis² et in eisdem servitiis dedit servitoribus suis fl. 320.

(2) Item equitibus domini Homonnay soluti sunt fl. 105.

Item peditibus eiusdem domini Hom(onn)ay trina vice dati sunt fl. 156,5.

Item peditibus haydonibus diversis temporibus dati sunt fl. 53.

Item portatoribus litterarum versus Budam ac dominos Laczky et Nadasdy fl. 20,5.

Item³ manibus camerariorum ad Rona ad cidendas sales diversis temporibus dati sunt fl. 50.

Item manibus Gregorii presbiteri, factoris domini Nadasdy dati sunt fl. 40.

Iohanni Werebely ad rationem suorum servitorum diversis temporibus dedi fl. 47,5 et den. 25.

Item Andree Ilosway ad rationem regiam dedi fl. 4.

Item Francisco Balog et Nicolao Bely ad regiam rationem dedi fl. 28.

(3) Item ad coquinam eiusdem domini Wythez tam in Bereg-zaz, quam in Hwzth expositi sunt fl. 31 et den. 9.

¹ Utána, minden bizonnyal Máramaros megye nevének leírása után áthúzva: *comitatu*. ² Utána áthúzva: *in partibus*. ³ Így szerepel.

55 „Dominus Laczky convaluit, qui rogavit me, ut nomine suo hæc ad te scribem: Ego ibo Constantinopolim, tu venias quanto citius poteris. Venerant Viennam duo millia et ducenti pedites Hispani, alii expectantur per Danubium, erant in toto sex millia, parant expeditionem contra nos. Rex moritur famæ in Debreczen rediens des(!) aliquid impensarum famulis meis et tu quamprimum redeas. Vale.” – Uo. 2.

56 HU-MNL-OL-E 185-1.- Nádasdy Tamás – Perneszyth Gy. -1. (1530. jún. 6.)

57 HU-MNL-OL-E 185-1.- Nádasdy Tamás – Zybryk B. és Gergely -1. (1530. jún. 5.: *Nam nos hic non morabimur et castro Thokay subvenire volumus.*)

58 HU-MNL-OL-E 185-1.- Huszt mezőváros – NT. -1.

59 HU-MNL-OL-P 11-XIII.-SubAV-105. [A Balassa család által lajstromozott iratok]; HU-MNL-OL-P 11-VII.- 2.-43.-a/3.; HU-MNL-OL-E 148-a-739.-23/3.

MÉSZÁROS KÁLMÁN A Kállay család a Rákóczi-szabadságharcban¹

The Kállay Family in the Rákóczi War of Independence

Ferenc and János Kállay occupy a prominent place in the family tree, as they founded the still thriving branches in Napkor and Oros. The author's new research findings modify and clarify our previous understanding of their lineage.

A család a 18. század első éveiben

A Balog-Semjén nemzetségből eredő, annak szabolcsi főágát képező nagykállói Kállay család ma is virágzó két ágazata, a napkori és az orosi egy 17–18. század fordulóján élt testvérpártól, Kállay Ferencről és Jánostól származik. (Fiágon minden korábbi, bizonyítható oldalág kihalt, így a később élt valamennyi Kállay leszármazott az egyiküket tekintheti ősapjának.) Kiemelt helyük van tehát a családfán, ahol annak ellenére is hiányos, pontatlan adatokkal szerepelnek, hogy személyükről anyakönyvi adatok is rendelkezésünkre állnak. A család történetének jeles évfordulója jó alkalmat kínál életútjuk áttekintésére, vérségi és házassági kapcsolataik pontosítására. Kiemelkedő történelmi szerepet ugyan egyikük sem játszott, de a Rákóczi-szabadságharc idején a fejedelmi udvarban, illetve a kuruc hadseregben vállalt feladatkörük alapján mégis figyelmet érdemelnek. Sajnos, a viszonylag gazdag családi levéltárban az iratok zöme birtokjogi természetű, még a szórványosan fennmaradt misszilisek jó része is jogbiztosító iratok és szökött jobbágyok kiadásával, keresésével, zálog- és hitelügyekkel foglalkozik, tisztán magánlevél alig akad közöttük. Éppen ezért könnyebben megírható volna a család birtoklástörténete, mint az egyes családtagok életrajza és magánélete.² Ráadásul úgy tűnik, hogy éppen a Rákó-

czy-szabadságharc éveiből származó iratokat súlyos veszteség érte.³ Ennek ellenére kísérletet teszek az akkor élt családtagokra vonatkozó ismereteink összegzésére, a leszármazás helyesbítésére, kiegészítésére.

Már Nagy Iván, s az ő nyomán a Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv munkatársai, legújabbban pedig Lakatos Sarolta és Gudenus János József is kiemeli Kállay Miklós jelentőségét, aki a család *restauratoraként* szerepel a leszármazási táblákon.⁴ Ezt a címet részben a kihálás szélére jutott família továbbvivőjeként, részben a leányági kézbe jutott birtokok visszaszerzőjeként, részben pedig katolikus hitre való áttéréseért érdemelhetette ki. Református hitének elhagyásával valóban úttörő szerepet játszhatott a színprotestáns Tisza-vidéki nemesség rekatolizációjában. Nem tudjuk, hogy erre pontosan mikor került sor, a régi és az új családtörténeti összefoglaló – érthető okokból – azt feltételezi, hogy a felekezetváltásra az eperjesi vértörvénysszék (1687) idején kerülhetett sor. Ugyanakkor Nagy Iván 1670-et, Gudenus János József 1683-at jelöli meg életének utolsó ismert évszámaként, Lakatos Sa-

1 Tanulmányom megírásához Gudenus János Józseftől és Holmár Zoltántól, egyes kérdések megválaszolásához pedig Kujbusné Mecsei Évától és Bene Jánostól kaptam hasznos tanácsokat és útmutatást, segítségüket ez úton is köszönöm!

2 Tanulságos lehet ebből a szempontból, hogy egy kölcsönügyletről szóló 1702. évi elismervény hátoldalán a következő magánlevél töredéke olvasható: „Ajánlom Kigyelmednek mint kedves Asszonyom Anyámnak kész szolgálatomat! Isten szerencsésen éltesse kigyelmedet, kívánom, édes Asszonyom Anyám! Mind az Nyíren, mind idebe a Szamos közt immáron panaszát ellenem hallottam. Talám én voltam legrosszabb és legengedelmetlen[ebb] fia kigyelmednek, kigyelmed lássa! Csak azt szégyenlem, hogy illy hamar való távolú létünknek híre [...]” A szülő és gyermek közötti súlyos érzelmi konfliktusról árulkodó magánlevél itt megszakad. Úgy tűnik, özvegy Kállay Miklósné Sztankay Éva még „azon melegében”

felvágta a papírt, és annak üres hátoldalát használta fel egy kölcsönszerződés rögzítésére, még azt sem tudhatjuk meg, hogy négy fia közül melyik írhatta a panaszos sorokat. (Az kevésbé tűnik valószínűnek, hogy egy korábbi generációt érintő, régi magánlevél újrahasznosításáról lenne szó.) Lásd HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-I.-1.-120. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kállay család, Lajstromozott iratok]

3 Az 1703 és 1715 közötti éveket tartalmazó két iratkötegben: HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-I.-1.-120. (2-3.) mindössze hat irat található, holott a sorszámkok alapján (No. 151–467.) 316-nak kellene lennie. A korabeli regestrum ugyan a hiányzó iratok tartalmáról is eligazít, de a dátumból csak az évszámokat közli. Úgy tűnik, a hiányzó iratok is többnyire birtokjogi természetűek voltak. Lásd HU-MNL-OL-P 343-A-IV.-7. [Segédletek]

4 Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. és Pótlék-köt. Pest 1857–1868. (Nyolc kötetbe rendezett reprint kiad. Szakály Ferenc kísérőtanulmányával: Bp. 1987.) VI. 29. (III. t.) és 38–39.; Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Második rész: Nemes családok. I. [Szerk. Pettkő Béla és ifj. Reiszig Ede.] Bp. 1905. 307.; Lakatos Sarolta: Adatok a Kállay-családfához. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve, XLIV. Főszerk. Németh Péter. Nyíregyháza 2002. 267. Gudenus János József: Kállay (nagykállói). Nobilitas 13. (2017) 160.

rolta azonban tisztázta, hogy 1692-ben hunyt el,⁵ katolizálásának időpontját pedig nem az eperjesi, hanem a pozsonyi véstörvényszék működéséhez (1673–1674) kapcsolja.⁶ Feleségével, Sztankay Évával (Sztankay András és Dessewffy Judit leányával) 1670 körül kötött házasságot, amelyből öt gyermek, négy fiú és egy leány született (vagy ért felnőtt kort), de a családfákon rendre hibás sorrendben szerepelnek: Nagy Iván, György, János, István és Ferenc; Orosz Ernőnél, Kempelel Bélánál és Gudenus János Józsefnél pedig csak a további leszármazást biztosító János és Ferenc.⁷ A fiúk helyes születési sorrendjét Lakatos Sarolta állapította meg, eszerint Ferenc volt az elsőszülött, aki 1672 táján, János körülbelül egy évvel később, István 1675 körül, György pedig 1678/79 táján jöhetett világra. A leányt, Máriát nem sikerült elhelyezni a sorban.⁸ Lakatos Sarolta kellően nem adatolt forrásai ellenőrzésre várnak, mert Jánost 1737-ben bekövetkezett halálakor 62 évesnek írták, és ha ez pontos életkori adat, akkor ő 1675-ben született, Gudenus János Józsefnél már ezzel a születési évszámmal szerepel. Ferencről is van egy életkori adatunk, de ez kevésbé megbízható: 1706-ban 28 évesnek írták a Károlyi Sándor kuruc tábornagy hadairól készült mustrakönyvben. Eszerint 1678 körül kellett volna születnie, de az bizonyos, hogy Ferenc volt az idősebb fivér, mert ő Jánost az öccsének nevezte.⁹ (A két, egymásnak ellentmondó adat közül Jánosé lehet a hitelesebb, hiszen halálakor a családtagok által megadott életkor kerülhetett az anyakönyvbe, míg Ferenc életkorát a mustrakönyvbe csak találmányra vezethették be.) A testvérek születési sorrendjéhez még egy támpontunk van: Máriát Ferenc és János is a húgának mondta,¹⁰ ő tehát náluk később, leghamarabb az 1670-es évek második felében születhetett. István és György 1700 és 1702 között még élőként szerepelnek különböző jogi iratokban¹¹

György haláláról egy kissé homályos irat mintha arról tájékoztatna, hogy rablótámadás áldozata lett 1703 kora tavaszán: Vass Sándor 1703. április 2-án vigasztalást kíván „mostani szomorúságában” Kállayné Sztankay Évának. Megerősíti, hogy ő is a közelben járt akkor, „mikor az a szerencsétlenség esett szegény Kálaj György uramon”, és mivel éppen mellette tartózkodott Szöcs (Socz) Mihály, Borsod és Csongrád vármegye kapitánya is, azonnal visszaküldte őt Tasról (= Nyírtass),

hogy kerítse kézre a tolvajokat. Szöcs meg is ígérte, hogy mindent megtesz, Vass pedig kezeskedett érte, hogy szavának áll, sőt biztosította róla az özvegyet, hogy ha sikerül elfogni a tolvajok bármelyikét is, akkor Egerbe küldik rabságba az egri püspök keze alá, nehogy pénzen kiszabadíthassák magukat. Kállayné bizonyára attól tartott, hogy fia kirablói (és vélhetően gyilkosai) a vármegyei hatóságok kezéből könnyebben megszabadulhatnak, ezért kérhette, hogy szigorúbb felügyelet alá, az egri várbörtönbe küldjék őket. Vass arra is ígéretet tett, hogy amint kézre kerülnek, írni fog a püspöknek és az egri várparancsnoknak, hogy „jó erős fogságban is tartásuk a tolvajokat”. Április 5-én Vass már azzal kapcsolatban tett szemrehányást az özvegynek, hogy megváltoztatta eredeti szándékát, és „szerelmes fiának meghidegedett tetemét” Eszlár helyett Napkoron kívánta eltemettetni, holott a temetés Eszláron is „tisztességesen meglehetett volna”, egyúttal egy régóta húzódó adóssági ügy rendezését is megsürgette.¹² Egy 1703. május 13-án kelt iratban már csak Ferenc, János és István szerepel a fivérek közül, december 21-én azonban már Istvánt is néhainak mondják.¹³

Nem ismerjük Ferenc és János házasságkötésének időpontját sem, de a Rákóczi-szabadságharc kitörésekor már mindketten nős, családos emberek voltak. A legújabb leszármazási adatok szerint Ferenc előbb Gabelli Borbálát, majd báró muraniczi Horváth Máriát, végül Perényi Máriát vette nőül, míg János első neje Gál (Gaál) Magdolna, a második pedig Perényi Éva volt.¹⁴ Számunkra Ferenc házasságkötései okozzák a legtöbb fejtörést. Gabelli Borbáláról semmit sem tudunk, muraniczi Horváth Mária esetén pedig különösnek tűnik, hogy nemcsak Kállay Ferenc, hanem György nevű fiának a felesége is e néven szerepel.¹⁵ A báró muraniczi Horváthok legújabb családfája eligazít a kérdésben: ott ugyanis két különböző Mária szerepel Kállay Ferenc és György hitveseként: az ifjabbik az idősebbik fivérének volt az unokája.¹⁶

Gabelli Borbálát primer forrásokban egyelőre nem sikerült fellelni, ellenben több dokumentum is megerősíti, hogy

5 Lakatos Sarolta: A Nagykállói Kállayak a 16. század második felében és a 17. században. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Levéltári Évkönyv XVII. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. I. Évkönyvek 17.) Nyíregyháza 2006. 314. 6 Uo. 321.

7 Nagy I.: Magyarország családai i. m. VI. 29. (III. t.); Orosz Ernő: Heves és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyeinek nemes családjai. Eger 1906. 133–134.; Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. Bp. 1911–1932. V. 320. (I. t.); Gudenus J. J.: Kállay i. m. 159. (II. t.)

8 Lakatos S.: A Kállayak i. m. 320. és 325. (III. t.)

9 Lásd pl. Kállay Ferenc 1710. dec. 15-i, alább még bővebben idézendő levelét Károlyi Sándorhoz: HU-MNL-OL-P 398-31691. [Károlyi család nemzeti levéltára, Károlyi család, Missiles]

10 Lásd Kállay Ferenc és János 1726. szept. 20-án, Panyolán kelt levelét Károlyi Sándorhoz, amelyben beszámolnak húguk, „Fajgenpuczné Asszonyom” balesetéről, akinek „az lába kettő tört, és az fejét is az séczájának az rúdja betörte...” HU-MNL-OL-P 398-31725.

11 1700. márc. 29-i; 1701. febr. 3-i, ápr. 5-i, aug. 30-i, okt. 9-i; 1702. máj. 21-i adatok: HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-I.-1.- (19., 35., 46., 49., 52., 53., 107.)

12 Vass Sándor levelei özvegy Kállay Miklósné Sztankay Évához. Bárca, 1703. ápr. 2. és Tornyosnémeti, 1703. ápr. 5. HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-I.-1.- (126., 128.)

13 HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-I.-1.- (131., 141.); NB. György és István korai halálának adatolása egyúttal elejét veszi a személyüket érintő megalapozatlan elképzeléseknek is: általuk aligha lehet a Kállay családba beilleszteni olyan ágat, amelynek eredete homályba vész. Lásd erre Lakatos S.: Adatok a Kállay-családfához i. m. 267.

14 Nagy Iván, Orosz Ernő és Kempelen Béla Kállay Jánosnak mindkét feleségét meg tudta nevezni, Ferencnek azonban egyik nejét sem: Nagy I.: Magyarország családai i. m. VI. 29. és 32. (III. és VIII. t.); Orosz E.: Heves-Külső-Szolnok nemes családjai i. m. 134.; Kempelen B.: Magyar nemes családok i. m. V. 320. és 323. (I. és V. t.). – Gabelli Borbála Szluha Mártonnál szerepel először Kállay Ferenc első nejeként: Abaúj-Torna, Gömör-Kishont vármegye nemes családjai. Bp. 2015. 100. – Gudenus J. J. előbb mindkét testvér neve mellett két feleséget tüntet fel: Kállay i. m. 158–159. (I–II. t.), majd Ferencnél Gabelli Borbálát is szerepelteti, de nem első, hanem harmadik hitvesként: uo. 160. és 191. (Ez a sorrend mindenképpen téves, hiszen azt Gudenus is helyesen közli, hogy Perényi Mária évtizedekkel túlélte férjét, tehát csak ő lehetett az utolsó feleség.)

15 Gudenus J. J.: Kállay i. m. 191.

16 Szluha Márton – Késmárky István: Ung vármegye nemes családjai. (Felvidéki nemes családok.) [Bp.] 2017. 94.

Kállay Ferenc vélhetően még 1703 előtt bölsei Buday István bihari alispán (1688–1701) és Orosz Borbála Zsófia nevű leányával kötött házasságot. Erről tanúskodó első forrásunk Kállay Ferenc 1704. június 1-jén, II. Rákóczi Ferenc fejedelem solti táborában kelt levele Buday Istvánhoz, amely ugyan csak kivonatban maradt ránk, de annak készítője, Reviczky Imre feljegyezte a levélíró rokoni kapcsolatát a címmel: „Veji nekie.”¹⁷ Bizonyára már az újdonsült menyecskére vonatkozik Perényi Ádám Kállay Ferenchez írt 1702. április 10-i levelének évődő utóirata is: „Ángyom asszonnak ajánlom szolgálatomat, Istentül jó egészséget s egy katona fiat kívánok ő kegyelmének, de a muskatélyos németeket meg ne csudálja!”¹⁸ Egy 1706. évi forrásból az asszony nevét is megtudhatjuk: Buday Zsófiának hívták.¹⁹

Kállay János feleségétől is fennmaradt egy levél a családi levéltárban, méghozzá a házasságkötés előtti időből, amelyet bátran tekinthetünk „félszeg szerelmeslevélnek”, amely mintha egy kis biztatást sugallna az udvarláshoz, leánykéréshez. „Gall Magdolna” fekete viaszpecséttel lezárt levele 1702. augusztus 15-én kelt Darócon, a címzése pedig Panyolára szolt „kedves bátyjához”, Kállay Jánoshoz. Mivel a levél a maga nemében (női „szerelmeslevélként”) is ritkaságszámba megy, a Kállay család levéltárában pedig a számtalan jogbiztosító irat között csak elvétve akad hasonló jellegű magánirat, érdemes teljes terjedelmében idézni a szövegét:

Mint kedves Bátyám Uramnak ajánlom nagy böcsülettel való szolgálatomat Kegyelmednek!

Istentül minden jókat megadatni kívánván. Mioltátul fogvást Kegyelmed innét eltávozott, mint arrul gondolkodom, hogy ha Panyolára szerencsésen és jó egészségben mehetett-e Kegyelmed vagy sem, nem látván annyi időtül semminemű tudósítását Kegyelmednek. Hogy azért értésére legyen Kegyelmednek, én még élek, Isten kegyelméből kegyelmed szolgálatjára, értekezvén Kegyelmednek is jó egészsége felül maholnap bizonyos örömdöntes hírét hallanom. Kedves Bátyám Uram, ha nem szánja fáradságát, daroczi madárnak jóságát és mostani mivoltát, ne terheltesse megírnia. Kívánván tovább is, hogy ez levelem is tanálja friss, jó egészségben Kegyelmedet, kinek is maradok Darocz, 15. Augusztus 1702.

*Engedelmes szolgálója, atyjafia,
Gall Magdolna*

17 II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú leltáraival. 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. I. (1703–1706.) (Archivum Rákóczián. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy, I.) Pest 1873. [a továbbiakban: AR I/I.] 223. No. 143.; Az adata már korábban, Buday István kuruc generális családi életének felvázolásakor felhívtam a figyelmet, lásd *Mészáros Kálmán*: Háború és magánélet. A kuruc tábornoki kar családi háttere a Rákóczi-szabadságharcban. In: Rákóczi Emlékkönyv. Szerk. Bódvai András. Bp. 2020. (2. kiad.: 2021.) 114.; Legújabbban emliti *Török Péter*: „...én Nagyságod parancsolatja nélkül nem cselekedtem, nem is cselekszem...” – Adalékok Buday Istvánné Melczér Erzsébet életrajzához. Új Nézőpont 9. (2022) 3–4. sz. 35. (5. jegyz.)

18 HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-I.-1.-90.

19 Lásd a Kállay János, valamint Kállay Ferenc és neje között 1706. jan. 22-én vagy 23-án (a számjegye rosszul olvasható), Kérsemjénben létrejött birtokcseréről szóló okiratot, melyen „Budai Sofia” aláírása és pecsétje is szerepel: HU-MNL-OL-P 423-I. [Kende család, Évrendezett iratok]

*P. S. Édes Bátyám Uram, jó szívvel kedveskedtem volna vagy egy pár dinnyével, de úgy tudom, immár Kegyelmeteknél nem újság, hanem bőség.*²⁰

A házasságkötésre rövidesen sor kerülhetett, erről azonban egyelőre csak egy közvetett adatunk van, immár a kuruc felkelés időszakából: Rákóczi Ferenc 1703. november 7-én arra utasította Szalay Pál szőlő- és borinspektort, hogy „Gál Márton zombori és liszkai három darab szőleit termésetül assignálja Kállai Jánosnak.”²¹ Ezzel ugyan nem jutottunk közelebb a család azonosításához,²² de kézenfekvőnek látszik, hogy Kállay János ekkor már Gál Magdolna férjeként az apósát vagy sógorát illető szőlőket kérte a maga számára a fejedelemtől. Ezt az 1737. évi birtokosztály valóban megerősíti, abban ugyanis Gál Magdolnát Gál Márton leányaként említik.²³

Kállay Ferenc és János II. Rákóczi Ferenc szolgálatában

Ekkor már mindkét fivér Rákóczi szolgálatában állt. Szabolcsból az első között – még Kisvárdá és Ibrány meghódolása előtt, 1703. július vége felé – csatlakoztak a kurucokhoz.²⁴ Július 2-án egyiküket (véltetően Ferencet) még Ecseden találjuk, ahol Pápai János prefektusnál ebédelt, délután pedig Gyulay Ferenc császári alezredessel együtt a pisztollyal való célbalövést gyakorolta.²⁵ Ha nem csupán alkalmi látogatásról volt szó, lehetséges, hogy Panyoláról, Kérsemjénről Kállayék (legalábbis egyikük) a védettebb Ecsedre húzódtak, s a város július 23-i meghódolásakor lettek kuruccá.

A két fivér 1703. december elején együtt nyújtott be folyamodványt Rákóczihoz. Elsőként egy korábban már kedvezően

20 Eredeti, csak az aláírás saját kezű, az illendőségen túl bizonyára ez is hozzájárult a levél visszafogottságához. HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-I.-1.-110.

21 HU-MNL-OL-G 19. II.-3.i (Prot. collat. pag. 3.) [Rákóczi-szabadságharc levéltára, Fejedelmi kancellária]

22 Néhány közvetett adat arra mutat, hogy talán Sáros vármegyei családról van szó: Gál Magdolna imént közölt levelének keltezési helye a sárosi Daróc is lehet. Kállay János pedig 1721. szept. 30-i levelében Károlyi Sándor pártfogásába és inasi szolgálatra ajánlja Berthóti Lajos János nevű fiát, aki a levélíró addigra már elhunyt feleségének is atyjafia volt: HU-MNL-OL-P 398-31757.; Kállay anyjának, Sztankay Évának a családjá is sárosi volt, talán a távolabbi vérrokonság is fennállt közöttük, s Gál Magdolna ezért is szólíthatta bátyjának jóvendőbelijét. – Ugyanakkor az ungi szálakat sem szabad figyelmen kívül hagyni a latolgatásoknál: Gál Magdolna Ungdarócról is írhatta a levelét, és többek között Ráthy Gergelyné Kállay Mária is összekötő kapcsot jelenthet egy ungi család felé. *Kempelen B.*: Magyar nemes családok i. m. IV. 233. szerint egy 1694-ben címereslevelet nyert *Gáll* család armálisát Ung megye levéltárában őrizték.

23 HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-II.-1.-32.

24 Lásd erről Besseney Zsigmond aug. 1-jén, Ibrányban kelt tudósítását sógorához, Kőrössi Györgyhöz: Iratok II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjáratának történetéhez. Közli: Esze Tamás. Hadtörténelmi Közlemények, új folyam 1. (1954) 286. – NB. Esze Tamás azt a megjegyzést fűzi személyük azonosításához, hogy „a szabadságharcban tevékenyen nem vettek részt”. Uo. 287. (4. jegyz.) Tanulmányom részben ezt az állítást hivatott megcáfolni.

25 Gróf Gyulai Ferenc naplója 1703–4. A cs. és kir. 51. gyalogezred tiszti könyvtárában volt I. 806. sz. eredetiről másolta Márki Sándor. H. n. 1928. 13.

megítélt kérésüket ismételték meg, a fejedelem ugyanis már rendelkezett napkori és eszlári birtokaik visszaadásáról, de a kincstári jószágigazgató Eszlárra vonatkozóan nem kapott még utasítást, így azt még nem kapták vissza. Emellett panyolai, kérésmejnői, kállósejnői, napkori, orosi és eszlári örökös jobbágyaik földesúri szolgálatra való kötelezését kérték. (Nyilván katonai szolgálatuk miatt tagadták meg a jobbággyi robotmunkát, de az okokról a panaszt tévők hallgatnak.) Végül mindketten kétheti szabadságot szerettek volna, hogy házuk népéről gondoskodhassanak. Rákóczi a tokaji táborban, december 6-án adott választ a folyamodványra. Csak az első kérést teljesítette: utasítást küldött Komjáthy Gábor tokaji udvarbírónak a kért jószágok átadására. A jobbággyok elleni panasz orvoslását a vármegyére bízta, a szabadságkérésre pedig (legalábbis írásban) nem válaszolt.²⁶

A folyamodványból nem derül ki, hogy pontosan miféle szolgálatot láttak el, de mivel közvetlenül a fejedelemtől kérték hazabocsátásukat, udvari szolgálatuk valószínűsíthető. Ferenc egy alább idézendő, 1703 őszére (véltetően szeptember végére) visszautaló adat szerint az udvari hadnaggyi tisztséget töltötte be, vagyis apósa, Buday István udvari kapitány helyettese volt, nyilván ő egyengette a karrierjét. Buday október végén az udvari kapitányságot Vay Ádámnak adta át, de azt nem tudjuk, hogy az udvari hadnaggyot is leváltották-e ekkor. Mindenesetre későbbi utódát, Török Andrást csak 1705. március 1-jétől találjuk ezen a poszton, s Kállay is csak 1705 tavaszától kezdve szerepel más beosztásban. Kállay Ferenc 1704. június 1-jei, fentebb említett levele apósához a fejedelem táborában kelt, ami szintén amellest szól, hogy akkor még az udvari kapitány helyettese lehetett. A szatmáriak 1704. december első felében iktatott folyamodványukban – mint az imént említettem – 1703 őszére visszautalva írják, hogy „akkori udvari hadnaggy Kállai Ferencz uram ökegyelmére” bízták közülük a fegyverfogható lakosok egy részét.²⁷ Ez a megfogalmazás mintha azt sugallná, hogy a folyamodvány keltekor már nem ő töltötte be a tisztséget.

Az eddig feltárt források alapján annyit biztosan állíthatunk, hogy 1705 tavaszán Kállay már báró Palocsay György brigadéros reguláris lovasezredének alezredese volt. Az alakulat már 1704 végétől a Nagyvárad körüli ostromzárbán teljesített szolgálatot, s Palocsay távollétében Kállay alezredes lett a biharpüspöki sáncban elhelyezett csapatok (ideiglenes) parancsnoka. A parancsnokságot Bóné András ezredes megérkezésekor átadta neki, így április 10-én, nagypénteken a kuruc tábor elleni rács támadás idején már nem ő állt az ostromzár élén. Mivel azonban ő bizonyára írásos utasítással lett Palocsay

helyett a tábor parancsnoka, Bóné pedig csak rangidős lovassági ezredesként került az élre, a támadás idején a kurucok még Kállayt nevezték „commandónak”, s mivel ő az első között megfutamodott, a gyalogság is teljesen demoralizálódott és elhagyta a püspöki sáncot. A visszavonulás lényegében elvesztett menekülés volt, és a kurucok egészen Pocsajig húzódtak vissza, még a hadipénztár is elveszett. A vereség hatására Rákóczi Bessenyei Zsigmond szabolcsi alispánt állította a blokádnál élére. Az ő feladata lett az ostromtábor újjászervezése és a vereség okának kivizsgálása. Az 1705. április 27-én Kismarján lefolytatott vizsgálat során a tanúk leginkább a rossz ellátásra panaszkodtak: kenyér és hús hiányában a katonaság szökni kezdett és a rácsok támadásának idejére létszámuk igen megfogyatkozott. Akadt olyan lovassági tiszt is, aki fennhangon bírálta a sánc gyengeségét, és ezzel hozzájárult az őrség megfélemlítéséhez. Kállay Ferencre is igen sokan tettek terhelő vádlomást: ő a sánc előtt felsorakoztatott lovasság mellől az ellenség támadását meg sem várva, az első között elmenekült. Egy Kun Pál nevű katona (közlegény?) felháborodásában utána is iramodott, hogy megölje, de ő erélyes fellépéssel, a fejedelem nevével visszariasztotta a támadót. Miután az egész lovasság futamodásnak eredt, a sáncban lévő gyalogság is elvesztette harci kedvét, az elmenekült Kállayt szidták, és bár a kapu őrsége előbb nem akart utat engedni a menekülő szándékozónak, végül Gödény Pál alezredes parancsára meg kellett nyitni a kaput, hogy mehessen, ki merre lát.²⁸

Bár a sereg vesztesége viszonylag csekély volt, a sáncban maradt kifizetetlen zsold miatt újabb vizsgálat indult, mert egyesek annak elvesztését is Kállay Ferenc nyakába akarták varrni. Május 9-én már maga a fejedelem is értesült a vádaktól, s ekkor Károlyi Sándor tábornaggyot utasította Kállay lefolytatására és ügyének alapos kivizsgálására. Igen szigorúan meghagyta, hogy ha bebizonyosodik Kállay felelőssége a pénz elvesztését illetően, akkor a vagyonából meg kell térítenie a kárt.²⁹ Nem tudjuk, Károlyi milyen utasítást adott ki ekkor, de Kállay közben levélben mentegetőzött a fejedelemnél, aki május 27-én ismét utasította Károlyit a vizsgálat lefolytatására, megjegyezve, hogy Kállaynak írásbeli utasítás nélkül, tisztségéből adódóan is el kellett volna követnie minden tőle telhetőt, így mulasztását nem mentheti azzal, hogy mire volt parancsa és mire nem.³⁰ Ezt az utasítást Károlyi május 31-én vette a Gyula alatti ostromtáborban, de csak június 10-én adott parancsot Bessenyei Zsigmondnak a Kállay elleni (újabb) vizsgálat lefolytatására. Bessenyei a bihari táborból 13-án azt válaszolta, hogy hadbíró hiányában egyelőre halasztania kell a vizsgálatot.³¹ Június 15-én vé-

26 Lásd a folyamodványt a hátrati válasszal együtt: HU-MNL-OL-P 343-A-I-1700-I.-1. (No. 129.) – Ez az 1097-es iktatószámú folyamodvány a legkorábbi ismert instancia a fejedelemhez. A töredékesen fennmaradt iktatókönyv 1355-ös sorszámmal kezdődik, amelynek megválaszolása már 1704 elejére tehető: HU-MNL-OL-G 19-II.-2.-i (Prot. Inst.)

27 HU-MNL-OL-G 19-II.-2.-i (Prot. Inst. 1704–1705/3. No. 381. 7. pont) – a vonatkozó részletet idézi *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. (A történettudomány kérdései 12.) Bp. 1951. 80. (275. jegyz.) – A folyamodvány tartalmi kivonatát újabban ismerteti *Mészáros Kálmán*: Szatmáriak folyamodványai a „nagyságos fejedelemhez” (1703–1705). Sugárút. Szatmári Műhely. Negyedéves kulturális és társadalmi folyóirat 2. (2016) 2. sz. 104–105.

28 HU-MNL-OL-G 16-I.-2.-f.-90. [Munkácsban maradt rész] – Néhány tanú vallomását ismerteti *Mészáros Kálmán*: A Várad járás katonaaállítás a Rákóczi-szabadságharcban. II. Tisztek és altisztek. In: „Az Várad dolga legnagyobb...” Várad és partiumi nemesek, katonák és tisztségviselők a kora újkorban. Szerk. Oborni Teréz és Rácz Balázs Viktor. (Tanulmányok Biharország történetéről 9.) Nagyvárad 2021. 156–158., 161–162., 164–165.

29 A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp. 1897. (a továbbiakban: Károlyi Okt. V.) 197. (No. CLI.)

30 Károlyi Okt. V. 208. (No. CLXI.)

31 A nagybesenyői Bessenyei-család története. Írta és oklevéltárral ellátta Széll Farkas. Bp. 1890. 227. (No. 8.)

göl sor került az újabb tanúkihallgatásokra Dessewffy István Palocsay-ezredbeli hadbíró és Csató Ádám, a Békely-ezred főstrázsamestere előtt. A tanúk egybehangzó állítása szerint Kállay nem oszthatta ki a pénzt, mert az Baranyi hadbiztos pecsétje alatt volt, és nem a Palocsay-, hanem az Eölyűs-ezred fizetésére rendelték.³² Másnap, 16-án a Bessenyei Zsigmond által vezetett hadbíróság fel is mentette Kállayt a pénz elvesztésében való felelősség vádjá alól.³³ 21-én Bessenyei már azt kérte Károlyitól, hogy Kállay felszabadítása után hadd nyerje vissza korábbi beosztását az ostromzár élén, és ő, Bessenyei hadd térjen vissza a vármegyei szolgálathoz.³⁴ Július 4-én Bessenyei Rákóczihoz is tolmácsolta Kállay esedezését: fogadja vissza fejedelmi kegyeibe.³⁵ Rákóczi úgy értesült, hogy Kállay még július 15-én is fogságban volt, ezért 23-án ismétleten utasította Károlyit, „hogy késedelem nélkül bocsáttassék el, és maga functiójához lácson”.³⁶ Közben Károlyi már július 18-án parancsot küldött Bessenyeinek Kállay szabadon engedésére, mire Bessenyei 22-én azt válaszolta, hogy a parancs (talán már egy korábbi parancs) vételével azonnal felszabadította az alezredest.³⁷

A Palocsay-ezred 1705. július–augusztus havi mustrajegyzékébe már azt jegyezték be róla, hogy Károlyi engedélyével „házához ment”.³⁸ Az alakulat 1706. február 26–28-i bihari díszegi hadiszemléjén már ismét jelenlévőként szerepelt, alezredesi posztja mellett a második század kapitányi tisztét is betöltötte, és a már említett adatok szerint 28 éves, panyolai lakos volt. Későbbi bejegyzés szerint „elment”.³⁹ Ez utóbbi megjegyzés az ezredtől való végleges búcsút jelenti, amely nem sokkal utóbb történhetett, mert 1706 nyarán már Palóczy Ferenc volt Palocsay alezredese.⁴⁰

1707-ből egyetlen adatunk van róla: az ónodi adókiivetés kapcsán készített felmérés szerint Kérszemjénben élt, számba vett vagyona 15 ökör vagy ló, 14 fejős és 6 meddő tehén, 110 juh vagy sertés, 16 kecske vagy méhkas, 60 kassai köböl búzavetés, 14 köböl rozsvetés és 50 [forint] malomjövedelem, összesen 35 dica értékben. Özvegy édesanyja ugyanott 10 köböl búza- és 6 köböl rozsvetéssel, valamint 110 [forint] malomjövedelemmel rendelkezett, összesen 7 ¼ dica értékben.⁴¹

32 HU-MNL-OL-P 396-I.-1032.

33 HU-MNL-OL-P 396-I.-1031. – Különös, hogy a határozat 16-án kelt, de Bessenyei már 15-én azt írta Károlyinak, hogy az erről szóló iratokat megküldte számára: lásd Széll. 229. (No. 9.)

34 Bessenyei-család i. m. 232. (No. 11.)

35 Uo. 221. (No. LXXXIX.)

36 Károlyi Okt. V. 252–253. (No. CC.)

37 Bessenyei-család i. m. 237. (No. 15.)

38 Bihari tábor, 1705. aug. 27. OSzK Kt. Fol. Lat. 849. fol. 33r., 34r. [Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár]

39 HU-MNL-OL-P 396-I.-11631. (Mustrakönyv. 1706. pag. 1., 4.) – Kivonatolán lásd: Károlyi Okt. V. 406. (No. CCCXXVIII.)

40 Lásd az alakulat 1706. ápr.–júl. havi mustratábláját: Esztergomi tábor, 1706. aug. 11–15. HU-MNL-OL-G 29-V.-3.-a/B.-1706. (pag. 409–411.) [Gazdasági iratok]

41 Lásd Szabolcs vármegye 1707. évi dicalis összeírását: HU-MNL-SzSz-BVL-IV.1.b.-1705 [I]-6.-164. (pag. 53–54.) [Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltár, Megyei törvényhatóságok, Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai] (NB. Az összeírók az azonos dica-értékben számított adóterheket azonos rovatba jegyezték be, ezért szerepelnek együtt pl. a lovak és ökrök, a sertések és juhek, a kecskék és méhkasok stb.)

A következő évben neki még 25 magyar forint 90 dénár, édesanyjának pedig 5 forint 38 dénár hátraléka volt az adóból.⁴²

1708–1709-ben ismét a fejedelmi udvarban találjuk. Ott, ahol a szerény kezdetek idején az udvartartás vezetőjének helyettese volt, most csak a számos főember egyike lehetett. Éves járandósága 400 forint készpénz, hat személyre és tíz lóra szóló ellátmány (*oralis, illetve equilis portio*), valamint 7 sing angliai posztó volt.⁴³ Az udvarban való tartózkodásáról tanúskodnak azok az ajánlólevelek, amelyeket ő is aláírt a Nemesi Társasághoz csatlakozó testőr ifjak számára: 1708. május 25-én Laskai György, szeptember 20-án pedig Somossi Ferenc és László nemesi származását igazolta.⁴⁴ Az előbbi ajánlás az egri táborban, az utóbbi Egerben kelt, s a két időpont között zajlott le a trencsényi csatavesztéssel végződő hadjárat, amelyben tehát Kállay Ferenc is részt vehetett.

Következő forrásunk már az 1710-ben tomboló pestisjárvány által okozott veszteségekről tudósít. Maga Kállay Ferenc számolt be neje, apósa és kisfia haláláról, valamint saját súlyos állapotáról Károlyi Sándornak 1710. december 15-én Fehérgyarmatról: „boldogul kimúlt szegény feleségem fiacskájával edgyütt; üdvezült Budai István Atyám Uram halála után három hetekkel holtanak meg, hatodik hetiben jár már, miolta magam is három mirigyekben s két irtóztató pokolvarakban fekszem, s azúlta fel sem költem...”⁴⁵ Kállay pénzsűkében volt, ezért felesége és „kisdéd fiacskája” temetésére elköltötte öccsének nála lévő pénzét is, amiről 1710. november 7-én állított ki tanúsítványt.⁴⁶ A pontos dátumok ugyan a két irat egyikében sem szerepelnek, de egyéb forrásokkal immár igen szorosan behatárolható a családban említett halálesetek időpontja. Budai István 1710. október 14-én még maga írt levelet Károlyinak,⁴⁷ november 7-én pedig már lánya és unokája is elhunyt, vélhetően már el is temették őket. Kállay három hét különbséget említ apósa és neje halála között, október 14. és november 7. között pedig mindössze három és fél hét telt el. Budai említett levelében már betegségéről tudósította Károlyit, de még nem készült a halálra, amely azonban – úgy tűnik – napokon belül elragadta. Budai Zsófia ugyanakkor nem biztos, hogy pestisben, hanem talán gyermekágyban hunyt el újszülött kisfiával együtt, bár a két halál- ok nem zárja ki egymást. Kállayn pedig – december 15-i leveléből visszaszámolva az öt-hat hetet – közvetlenül felesége halála (és temetése) után, november első hetének vége felé jelentkezhetett a pestis tünete. Szerencsére sikerült kilábalnia belőle, s a szatmári béke után még hosszú életet élt. Mielőtt röviden, kizárólag a leszármazási kérdéseket érintve erre is kitérnénk, lássuk öccse, János sorsának alakulását a szabadságharc éveitől.

42 HU-MNL-SzSzBVL-IV.1.b.-1708-9.-44. (pag. 20.)

43 Lásd az udvartartásról készült kimutatásokat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. Fasc. 10. fol. 171. és HU-MNL-OL-G 15-I.1.-A1-7. (pag. 88.) [Emigrációba vitt rész]

44 *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r., kieg. és előszó: Mészáros Kálmán. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8.) Bp. 2005. 262., 388.

45 Lásd Kállay levelét Károlyihoz: HU-MNL-OL-P 398-31691.

46 Ezt a már idézett 1706. évi birtokcsere szerződés hátoldalára jegyezte fel Kállay Ferenc.

47 Lásd *Török Péter*: Rákóczi oldalán – a kuruccá lett alispán. Új nézőpont 6. (2019) 3. sz. 58.

Mint láttuk, Kállay János bátyjával együtt állt a kurucok közé 1703 júliusában, november 7-én már egy olyan birtokot kapott Rákócztól, amely vélhetően felesége családját illette, december elején pedig a két fivér együtt folyamodott a fejedelelemhez.⁴⁸ A kuruc tisztekről készült 1704. évi kimutatásban lovas hadnagyként szerepel,⁴⁹ s egy 1704. április 26-i adat szerint „volt vice-hadnagy csak”.⁵⁰ 1704. június 28-án már Vay László lovasezredének főstrázsamestereként írták össze, de semmilyen személyes adatát (lakhelyét, életkorát) nem rögzítették.⁵¹ Ettől kezdve szinte folyamatosan ebben az alakulatban találjuk. 1706. február 12-én a páncélcsehi táborban az ezredes és alezredes távollétében ő eskette fel az alakulatot a konföderációra, az esküévsort is ő hitelesítette aláírásával és pecsétjével.⁵² Az ezred valamivel később kelt mustranévsorában és a tiszántúli alakulatok törzstiszti karáról készült június 21-i összeírásban is főstrázsamesterként szerepel.⁵³ Az ezred 1708. március 24-én Karulyán megtartott mustráján már alezredes, egyben a második század parancsnoka, de tényleges jelenlétét nem rögzítik, személyi adatai és a felszerelésére vonatkozó rovatok is kitöltetlenek.⁵⁴ Egy jó évvel később, az 1709. április 7-i konyárdi mustrán is Vay László alezredese, ez alkalommal jelenléte is egyértelmű.⁵⁵

A fenti század adatsorból stabil, alakulathoz kötött és a ranglétrán történő egyetlen előrelépést biztosító katonai pályára tárul elénk az 1704 nyara és 1709 tavasza közötti időszakból. Néhány más további adat azonban mintha megtörné ezt az egysíkú képet: 1705. március 1-jén a fejedelem udvari főembereként szerepel 200 rajnai forint fizetéssel.⁵⁶ Ez az adat inkább bátyjára illene, nem volna kizárt, hogy a kimutatásban elírták a keresztnévet, bár annak készítője éppen sógoruk, Ráthy Gergely kancelláriai titkár volt, aki Kállay Máriát vette feleségül.⁵⁷ Az esetleges tévedés így nem magyarázható az ismeretek hiányával, legfeljebb valamiféle figyelmetlen-

séggel (névtévesztéssel). Az is lehetséges persze, hogy Kállay János 1704 és 1706 között átmenetileg megvált katonai beosztásától, melyet később újra elfoglalt, de forrásaink erről nem adnak kellő felvilágosítást.

Magának Kállaynak a fennmaradt levelei sem árulnak el sokat tevékenységéről. A táborban általában családja sorsa aggasztotta, több ízben is kérelmezte, hogy huzamos távollét után hazalátogathasson. 1708. június 12-én arról panaszkodott Károlyinak, hogy már harmadik éve nem látogathatott haza, ezért legalább egy rövid szabadságot kért. Úgy tűnik, nem kapta meg, mert szeptember 18-án újra írt Károlyinak, ezúttal arról, hogy háza népét Lengyelországból kiszállította, „három esztendőül fogva az idegen helyen maga költségén kellett élni”. Azt kérte, hogy utalják ki a szabolcsi Újfehértót (Rác Fejért) háza népe ellátására.⁵⁸ A kérést és a család lengyel földön való tartós meghúzódását⁵⁹ éppen ezekben az években nehezen tudjuk további magyarázat nélkül megérteni, hiszen más források szerint volt megélhetést biztosító otthona. 1707-ben panyolai birtokán hét ökröt vagy lovát, hét fejős és 15 meddő tehenét, 32 juhát vagy sertését, 29 kecskét vagy méhkasát, 20 kassai köből búzavetését, 22 köből rozsvetését és 32 [forint] malomjövedelmét írták össze 19 1/2 dica értékben. A következő évben még 14 magyar forint 46 dénár hátraléka volt az adóból.⁶⁰ 1710. december 15-i levelében Kállay Ferenc is szót emelt öccse érdekében, „mivel aratástul fogva panyolai házában nem volt, sok károkat is vallott”.⁶¹

A szabadságharc utolsó hónapjaiból sem Ferencre, sem Jánosra vonatkozó eredeti irat nem bukkant elő. A családi levéltárban az utolsó irat ebből az időből 1711. február 16-án kelt Olcsván: ebben Károlyi Sándor kuruc tábornagy a hadak téli beszállásolása kapcsán kiadott fejedelmi tiltásoknak megfelelően védlevelet állított ki özvegy Kállay Miklósné Sztankay Éva fegyvergyarmati udvarházára,⁶² bizonyára arra a házra, ahonnan két hónappal előbb Kállay Ferenc számolt be Károlyinak a családját ért veszteségekről és saját betegségéről. Az elveszett iratok között azonban két fontos okmány is volt, amely arról tanúskodik, hogy Kállay János még a szatmári békekötés előtt átállt a császáriakhoz: Virmond tábornok kegyelemlevele és Lancken tábornok útlevele, mindkettő 1711-ből.⁶³ Az utóbbi kivonatából még az derül ki, hogy Károlyi Sándor küldte Kállay Jánost valami ügyben a Zemplén vármegyei császári erők parancsnokához, Lanckenhez. Közelebbi dátumot, sajnos, egyik kivonat sem tartalmaz, így nem dönthető el, hogy a béketárgyalások során vagy már a békekötés után teljesített-e Kállay János valami megbízatást.

HU-MNL-OL-P 343-A-III.-508. (pag. 502–504.) Valamivel későbbi adattal lásd még Heckenast G. – Mészáros K.: Ki kicsoda? i. m. 357.

58 Kállay János levelei Károlyihoz a szilágysági Szamosudvarhelyről, majd Nagyilondáról: HU-MNL-OL-P 396-I.-4519. és 4961.

59 Mint láttuk, Kállay János feleségének családja Sáros vármegyében lehetett birtokos, talán így adódott a lengyelországi menekülés lehetősége. Vö.: 22. jegyz.

60 Lásd fentebb, a 41–42. jegyzetben idézett forrásokat.

61 Lásd Kállay Ferenc fentebb, a 9. és 45. jegyzetben már idézett levelét Károlyihoz.

62 HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-I.-10.-45.)

63 Lásd a vonatkozó lajstromkönyvben: HU-MNL-OL-P 343-A-IV.-7. (fol. 26v. No. 278–279.)

48 Lásd fentebb a 21–26. jegyzetet.

49 Lásd a *Generalis extractus officialium* című kimutatásban: *Nomina ductorum equestris ordinis – Joannes Kállai*. Kiadta Mészáros Kálmán: Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. Hadtörténelmi Közlemények 114. (2001) 343.

50 AR I/I. 349. – Az adat lejegyzője a szatmári császári őrség kezére került kuruc leveleket feldolgozó és latinra fordító Reviczky Imre volt, aki, úgy tűnik, maga is rácsodálkozott, hogy a neves familia tagja viszonylag alacsony beosztásban szerepelt ekkor.

51 II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlése: Magyarai András. H. n. [Kolozsvár] 1994. 109.

52 HU-MNL-OL-G 16-I.-2.-d.-449.

53 Vay László ezredének mustranévsora: HU-MNL-OL-P 396-I.-11631. (Mustrakönyv 1706. pag. 181.) és Mészáros K.: Tábornoki és törzstiszti kinevezések i. m. 349.

54 Vay László ezredének újabb mustranévsora: HU-MNL-OL-P 396-I.-11632. (Mustrakönyv 1708a. pag. 38., 44.); Rákóczi már 1707. jún. 28-án azt írta Károlyinak a körömi (tehát az országgyűlési) táborból, hogy „Vay László ezrede főstrázsamester nélkül van”, úgy tűnik tehát, hogy Kállayt már ekkor alezredessé léptették elő. Károlyi Okt. V. 634–635. (No. DXXXIX.)

55 Az erdélyi hadak 1709. évi mustratábláinak kivonata: HU-MNL-OL-G 15I.-1.-F-179.

56 Ráthy Gergely kimutatása Rákóczi udvarának tisztjeiről Kőrössi György fejedelmi kincstartó számára: OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. Fasc. 4a. fol. 27r.

57 Ráthy Gergely és Kállay Mária házasságkötésének időpontját nem ismerjük, a legkorábbi erre vonatkozó forrásunk 1707. jan. 28-án kelt:

Szatmár után

A fivérek 1711 utáni pályafutásának feltárása további kutatómunkát igényel, Károlyi Sándorhoz írt leveleik⁶⁴ felületes áttekintése alapján úgy tűnik, hogy vármegyei tisztséget sem vállaltak a táblabíróságon kívül, szereplésük színterét a birtok és a család adta. Még évszázados jogaikért, Nagykálló visszaszerzésért folytatott küzdelmüket is sógorukra, Kállay Mária férjére, Ráthy Gergelyre bízta, aki éppen az 1722–23. évi országgyűlés idején hunyt el.⁶⁵ A birtokügyekre, szökött jobbágyokra vonatkozó adatok feldolgozását nem tekintjük feladatunknak, de megkísérjük a családi adatok számbavételét a jelenleg ismert leszármazás pontosítása, helyesbítése érdekében.

Mint láttuk, a Rákóczi-szabadságharc végén Ferenc megölte, és ismeretlen nevű kisfiát is elveszítette. Ismert gyermekei közül még István is bizonyára Buday Zsófiától született (keresztnevét így anyai nagyapja után is kaphatta).⁶⁶ Róla a nagykállói katolikus anyakönyvben azt olvashatjuk, hogy Leveleken hunyt el 40 éves korában, és 1750 júliusában temették Nagykállóban.⁶⁷ A napot nem tüntették fel, a halál időpontját pedig akár hetekkel, hónapokkal is korábbra tehetjük. Ha a 40 esztendő pontos, és betöltött életévet jelöl, akkor 1709–1710-ben születhetett. Ha édesanyja gyermekágyban hunyt el kisdéd fiával együtt, akkor ő inkább 1709 második felében láthatta meg a napvilágot, kisöccse pedig akár koraszülött is lehetett. Ugyanakkor azt sem zárhatjuk ki egészen, hogy ő született 1710 őszén, és életben maradt, miközben nem sokkal idősebb bátyuskája anyjával együtt távozott az élők sorából. Kállay Ferenc összes többi ismert gyermeke már valószínűleg későbbi feleségeitől, báró Horváth Máriától és báró Perényi Máriától született.

Horváth Máriáról az első ismert forrásunk 1714. június 5-én kelt Aranyosmeggyesen. Ez egy osztálylevél közte és bátyja, Horváth Ádám között, s ebben az asszony már Kállay Ferenc nejeként szerepel, sőt maga Kállay Ferenc is tanúként írta alá (coramizálta) az okiratot. Kitűnik ebből, hogy Horváth Ádám és Mária féltestvérek voltak, apjuk (a bárói címet nyert) muraniczi Horváth János volt, a fiú édesanyja azonban Kende Krisztina, a leányé pedig Barkóczy Katalin.⁶⁸ Igen valószínű, hogy Kállay Ferenc és Horváth Mária még 1711-ben kötött házasságot, a következő év májusában ugyanis már gyermekáldásnak örvendhetett a család. 1712. május 28-án

Barkóczy Krisztina arról tudósította férjét, hogy Klára leányuk „Kállai Ferencnéhez most indul keresztanyának”, mivel maga Károlyiné (gyenge egészségi állapota miatt) nem mehetett.⁶⁹ Mindebből az derül ki, hogy Kállayék eredetileg Barkóczy Krisztinát invitálták komaasszonynak, aki helyett a lánya, Haller Gáborné Károlyi Klára vállalta el a megtisztelő felkérést. (Forrásunk ugyanakkor nem elégséges Kállayné személyének azonosításához, de akár a Barkóczyakkal való vérrokonság alapján is vélelmezhetjük, hogy Horváth Máriáról lehet szó. Efelől egyébként is egyedül a családfákon szereplő, de a feleségek sorába egyelőre be nem illeszthető Gabelli Borbála kérdéses személye hagy némi kételyt. Végül itt említjük meg azt a lehetőséget is, hogy az ekkor született gyermek a fentebb említett Istvánnal azonos, ez esetben halálakor nem 40, hanem csak 38 éves lett volna.)

Kállay Ferenc újabb házassága nem volt hosszú életű, Horváth Mária ugyanis 1718 elején elhunyt, temetése február 6-án volt Kérsemjénben.⁷⁰ Ez a szomorú esemény még nem szerepel az orosi katolikus anyakönyvben, de 1720-tól már abban is nyomon követhetjük a család sorsának alakulását. Az első halotti bejegyzés mindjárt Kállay Ferenc édesanyjára, Sztankay Évára vonatkozik: őt 1720. július 30-án helyezték végső nyugalomra.

A keresztelési bejegyzések tanúsága szerint 1721-ben már Perényi Mária volt Kállay Ferenc felesége. Édesapja báró Perényi Miklós kuruc brigadéros, édesanyja pedig Hidy Borbála volt. 1777. évi halálakor 86 évesnek írták, s eszerint 1691-ben kellett (volna) születnie. A Perényi család többnyire Nagyszőlősen élt, s az ottani római katolikus anyakönyvbe Miklós báró gyermekeinek születését (keresztelését) is bejegyezték. Sajnos, az anyakönyv jelenleg lappang, talán meg is semmisült, de Perényi életrajzírója, Komáromy András idézi belőle a családi adatokat. 1695 és 1703 között öt gyermek keresztelését jegyezték be: Zsuzsannaét, József Miklósét, Katalinét, Erzsébetét és utoljára, 1703. március 28-án Máriáét.⁷¹ Máris jelentős ellentmondásra, 12 évnyi különbségre kell felhívni a figyelmet: 1691 vagy 1703 lehet-e a helyes születési dátum? Önmagában akár két Mária születését is feltételezhetnénk a családban, de ez esetben az előbb született korai halálával kellene számolnunk. A másik lehetőség, hogy a leányok kettes keresztnévet kaptak (Mária Anna, Mária Magdolna, Mária Margit stb.), és így különböztették meg egymástól a két Máriát. Sajnos, nem tudjuk ellenőrizni Komáromy adatait, amelyek nem csak Mária születése kapcsán kerülnek látszólagos ellentmondásba más forrásokkal, hanem abban is, hogy Komáromy 1695. évi dátummal idézi az első gyermek, Zsu-

64 Kállay Ferenc levelei: HU-MNL-OL-P 398-(31691–31717); Jánosé: HU-MNL-OL-P 398-(31755–31765.); közösen írt leveleik: HU-MNL-OL-P 398-(31718–31730.)

65 Lásd erről Erdődy Gábor Antal egri püspök „Kállai uraiméknak” írott levelét: Egerben, 1723. jan. 17. HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-I.-5.-721.

66 Lakatos Sarolta István és a többi gyermek édesanyjaként is Perényi Máriát vélelmezi, lásd *Lakatos S.*: Adatok a Kállay-családfához i. m. 271.

67 Nagykálló róm. kat. akv. pag. 283. Levelek a táblázatos bejegyzés „locus” rovatában szerepel, amely a lakhelyre és egyben a halál vélhető helyszínére is utal.

68 HU-MNL-OL-P 423-1.; Horváth Máriának egy levele maradt fenn a Károlyi-misszilisek között, amelyben az aranyosmeggyesi birtokra beszállásolt császári katonaság túlkapásai, durva erőszakosságai miatt tett panaszt Károlyi Sándornál mint főispánnál: Semjén, 1717. máj. 30. HU-MNL-OL-P 398-28566.

69 Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Második kötet: 1712–1724. Közreadják: Kovács Ágnes – Fogarassy Zoltán. Szerk. jegyz. és mellékletek: Kovács Ágnes. Nyíregyháza 2017. 80. (No. 353.)

70 Lásd erről féltestvérénél, Horváth Ádámnak Károlyi Sándorhoz írott levelét: Fehérgyarmat, 1718. febr. 7. HU-MNL-OL-P 398-28321.

71 *Komáromy András*: Perényi Miklós egri várparancsnok. Hadtörténelmi Közlemények 16. (1915) 156. (1. jegyz.); NB. A legújabb családfa nem ismeri az itt felsorolt gyermekeket, illetve Máriát Annaként említi, a halálakor megadott életkor alapján számított 1691. évi születési adattal, említi viszont Lászlót, Antalt és Borbálát, akik közül számunkra az utóbbi személye lesz még fontos. *Szluha M.*: Abaúj-Torna, Gömör-Kis-hont vm. nemes családjai i. m. 100–101. (IV. t.)

zsanna születését, a Magyar Katolikus Lexikon szerint azonban a nagyszülősi anyakönyveket csak 1698-tól vezették. (Az, hogy Kállay Ferencné Perényi Mária biztosan Perényi Miklós leánya volt, magának Perényi Miklósnak a levele is igazolja,⁷² így más, azonos nevű családtag szóba sem jöhet.)

Az orosi anyakönyv Kállay Ferenc és Perényi Mária három gyermekének keresztelési adatait tartalmazza. Miklós Ferenc Józsefet 1721. november 2-án keresztelték Kérsemjénben, keresztszülei idősb Perényi Imre báró és neje, valamint egy bizonyos Munkácsi és neje voltak. Alig 14 évet élt, mert 1735. szeptember 4-én már kérsemjéni temetéséről szól az anyakönyvi bejegyzés.⁷³ Ferenc 1727. március 13-án született és ugyanazon nap meg is keresztelték Kérsemjénben, a hiányos bejegyzés azonban csak az apa és a keresztapa utónevét (Ferenc, illetve Ferdinánd) tartalmazza.⁷⁴ Mégis bizonyosra vehetjük, hogy Kállay Ferenc fiáról van szó, mert az apa *spectabilis ac generosus dominus* titulussal, a keresztapa pedig *excellētissimus* címmel szerepel, és utóbbi valamilyen császári tiszt vagy tisztségviselő volt („Sacrae Caesar[ae] ... actualis ...”).⁷⁵ Végül Mária Magdolna 1735. április 13-án született Kérsemjénben, és másnap meg is keresztelték, keresztapja Viczmándi Gábor, keresztanyja pedig Beleznay Borbála volt. Még egy évet sem élt, temetési bejegyzése 1736. január 17-én kelt.⁷⁶

További három gyermek temetési bejegyzése is megtalálható az anyakönyvben, de az ő édesanyjuk személye kérdéses lehet. Katalin 1721. július 1-jén hunyt el, és másnap helyezték végső nyugalomra. Mária temetése 1728 novemberében volt (a napi dátum hiányzik), Sándoré pedig 1731. május 20-án.⁷⁷ Végül Ferencnek még egy hajadon leányát (*domicella*) említik az anyakönyvben: Krisztina (Kriska) 1737. január 25-én, 1738. február 18-án és november 16-án, végül 1739. január 3-án és március 15-én is keresztanyaként vagy keresztségi tanúként szerepelt.⁷⁸ A kiadott családfákon rajtuk kívül szerepel még Borbála (előbb Vay Péterné, majd Huszty Istvánné), valamint György, akinek a születési évét 1721-re teszik, ez azonban bizonyosan pontatlan adat, hiszen láthattuk, hogy Miklós Ferenc József nevű fivérét ez év november 2-án tartották keresztvíz alá. György temetési bejegyzése a nagykállói katolikus anyakönyvben található 1783. november 27-i dátummal és kállósejéni helyszínnel, s ekkor 62 évesnek írták.⁷⁹ Itt ismét úgy számolhatunk, ahogy Istvánnál: vagy a születését kell 1720 végére (legkésőbb 1721 elejére) tennünk, hogy a halálakor megadott életkori adatot betöltött életévnek tekinthessük,

vagy az utóbbi volt téves, és ez esetben valamivel korábbi és későbbi időponttal is számolhatunk.

A házassági bejegyzések között szerepel egy érdekes adat 1723. augusztus 17-i dátummal: ekkor tartotta esküvőjét Kérsemjénben Viczmándy Gábor és Kálnássy Katalin, tanúik Eötvös Miklós és neje, valamint Kálnássy János és neje voltak többekkel együtt (*aliique plures*).⁸⁰ Számunkra ez az esküvő azért érdekes, mert Kállay Ferenc volt a leány kiházásítója. Úgy tűnik, az esküvőt csak huzamosabb idő után követte a lakodalom, mert ez alkalomból Kállay 1723. október 13-ára invitálta házához Károlyi Sándort.⁸¹ Kálnássy Katica – ahogy Kállay nevezte hajadon unokahúgát – Kálnássy János és Sztankay Judit leánya volt, s az ismert családfán Erzsébet-Katalin néven szerepel. Ekkor még apja és anyja is életben volt (őket említi az anyakönyv a tanúk között is?), így nem világos, miért Kállay adta férjhez. Kállay Ferenc anyja és Kálnássy Katica anyja édes testvérek voltak, így nem lehetetlen, hogy még özvegy Kállay Miklósné Sztankay Éva vette magához az unokahúgát, s az ő halála után maradt azután Kállay Ferencre a leány kiházásítása. Az is lehetséges persze, hogy a leány éppen csak házasság céljából, rövidebb időre látogatott el rokonaihoz. Katolikus apja számára fontos volt a felekezeti kérdés (protestáns atyafiságával sokat civődött), így lehetséges, hogy Kállayék segítettek megfelelő katolikus férjet találni számára.⁸² Házasságuk végül nem lett boldog: Kálnássy Katalin és Viczmándy Gábor 1748-ban különváltak.⁸³

Sajnos, az anyakönyv halotti (temetési) bejegyzéseinek sorában tetemes hézag van 1739. március 13. és 1745. február 4. között. Maga Kállay Ferenc ebben az időszakban hunyt el. A Károlyi-levéltárban található utolsó levele 1740. március 17-én kelt, szeptember 6-án pedig már özvegye, „Árva Perényi Mária” írt levelet húgával, Perényi Borbálával együtt Károlyi Sándornak.⁸⁴ 1741. február 20-án ugyancsak az özvegy számolt be Károlyinak az osztozkodás során mostoha-fiával, Kállay Istvánnal támadt viszályról.⁸⁵ Perényi Mária temetési bejegyzését sem az orosi anyakönyvben találjuk már meg, hanem a nagykállóiban: 1777. június 4-én temette Rozgonyi Pál plébános.⁸⁶ Kállay Györgyhoz hasonlóan a helyszínról rovatában nála is Kállósején, nem pedig a család korábbi

72 Lásd Perényi Miklós 1735. okt. 16-án Nagyszőlősen kelt levelét „kedves fia urához”, Kállay Ferenchez: HU-MNL-OL-P 398-57944.

73 Oros róm. kat. akv. pag. 2. és 38.

74 Jellemző a forrásadottságok esetlegességére, hogy éppen Ferenc születéséről levélbeli tudósítás is fennmaradt, tehát akkor, amikor az anyakönyv is világosan tudósít a születés és a keresztelés (éppenséggel azonos) napjáról. Kállay Ferenc 1727. márc. 19-én írja öccsének, az akkor Budán tartózkodó Jánosnak: „13. praesentis Isten ő szent Fölsége egy Ferenc nevű fiammal megáldott...” HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-I.-7.-963.

75 Oros róm. kat. akv. pag. 3.

76 Uo. pag. 5. és 38.

77 Uo. pag. 37–38.

78 Uo. pag. 7–8.

79 Nagyálló róm. kat. akv. pag. 308.

80 Oros róm. kat. akv. pag. 50.

81 Lásd Kállay Ferenc leveleit Károlyihoz. Kérsemjén, 1723. okt. 8. és 11. HU-MNL-OL-P 398-(31696–31397).

82 A családi kapcsolatokra lásd *Kolosy István: A kálnási Kálnássy család. Turul 23. (1905) 4. sz. 162. és leszármazási tábla. Szluha Márton: Sáros, Turóc vármegye nemes családjai. (Felvidéki nemes családok II.) [Bp.] 2008. 415. (I. t.)*

83 Lásd özvegy Kállay Ferencné Perényi Mária ezzel kapcsolatos levelét valószínűleg Károlyi Ferenchez. Kérsemjén, 1749. júl. 30. HU-MNL-OL-P 398-57911. A legújabb Viczmándy-családfán nincs nyoma a válásnak, lásd *Szluha Márton – Késmárky István: Zemplén vármegye nemes családjai. (Felvidéki nemes családok.) [Bp.] 2018. 203.*

84 HU-MNL-OL-P 398-57182.

85 HU-MNL-OL-P 398-31716. és 57915.

86 Nagyálló róm. kat. akv. pag. 292. Koporsója – 1797. febr. 3-án elhunyt fiával, Ferencével együtt – állítólag ma is megvan a nagykállói sírboltban. NB. mind a napkori, mind pedig a nagykállói anyakönyv halotti bejegyzései hézagok a 18–19. század fordulóján, így a Ferencre vonatkozó bejegyzést nem találtam meg, az ő halálának dátumát talán a koporsó feliratáról közli *Lakatos S.: Adatok a Kállay-családfához i. m. 275.*

lakhelyeként ismert Kérsején szerepel. Életkori adatának (86 annorum) bizonytalan voltát pedig már fentebb, a születése kapcsán érintettük.⁸⁷

Az ifjabb testvér, Kállay János is családi körben töltötte a szatmári béke utáni évtizedeket, különösebb közéleti szerepvállalás nélkül. Az ő újabb házasságkötéséről is hiányosak az ismereteink, azt sem tudjuk, mikor halt meg első felesége, Gál Magdolna.⁸⁸ A második neje neki is Perényi leány volt, még hozzá Kállay Ferencné Perényi Mária imént említett húga, Borbála.⁸⁹ Jánosnak e két feleségétől a különböző leszármazási adatok szerint több mint 10 (a legújabb családfa szerint 13) gyermeke született: Pál és Julianna az elsőtől, a többi ismert gyermek pedig a másodiktól. (Persze joggal feltételezhetjük, hogy az első házasságból is több gyermek született, de csak Pál és Julianna maradt életben.) A legújabb genealógiai összefoglaló szerint ugyan Kállay Mihály császári-királyi kapitány is Gál Magdolna fia volt,⁹⁰ de János örököseinek 1737. és 1760. évi osztálylevele szerint ő már Perényi Borbálától született.⁹¹ Julianna esetében fordított a helyzet: a család-történet őt Perényi Borbála leányának véli, de 1730. évi házasságkötésének és Perényi Borbála 1703 utánra tehető születési évének⁹² egybevetésével arra következtethetünk, hogy ő még Gál Magdolnától született, s ezt a következtetést igazolja az 1737. évi osztálylevél. Némi fejtörést okozhatna Anna Mária személye, aki a legújabb családfa szerint 1736. január 17-én született, de ez már csak fivérének, János Péternek ugyanez év február 28-i, anyakönyvileg igazolt keresztelese miatt sem lehetséges. Az orosi katolikus anyakönyvben 1739. március 15-én unokanővérével, Kállay Krisztinával együtt keresztségi tanúként szerepelnek mint hajadonok (*domicellae*),⁹³ ekkor tehát már legalább tizenéves volt, és így akár Gál Magdolna

utolsó gyermeke is lehetett volna, de az 1737-es osztálylevélben őt is Perényi Borbála leányaként említik. Hozományának két példányban fennmaradt jegyzékéből házasságkötésének dátuma (1739. november 24.) is kiderül.⁹⁴

Szerencsére az orosi anyakönyv Kállay János több gyermekével kapcsolatban pontosabban is eligazít, hiszen abba a kérszemjénihez hasonlóan a panyolai adatokat is bejegyezték. (Néhány bejegyzés tanúsága szerint egy kápolna állt Panyolán a katolikus hívek rendelkezésére, nem kizárt, hogy ez Kállay János kúriájához tartozott, s talán a családtagok egy részét is ide temették.) Perényi Borbála neve 1722. március 9-én bukkan fel először keresztyanyaként. Katalin nevű leányuk állítólag 1724-ben, József Károly nevű fiuk pedig 1725-ben született,⁹⁵ de az anyakönyvben 1722–1725 között némi hézag mutatkozik. János nevű fiukat 1727. augusztus 9-én tartották keresztyvíz alá, keresztszülei maga a keresztelest végző pap és a nagynéni, Perényi Mária voltak. (János hamarosan elhunyt, mert alább látni fogjuk, hogy kilenc évvel később a legifjabb gyermeknek ismét a János nevet adták.) Ágnes nevű leányuk keresztelejére 1728. december 14-én került sor, a keresztszülőséget ezúttal – úgy tűnik – egy császári tiszt és neje vállalta el.⁹⁶ Az anyakönyvben a kereszteleési bejegyzések 1729 februárja és 1732 decembere között ismét hiányoznak, de a genealógiai irodalom 1732-re teszi – alkalmasint a halotti anyakönyvi bejegyzéskor rögzített életkori adatból visszaszámlálva – Éva születését.⁹⁷ 1736. február 28-án a neves minorita szerzetes, Auer Leopold (1687–1759) keresztelezte meg János Pétert, aki a családból egyedül szerzett rövid életű grófi címet. Keresztapja Kapor János kisvárdai plébános és szabolcsi esperes, keresztyanyja pedig Lónyay Krisztina volt.⁹⁸ A kisfiú születéséről még egy érdekes forrás maradt fenn: az orosiak 1736. március 9-én kelt levele Kállay Jánoshoz, amelyben gratuláltak a földesúr házat gyarapító gyermekáldáshoz (ekkor még nem tudhatták, hogy az utolsó gyermekhez), de kereken megtagadták, hogy ez alkalomból vágómarhával és tyúkkal kedveskedjenek neki, a falu gyűlésén ugyanis úgy határoztak, hogy a „karácsony tyúkján” kívül más ajándékot nem hajlandók magukra vállalni.⁹⁹

A házassági adatok között Julianna 1730. május 30-án, Panyolán végbement esküvőjére fentebb már utaltunk. Őt kiserő Ráthy György vezette oltár elé,¹⁰⁰ aki Kállay Mária (a

87 Mint fentebb említettük, a Perényiek legújabb családfáján Annaként szerepel, június helyett májusi halálozási dátummal, az anyakönyv kálólósemjéni adatát is mellőzve: *Szluha M.*: Abaúj-Torna, Gömör-Kishont vm. nemes családjai i. m. 100. (IV. t.)

88 Egy 1717. júl. 3-án Napkoron kelt szerződéslevélben Kállay Ferenc vörös, János viszont fekete viasszal pecsétel, nem kizárt, hogy éppen feleségét, Gál Magdolnát gyászolta: HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-I.-4.-500. – Jellemző, hogy az asszony személye alig egy évszázaddal később sem volt már felderíthető az anyai ági felmenőit számba vevő leszármazott számára, Vay László ugyanis így fogalmaz vele kapcsolatban: „[Kállay] János ... első Felesége ki volt légyen? azt az Író nem tapogathatta ki...” Lásd *Vay László*: A' német hívség, a' vagy Bécs polgárai a' frantzhadban... Ehez járul ... a' Magyar Hívség 's annak summás leírása... Nagyvárad 1806. 379.

89 Maga az asszony így adja meg származását végrendeletének kezdő főháza után: „Én, alább is megírt Perényi Borbála, néhai Mgos Báro Perényi Miklósnak Hidy Borbálától, Hidy Sándornak leányától született leánya, néhai Tettes Ns Vzló Nagy Kállai Kállay Jánosnak második hitves társa...” Tiszaeszlár, 1780. okt. 15. Lásd *Homoki-Nagy Mária*: Magánjogi jogesetek a bírói gyakorlat tükrében. Adalék a magyar magánjog 18–19. századi történetéhez. (Fundamenta Fontium Juris, 4.) Szeged 2013. 181. – A régebbi szakirodalomból lásd még *Molnár József*: Szuhányi János végrendelete. Szabolcs-Szatmári Szemle 20. (1985) 2. sz. 95.

90 *Gudenus J. J.*: Kállay i. m. 160–161.

91 Lásd: HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-II.-1.-32. és *Homoki-Nagy M.*: Magánjogi jogesetek i. m. 22.

92 Perényi Borbála a húga volt Perényi Máriának, akinek születését 1691-re vagy 1703-ra tehetjük. (Vö.: 71. jegyz.)

93 Oros róm. kat. akv. pag. 8.

94 A két, nem teljesen azonos jegyzék egyike aláírás nélkül készült, és csak az esküvő dátuma szerepel rajta, a másik 1740. márc. 14-én kelt „Kallai Anna Maria” aláírással: HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-II.-1.-66–67.

95 *Gudenus J. J.*: Kállay i. m. 161. – Katalin temetési bejegyzése Debrecen katolikus anyakönyvében (pag. 53.) 1762. szept. 1-jei dátummal szerepel, amikor 38 évesnek írták. József temetési bejegyzése a nagykállói katolikus anyakönyvben (pag. 311.) 1786. júl. 24-én kelt, életkori adat nélkül.

96 Oros róm. kat. akv. pag. 3–4.

97 *Gudenus J. J.*: Kállay i. m. 162.

98 Oros róm. kat. akv. pag. 6. – NB. 1810. évi halálakor 76 évesnek (a ténylegesnél tehát két évvel idősebbnek) írták: Nagyálló róm. kat. akv. pag. 339.

99 HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-II.-1.-13.)

100 Oros róm. kat. akv. pag. 50.; NB. A vőlegény keresztnéve a legújabb családfán hibásan Jánosként szerepel. *Gudenus J. J.*: Kállay i. m. 161.

menyasszony nagynénje) első férjének, Ráthy Gergelynek lehetett rokona.¹⁰¹

A temetési bejegyzések között 1728 (esetleg 1730) decemberi kelettel (pontos napi dátum nélkül) szerepel Kállay János Erzsébet nevű kisleányának végtisztessége.¹⁰² Édesapja kilenc évvel később, 1737. április 3-án hunyt el, és május 27-én helyezték végső nyugalomra panyolai birtokán („in dominio suo Panyola”). Születése kapcsán már említettük, hogy ekkor 62 esztendősenek írták.¹⁰³

Örökösei 1737. szeptember 26-án, Oroson osztozkodtak, s az ekkor életben lévő gyermekek a következő sorrendben szerepelnek: Gál Magdolnától Pál és Julianna (Ráthy Györgyné), Perényi Borbálától pedig József, Mihály, János, Anna Mária, Katica, Ágnes és Éva.¹⁰⁴ A fiúk ugyan megelőzik a leányokat a felsorolásban, de a születés sorrendje legalább nemenként megállapítható. A genealógiai irodalom egyedül Mihály születési idejét nem ismeri, de bizonyos immár, hogy József után és János előtt, azaz valamikor 1726 és 1735 között jött a világra.

Hitvесе, Perényi Borbála még 46 évet élt özvegységben. 1737 után a férje által számára lekötött Tiszaeszlárra költözött, s ott rendezkedett be.¹⁰⁵ Élete alkonyáról a tudós Vay László is megemlékezik genealógiai leírásokban bővelkedő művében: „[Kállay János második feleségét,] Perényi L[iber] Báró Perényi Borbálát, volt szerencséje [az írónak] Eszláron N[emes] Zabolch Vármegye nevezetes Helységében még gyermeki esztendejében, mint egy az egész Közönségtől mélyen, és méltán tiszteltetett nagy érdemű ’s jelességű megélemedett Matró-nát, unokái unokáinak Nagy Annát tisztelni”.¹⁰⁶ Vay László 1760-ban született, tehát az 1760-as évek második vagy az 1770-es évek első felében találkozhatott az öreg Kállay János-

néval, aki csak 1783. július 10-én hunyt el. Nagykállóban, az altemplom családi sírboltjában helyezték végső nyugalomra nővére mellé. Bár erre vonatkozó anyakönyvi adatot nem sikerült fellelnünk, Lakatos Sarolta az ő és három évvel később idetemetett fia, József Károly koporsóját is megtekinthette.¹⁰⁷

A Kállay fivérek húga, Mária 1737. május 29-én szerepel utoljára az eddig megjelent forrásokban, amikor is ötödik alkalommal vállalt keresztanyaságot a Pálóczi Horváth család felkérésére.¹⁰⁸ Ekkor már második házasságában élt: első férje, Ráthy Gergely halála után nőül ment az 1723-ban bárói címet nyert Faygenputz (*Feigenbutz*) Jánoshoz, aki a Rákóczi-szabadságharc kezdetén sóvári udvarbíró volt, majd Eperjes kapitulációja után sokáig kuruc fogságban sínylődött.¹⁰⁹ A családi levéltárban fennmaradt végrendelete 1741. április 30-án kelt Bozson.¹¹⁰ tehát mindkét bátyját túlélte, s ekkor már második férje után is özvegy volt.¹¹¹ Gyermeke nem maradt, így fő örököseiként két unokaöccsét, Kállay Istvánt (Ferenc fiát) és Pált (János fiát) nevezte meg. A két elsőszülött fiút tehát előnyben részesítette, s igen tekintélyes vagyont hagyott rájuk, többek között a ma már Ungvárhoz tartozó Bozson épített kastélyának felét is, de a többi gyermekről sem feledkezett meg, mert a kastély másik felén Kállay Ferenc és János valamennyi gyermeke egyformán osztozhatott, egyéb ingatlan vagyonából pedig kizárólag két bátyjának második házasságából, a Perényi lányoktól született gyermekeket részesítette.¹¹² Temetkezési helyként az ungvári jezsuita templom kriptáját jelölte meg. Valószínűleg röviddel utóbb el is hunyt (végrendeletét is betegségével indokolja), mert 1741-ben egy Ráthy-örökös már Kállay István és Pál birtokba iktatása ellen tiltakozik a leleszi konvent előtt.¹¹³

Közleményünk végéhez érve megállapíthatjuk, hogy a család ma is virágzó két főágának ősatyáival kapcsolatban továbbra is maradtak megválaszolatlan kérdések. Életútjuk közéleti (és közérdeklődésre leginkább számot tartó) szakaszát

101 A pontos rokonságot nem sikerült felderíteni, a kisérti Ráthy család leszármazását igen hiányosan közli *Szluha M. – Késmárky I.*: Zemplén vm. nemes családjai i. m. 164. – Ráthy György itt Zsigmond és Keszty Erzsébet fiaként szerepel, de a leszármazást erősen kérdésessé teszi István nevű, felnőttkort ért bátyjának halálzási adata, amely 48 évvel a panyolai esküvő előtt történt volna.

102 Oros róm. kat. akv. pag. 38. „Item mense eodem Xbri sepelivi filiolum D[ominij] S[pectabilis] Joannis Kállay nomine Elisabetham solemniter adjuta concione.” Az anyakönyv előző oldalán 1728. novemberi bejegyzés található, három decemberi bejegyzés után pedig 1731. ápr. 19-i temetési adat következik. Ez némi féleltségre adhat okot, hiszen visszalapozás nélkül az 1731. évi bejegyzés fölötti decemberi adatot inkább az 1730., mintsem az 1728. évhez lehet társítani. A legújabb leszármazási jegyzékben szinte biztosan ezért szerepel két Erzsébet is: az egyik 1728 decemberében hunyt volna el Gyarmaton, a másik pedig 1730. dec. 1-jén született volna Panyolán. Mint említettük, az 1730. évi keresztelési bejegyzések hiányoznak, de mivel az utóbbi Erzsébet további sorsáról nincs adat, valószínűleg a halotti adat módosult véletlenül születésére. A (fehér)gyarmati temetési helyszín is biztosan téves, itt az anyakönyv következő sorából keletkezhetett a félreértés, amely már egy másik temetésre vonatkozik: „Mense eodem sepelivi in Gyarmat infantem cujusdam nobilis.” A két hibás adatot lásd: *Gudenus J. J.*: Kállay i. m. 162.

103 Oros róm. kat. akv. pag. 39.

104 Lásd a már idézett osztálylevél eredeti és másolati példányát: HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-II.-1.-32.)

105 Az osztálylevél 5. pontja szerint Eszláron még nem volt megfelelő rezidencia, így annak építésére 400 rajnai forintot különítettek el. Az özvegy tehát – kiskorú gyermekeivel együtt – csak később költözhetett Eszlárra.

106 Vay L.: A német hívség i. m. 379.

107 Lakatos S.: Adatok a Kállay-családfához i. m. 275.

108 Lásd Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. [I.] Gyulafy Lestár följegyzései. Közli: Szabó Károly. Martonfalvai Imre deák emlékirata. A Pálóczi Horváth család naplója 1622–1790. Közli Szopori Nagy Imre. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, XXXI.) Bp. 1881. 280.

109 Személyére lásd *Bakács István*: A sómonopólium története Magyarországon III. Károly korában. Századok 67. (1933) 624–625., 632.; *Heckenast G. – Mészáros K.*: Ki kicsoda? i. m. 143. és *Mészáros Kálmán*: Egy fogoly-névrosz a Rákóczi-szabadságharcból. 1705. február 4. Hadtörténelmi Közlemények 118. (2005) 813., 825–826. Bárói címét Sáros, majd Ung vármegye is kihirdette, lásd *Kempelen B.*: Magyar nemes családok i. m. IV. 56.

110 A másolatban fennmaradt végrendelet tanúi az ungvári plébános és több más helyi tisztségviselő (alispán, szolgabíró, esküdt, harmincados és harmincadellenőr) voltak: HU-MNL-OL-P 343-A-I.-1700-II.-1.-77.)

111 A végrendeletben követeléseként hagyta örököseire második férje neki móringolt tízezer forintját is, amelyhez ő tehát nem juthatott hozzá, s a megfogalmazás erősen feltételes módja arra enged következtetni, hogy nem sok remény volt az összeg behajtására.

112 Hangsúlyosan két házasságot emleget mindkét bátyja esetében, noha láthattuk, hogy Ferenc háromszor nősült. Ez a körülmény amellest szól, hogy Horváth Mária nem volt már ekkor életben lévő gyermeke, s így Kállay Ferenc Borbála nevű leánya is inkább már Perényi Máriaától (vagy még Buday Zsófiától?) születhetett. (A végrendelet szóhasználatára persze e kérdésben nem lehet perdöntő.)

113 *Tahy István*: Tahyak és azokkal rokon családok. Bp. 1904. 160.

azonban a házagos adatok ellenére is sikerült felvázolni, és a családfa több részletét is pontosítani, itt-ott helyesbíteni lehetett. Szerény lépést tettünk tehát előre azon az úton, amelyen Lakatos Sarolta a család kora újkori történetének feltárásával eljutott. Reméljük, a munkának mielőbb folytatója akad, s lesz majd, aki vállalkozik a nagy múltú familia monográfiájának elkészítésére.

*

Az alábbi leszármazási jegyzék a Kállay család három generációját veszi számba. A szakirodalomból vett adatok jó része primer források alapján korrigálva. (* = születés, ker. = keresztesítés, oo = esküvő, † = halálozás, ‡ = temetés dátuma)

Kállay Miklós (†1692?)

oo Sztankay Éva (†[Kérsemjén?], 1720. júl. 30.)

A1. **Ferenc** (†[Kérsemjén?], 1740. márc.–szept. között)

oo1) 1703 e.: Buday Zsófia (†1710. nov. eleje), B. István leánya

oo2) 1711(?): br. Horváth Mária (‡Kérsemjén, 1718. febr. 6.), H. János és Barkóczy Katalin leánya

oo3) 1721 e.: br. Perényi Mária (ker. Nagyszőlős, 1703. márc. 28.? †Kállósemjén, 1777. ‡[Nagykálló], jún. 4.), P. Miklós és Hidy Borbála leánya

B1. (1.f) **István** (*1709–?, †Levelek, 1750, ‡Nagykálló, júl.)

oo 1738: Niczky Magdolna (*1724 kör., ‡Napkor, 1772. febr. 22.), N. Ferenc és Ramocsaházy Krisztina leánya

B2. (1.f) **N. (fiú)** (†1710. nov. eleje)

B3. (?f) **Borbála**

oo1) Vay Péter

oo2) Huszty István

B4. (2.f) **Katalin** (*1714 kör., †[Kérsemjén?], 1721. júl. 1., ‡júl. 2.)

B5. (3.f) **György** (*1720/21? †Kállósemjén, 1783, ‡[Nagykálló?], nov. 27.)

oo Nyírtass, 1749. márc. 2.: br. Horváth Mária (*Kisvárd, 1733. dec. 10. †Napkor, 1765, ‡[Nagykálló?], ápr. 15.)

B6. (3.f) **Miklós Ferenc József** (ker. Kérsemjén, 1721. nov. 2., ‡Kérsemjén, 1735. szept. 4.)

B7. (3.f) **Ferenc** (*/ker. Kérsemjén, 1727. márc. 13., †Napkor, 1797. febr. 3.)

oo Becsky Julianna (*1730, ‡Napkor, 1774. márc. 7.), B. György és Szalay Krisztina leánya

B8. (3.f) **Mária** (†1728. nov.)

B9. (3.f) **Sándor** (†Kérsemjén, 1731. máj. 20.)

B10. (3.f) **Miklós** (†Kérsemjén, 1735. szept. 4.)

B11. (3.f) **Krisztina** (1739: hajadon)

oo Komjáthy Zsigmond

B12. (3.f) **Mária Magdolna** (*Kérsemjén, 1735. ápr. 13. [ker.: 14.], ‡Kérsemjén, 1736. jan. 17.)

A2. **János** (*1675?, †Panyola, 1737. ápr. 3., ‡Uo., máj. 27.)

oo1) 1702/1703: Gál Magdolna (†1721. szept. e.), G. Márton leánya

oo2) 1722. e.: Perényi Borbála (*1703 u., †1783. júl. 10.), P. Miklós és Hidy Borbála leánya

B1. (1.f) **Pál** (‡Nyírbátor, 1748. máj. 17.)

oo Tomsich Borbála (‡Oros, 1745. ápr. 27.)

B2. (1.f) **Julianna** (†1765 u.)

oo1) Panyola, 1730. máj. 30.: Ráthy György

oo2) Bakich Janos

B3. (2.f) **Anna Mária** (1739. márc. 15.: hajadon)

oo 1739. nov. 24.: Krucsay József (*Kisvárd, 1715. aug. 9.)

B4. (2.f) **Katalin** (*1724 kör., ‡Debrecen, 1762. szept. 1.)

oo Siskovics Antal (*1701 kör., ‡Debrecen, 1766. okt. 9.)

B5. (2.f) **József Károly** (*[Debrecen?], 1725. ‡Nagykálló, 1786. júl. 24.)

oo Kun Teréz (*1736, †Nagykálló, 1796. márc. 29., ‡Uo.), K. Zsigmond és Maksay Zsuzsa leánya

B6. (2.f) **Mihály** (†1787 v. 1794)

oo Beniczky Borbála

B7. (2.f) **János** (ker. Panyola, 1727. aug. 9.; †1736 e.)

B8. (2.f) **Erzsébet** (†[Panyola,] 1728. dec.)

B9. (2.f) **Ágnes** (ker. [Panyola,] 1728. dec. 14.)

oo1) [Orosi akv.], 1752. márc. 26.: Thurzó János (†1765)

oo2) Sugho György (†Nagyvárad, 1793. ápr.)

B10. (2.f) **Éva** (*1732, †Nagykároly, 1758. dec. 3.)

oo [Orosi akv.: „ex Nagykaroly”], 1752. nov. 11.: Szuhányi László (†1792. ápr. 30.)

B11. (2.f) **János Péter** (ker. Panyola, 1736. febr. 28., †Biri, 1810. ‡Nagykálló, okt. 6.) 1778. márc. 13-tól gr.

oo Kállósemjén, 1758. dec. 8.: br. Horváth Katalin (*1741 kör., †Kiskálló, 1828, ‡Nagykálló, aug. 16.), H. Imre és br. Sennyey Róza leánya

A3. **István** (†1703. máj.–dec. között)

A4. **György** (†1703. márc. vége/ápr. eleje)

A5. **Mária** (†[Bozos?], 1741. ápr. 30. u.; ‡Ungvár)

oo1) 1707 e.: Ráthy Gergely (†Pozsony, 1722. dec. 11.)

oo2) 1725 e.: br. Faygenputz János György Rüdiger (†1732–1741 között)

HOLMÁR ZOLTÁN

A nagykállói Kállay család az 1848–1849-es szabadságharcban

The Kállay family of Nagykálló in the 1848–1849 War of Independence

Some members of the family served as deputy and commander of the national guard, others as government commissioners, and some took part in the War of Independence as officers in the army - many of them had personal connections with Count István Széchenyi, Lajos Kossuth, Count Lajos Batthyány and Artúr Görgei. Ödön Kállay and Emánuel Kállay had the greatest careers of all, and this study will therefore focus on their careers. Among them, Ödön Kállay, who was an unconditional supporter of Lajos Kossuth, reached the highest rank of government commissioner. He was also affected by the reprisals after the War of Independence, and his life was saved by the protraction of his trial and the growing pressure of international public opinion. The essay emphasises that the Kállays continued to play an active public role in the second half of the 19th century.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Magyarország újkori történetének egyik meghatározó eseménye, a modern nemzeti identitás egyik fontos kiindulópontja, mivel egyszerre törekedett az egyéni szabadságjogok kivívására és a nemzeti önrendelkezés megteremtésére. A magyar nemzet történetének talán legismertebb háborús konfliktusában a nagykállói Kállay család is aktív szerepet vállalt, noha mint földesurakat a saját kezelésben lévő, úgynevezett majorsági birtokot kevésbé tartó Kállayakat is különösen sújtotta a jobbágyfelszabadítás ténye, általában rokonszenvvel fogadták az eseményeket.

Kállay Menyhért (1795–1858), Szabolcs vármegye 1847–1848 közötti másodalispánja és az utolsó rendi országgyűlés egyik szabolcsi követe Pest-Buda 1848 márciusi vívmányait „százados előrelépésnek” nevezte. Kállay Ubul (1818–1903) a Dadai járás főszolgabírája, valamint Kállay Emánuel (1814–1886) szabolcsi másodalispán tagságot vállaltak a Közbátorsági Választmányban. Kállay Ödön (1815–1879) népképviselőként, kormánybiztosként és tábori térparancsnokként öregbítette a család hírnevét, míg Kállay Adolf (1828–1905) honvéd hadnagyként, Kállay Ákos (1825–1890) pedig huszárként volt szereplője a ’48-as eseményeknek. A honvédtisztek táborát erősítette két testvérpár, Kállay Ferenc (1825–1903) és Kállay Pál (1827–1886), valamint Kállay Imre (1824–?) és Kállay Ignác (1830–?) is.

A család tagjai közül tehát volt, aki másodalispánként és nemzetőrparancsnokként, volt, aki kormánybiztosként, és volt olyan is, aki fegyverrel a kezében, honvédtisztként vette ki a részét a szabadságharcból – nem egy közülük személyes kapcsolatban állt gróf Széchenyi Istvánnal, Kossuth Lajossal, gróf Batthyány Lajossal és Görgei Artúrral is. Közülük is a legnagyobb karriert Kállay Ödön és Kállay Emánuel futtatta be, ezért e tanulmány az ő életútjukat kívánja bemutatni.

Kállay Ödön

Kállay Ödön (1815–1879) 1815. szeptember 3-án született Napkoron. Édesapja Kállay Gergely (1784–1846) szabolcsi másodalispán, az 1836-os, tömegverekedésbe torkollott, halálos áldozatokat is követelő, szégyenteljes nagykállói tisztújítás szenvedő alanya, míg édesanyja az Árva vármegyéből elszármazott revisnyei Reviczky Viktória (1797–1817).

Ödön testvérei közül a nővére, Kállay Eulália (1814–1873) később komjáthy Komjáthy Pál (1814–1879) megyei főügyész felesége lett, míg húga, Kállay Izabella (1817–1817) kilenc hónaposan elhunyt. Kállay Ödön életének korai szakaszáról keveset tudunk. Alsóbb iskoláit Lőcsén és Egerben végezte, bár egyes kortárs krónikások azt is tudni vélték, hogy a debreceni jogi akadémián fejezte be tanulmányait. Sokkal valószínűbbnek tűnik azonban Mikszáth Kálmán azon vélekedése, hogy Pesten tanult.¹ Annyi azonban biztos, hogy Kállay Ödön 1836-ban vetette bele magát a közéletbe – a szégyenteljes nagykállói tisztújítás miatt azonban nem Szabolcsban, hanem Csanád vármegyében. Először a makói megyeyűléseken tűnt ki a liberális nemesi ellenzék tagjaként. 1842-ben szolgabíró lett Csanádban, 1843-tól pedig főszolgabíró a megye battonyai járásában, míg az 1843–44. évi pozsonyi országgyűlésen megyei követ volt. Ekkoriban fő patrónusa a család orosi ágához tartozó Kállay István (1790–1845) csanádi főispán volt, akinek a védőszárnyai alatt megnyílt előtte az érvényesülés útja.² Kállay Ödön követi működésének centrumában

¹ Tidrenczel Sándor: Kállay Ödön – „Az igazi Danton”. (Nagykállói helytörténeti füzetek 2.) Nagykálló 1992. 10–11.

² Lakatos Sarolta: A település és a Kállayak. In: Kállósejmen. Szerk. Németh Péter. (Száz Magyar Falu) Bp. 2002. 119.

a következők szerepeltek: a nemzeti sérelmek hangsúlyozása, a Habsburg-háztól való függés lazítása, az alkotmány sáncainak kiszélesítése, a születési előjogok megszüntetése, az ösiség eltörlése, a közteherviselés érvényre juttatása, a képviseleti elv és a nemzeti nyelv diadalra juttatása, valamint a vallásszabadság biztosításáért folytatott küzdelem. Sérelmi politikájának alapjául a Habsburgokkal való háromszáz éves előnytelen összefüggésünk negatív tapasztalatai szolgáltak.³ Kállay az országgyűlésen ismertséget és széles körű elismerést szerzett magának, azonban Csanádnak mást is köszönhetett: megismerte élete párját, csépesi Faragó Máriát (1821–1879), akit 1839. november 21-én vett feleségül Battonyán.⁴ Nyolc gyermekük közül azonban csak három élte meg a felnőttkort: Kállay István (1849–1883), dr. Kállay Rudolf (1853–1920), aki később a nyíregyházi Erzsébet Közkórház első igazgatója lett, valamint Kállay Zoltán (1856–1914), Heves vármegye 1890 és 1906 közötti főispánja.

1. kép – Kállay Ödön (1815–1879) fényképe (Savaria Múzeum, Történettudományi Osztály, Forradalmi Gyűjtemény FM.VI.82.34.1.a)

Az országgyűlés berekesztése után, 1844-ben Kállay Ödön visszatért gyermek- és ifjúkora színhelyére, Szabolcs vármegyébe, kiscserei birtokára. A Nagykállóban járt gróf

Széchenyi István, „a legnagyobb magyar” 1845. október 5-i naplóbemjegyzései szerint, Kállay Ödön kísérte őt újabb álmáshelyére, Debrecenbe, de tagja volt annak a Jármay Tamás táblabíró elnöke alatt létrehozott fenyítő bíróságnak is, amely 1847-ben elítélte Geszti Jóska hírhedt betyárt. Külön érdekesség, hogy a kállói várban bezárt betyár az 1850-es években egy másik rokon, Kállay Ákos, egykori ’48-as huszár lován szökött meg, s magával vitte a vármegye láncait is. Később a betyárt a geszterédi erdőben elfogták és felakasztották.⁵

Kállay Ödön 1844-től 1848. június 19-ig a megye Nádudvari járásának főszolgabírói tisztségét is betöltötte, és ezalatt 1847-ben Szabolcs vármegye országgyűlési követévé is megválasztották. Emellett az 1847 és 1849 között működött Szabolcs Vármegyei Casino Egyesület alapító részvényese és alnöke is volt.⁶

1848-ban az események egyik meghatározó alakjává vált. A forradalmi eseményekkel együtt haladt vagy előttük járt, de sohasem kullogott mögöttük. Az elsők között vállalt részt a nemzetőrség helyi megszervezésében, és politikai szereplőként ő maga is a soraikba jelentkezett. 1848. május végén nemzetőr kapitány lett, s ebben a minőségében az önkéntesek kiképzése és felszerelése ügyében futárszolgálatot látott el a megye megbízásából. Ekkor még ellenkezés nélkül közvetítette megyéje uralkodóhoz címzett hódolatnyilatkozatát. Az 1848. július 2-án összehívott első népképviselői országgyűlésen a nádudvari kerület népképviselőjeként a radikálisok – Perczel Mór, Irányi Dániel, Irinyi József, Tánicsics Mihály – egyik vezéregyéniségévé vált. Képviselői működésével kapcsolatban a zsidó emancipáció érdekében kifejtett kezdeményező szerepét érdemes kiemelni. Miután nyilvánvalóvá váltak előtte a bécsi udvarnak a magyarországi forradalom vívmányait elgáncsolni szándékozó praktikái, s a délvidéki szerb lázadás mögött is felismerte a „bécsi kormány” kezét, már senki sem fékezte meg jogos Habsburg-ellenes indulatait. A forradalom további radikalizálódásától félt Széchenyi „a magyar Danton”-t látta benne.⁷ A Békésmegyei Lapok kissé túlzó nekrológja szerint „...A bécsi légión szervezése, a Zrínyi zászlóalj alapítása, a Coburg- és Nádor-huszárok hazahívása, Bécs megnyerése Kállay műve”.⁸

1848. október 5-én az Országos Honvédelmi Bizottmány (a továbbiakban OHB) kormánybiztosi minőségben megbízta Ujfalussy Lajossal együtt Fejér megye és Székesfehérvár horvát megszállás alatti magatartásának kivizsgálásával. Október 16-án az OHB teljhatalmú kormánybiztossá nevezte ki a Fejér megyei lakosságnál található, a horvát foglyoktól elvett fegyverek összeszedésére, aminek eredményeképpen Kállay másnap beküldött 733 db, horvátoktól elkobzott fegyvert. Székesfehérvári vizsgálatáról pedig október 22-én nyújtotta be végjelentését. A következő hónap elején már Komáromban volt ellátási kormánybiztos, ugyanis az OHB november 4-én Sárközy Józsefet és őt utasította arra, hogy vizsgálják át Komárom várát, mert a bizottmánynak oka volt feltételezni,

3 Tidrenczel S.: Kállay Ödön i. m. 17.

4 HU-MNL-BéVL-IV.426. [Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltár, Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok, Békés vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye] Battonya esketési anyakönyv 1839. november 21.

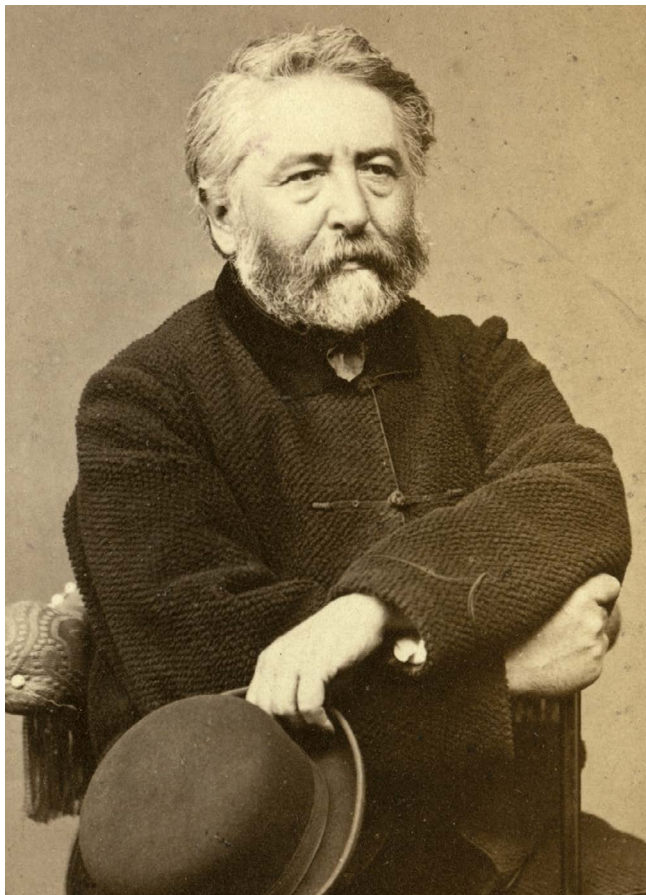
5 Hazánk, 1903. július 17. 4.

6 Bene János: A nagykállói Kaszinó 1847-49-ben. Nagykálló 1989. 30.

7 Széchenyi István 1848. május 26-i naplóbemjegyzése. In: Széchenyi István: Napló. Bp. 1982. 1255.

8 Tidrenczel S.: Kállay Ödön i. m. 27.

hogy a korábbi várparancsnok fegyvert és puskaport rejtett a pincébe vagy a falak mögé. Egy december 15-én kelt jelentés szerint Kállay feladata az erőd élelmiszerkészleteinek feltöltése volt. A vásárlásokat Pesten eszközölte, s a vásárolt élelmiszert gőzhajóval küldte Komáromba.⁹ Kállay ezt követően 1848. december 15-én szabadságot kért, és már nem tért vissza a Duna-menti erődítménybe.

2. kép – Kállay Ödön (1815–1879) fényképe, Borsos József felvétele (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibFSZ01425728)

1849 januárjában, miután Alfred Windischgrätz a csapataival bevonult Pest-Budára, Kállay a legjobb meggyőződése szerint ajánlotta a „dicsőség vagy halál” alternatíváját. Követte az országgyűlést Debrecenbe, amelynek működésében aktív szerepet játszott. Az üléseken május végéig vett részt, a június–júliusi pesti ülésszakon való részvétele azonban bizonytalan. Mészáros Lázár hadügyminiszter emlékezete szerint egyike volt azon keveseknek, akik az országgyűlés két házának trónfosztó javaslatot tárgyaló 1849. április 13-i titkos ülésén „Kossuth javaslatát egyenesen és mindenben pártolták”.¹⁰ 1849. július 16-tól őrnagyi rangban Perczel Mór tábornok Közép-Tiszai Hadseregének tábori ténparancsnoka volt, a szegedi üléseken azonban már nem vett részt, de

1849. augusztus 4-én Németh Alberttel együtt még megjelent Aradon. Bár sok vonatkozásban kárhoztatta képviselőtársait és az OHB óvatoskodását, mégis azon honatyák számát gyarapította, akik habozás nélkül követték a kormányt Debrecenbe, sőt Szegedre és Aradra is.

A világosi fegyverletétel után a biztos halált jelentő önfeladás helyett a bizonytalan bujdosást választotta, azonban csakhamar az első letartóztatási hullám áldozatai közé került. 1849 kora őszén Madarász József maga látta Kállay Ödönt összeláncolva szabolcsi rabok között, egy párban Zoltán Jánossal. A hadbíróság vádja felségárulás és lázadás büntette volt: „a forradalmat előmozdította, a törvénytelen országgyűlést Debrecenbe követte, ott tartott beszédeiben április 14-e előtt és után az összmonarchia és a dinastia elleni törekvéseit nyíltan kimutatta...”¹¹ – állt a vádiratban. Az 1850. június 26-i ítélet teljes vagyonekbejárásról és kötél általi halálról szólt. Haynau az ítéletet 1850. július 5-én törvényesen megerősítette, azonban a mind erőteljesebbé váló nemzetközi közvélemény nyomására kénytelen volt Kállay Ödön ítéletét is módosítani: kegyelmi úton eltekintett a halálbüntetés végrehajtásától és a vagyonekbejárástól, viszont Kállayt a kiscserei birtokára internálták és rendőrségi megfigyelés alatt tartották 1854. április 6-ig. Mint megbízhatatlan egyénről rendőrségi nyilvántartási lapot vezettek. Ezalatt az idő alatt a kiscserei kúriájában élt családja körében.

Az 1860. október 20-i Októberi Diploma és az 1861. február 26-i Februári Pátens után a szabolcsi '48-asok mellett Kállay Ödön is a régi hittel és lendülettel kapcsolódott be újra a közéletbe. Az 1861. április 4-i megmérettetésen a Nádudvari járásból újra bejutott a képviselőházba. A Teleki László vezette Határozati Párt és a Deák Ferenc körül tömörülő Felirati Párt közül Kállay az előbbihez csatlakozott, s azoknak tántoríthatatlan vezetői között tartották számon. Még Teleki 1861. május 7-én bekövetkezett öngyilkossága sem térítette el elveitől. „Azt követelni tovább, hogy ősalkotmányunkból és 1848-diki vívmányainkból [...] egy hajszálig is engedjünk, nevetséges.” – mondta a képviselőházban 1861. május 23-án.¹²

Az 1865. november 27-i választásokon harmadszor is a nádudvari kerületből jutott be a parlamentbe, ahol a Szélsőbaloldali ellenzéki oldalon. A legtöbb, amire még hajlandó volt a kompromisszum terén, az a perszonálunió kényszerű tudomásulvétele. Ezért maradt távol Ferenc József 1867. június 8-i koronázási ünnepségétől. A „hét kuruc”, azaz Kállay Ödön, Csanádi Sándor, Patay István, László Imre, Madarász József, Vályi János és Vidacs János ellenzéki, függetlenségi képviselőtársai tüntetően kivonultak Cinkotára az ünnepségeken való részvétel helyett, a kiegyezést elutasító politikai állásfoglalásuk demonstrálásaként.

A megkeseredett Kállay Ödön 1867. október 10-én mondott le képviselői mandátumáról, visszavonult a közélettől és kiscserei magányában élt tovább. Az Olaszországban élő

9 Hermann Róbert: Komáromi kormánybiztosok 1848-ban. Limes: tudományos Szemle 8. (1995) 4. sz. 69.

10 Mészáros Lázár emlékiratai. Kiad. Szokoly Viktor. II. Pest 1867. 174.

11 Sebestyén Sándor: Ki volt a „hét cinkotai magyar”? Honismeret 30. (2002) 6. sz. 64.

12 Az 1861. év április 2. Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója I. Pest 1861. 224–225.

Kossuth Lajos 1869. március 5-én az alábbiakat írta Irányi Dánielnek: „Miként van az, hogy Kállay Ödön nem látom az Önök pártjához tartozó képviselőjelöltek nevei között? Oly jellemnek, tehetségnek és szilárd hazafiságnak mint ő, nem szabad vesztetelni ily válságos időkben. Kövessenek el Önök mindent, hogy őt fellépésre reá bírják. Ha ő hiányozna az Önök soraiból az országgyűlésen, ez igen, sajnos igen érezhető hiánya volna. Oly tekintélyes factorok, mint a minők közé első sorban helyezem Kállayt, ne hiányzanak: ha gondolja Ön, hogy óhajtasom – sőt, több, – kérésem Kállaynak elhatározására lendíthet valamicskét, levelemet használja, a mint jónak látja.”¹³

Kossuth hívó szavára Kállay Ödön ismét visszatért a politikai életbe. Az egyesült baloldali ellenzéki választópolgárok Szeged-Rókus-alsóvárosba hívták, ahol az 1869. június 6-án megtartott pótválasztást megnyerte. Még három egymást követő alkalommal – 1872-ben, 1875-ben és 1878-ban – tisztelte meg a kerület a bizalmával (a '48-as Párt, majd a Függetlenségi Párt színeiben lett képviselő). Ezalatt került sor az 1875. évi családülésre is, amelynek határozatai nyomán a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta a családi magánlevéltárát, a Kállay Levéltárát, az írott források e kivételes gazdagságú kincsestárát.¹⁴ Utolsó gyakorlati ténykedése az 1879. március 12-i nagy tiszai árvíz szegedi pusztításának felszámolásával kapcsolatos kormánybiztosi szerepe volt; mint miniszteri biztos a mentési és élelmezési ügyeket vezette.¹⁵

Kállay Ödön bárhol is szolgálta a hazát, az otthonát mindig Kiscsere jelentette számára. Miután 1879. augusztus 5-én, 64 évesen tüdőgyulladás következtében elhunyt, végakarata szerint két nappal később itteni kúriájának parkjában temették el, majd földi maradványait 1918-ban a fiai a nagykállói temetőben emelt kriptába vitték. A képzett, olvasott politikust gróf Széchenyi István is megtisztelte bizalmával, Jókai Mór és Kossuth Lajos a tehetségét, jellemét, szilárd hazafiságát becsülte, Mikszáth Kálmán pedig úgy vélekedett róla, hogy „jellem mint az acél, nemesség, amelyen nincsen rozsdá”.¹⁶

Kállay Emánuel

Szintén a nagykállói Kállay család napkori ágához tartozott Kállay Ödön harmad-unokatestvére, Kállay Emánuel (1814–1886) – közismertebb nevén Kállay Manó – aki az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején komoly szerepet töltött be Szabolcs vármegye politikai és katonai életében, ugyanis másodalispáni tisztsége mellett megyei nemzetőrparancsnokként és a szabolcsi száguldólovasszázada szervezőjeként szerzett hírnevet magának.

1814. november 22-én született a Nagykálló szomszédságában fekvő Napkoron, Kállay Albert (1783–1833) és Ormós

Terézia (1793–1818) gyermekeként.¹⁷ Iskoláit és a jogot Debrecenben, Egerben és Nagyváradon végezte. Tanulmányai befejezése után a magyar testőrség soraiba szeretett volna lépni, ezért 1832-ben Bécsbe ment egyévi katonai szolgálatra, ahol az 52. (Ferenc Károly) gyalogezredben mint hadapród szolgált. Miután édesapja 1833. április 28-án váratlanul elhunyt, kénytelen volt otthagyni a katonai pályát, hogy hazatérve átvegye a család kállósejéni birtokainak vezetését.¹⁸ Alig múlt 21 éves, amikor 1835. augusztus 25-én, Debrecenben feleségül vette revisnyei Reviczky Jozefát (1811–1875).¹⁹ Kállay Ödön édesanyja, Reviczky Viktória (1797–1817) Kállay Emánuel feleségének volt a nővére, így a két Kállay nemcsak apai, de anyai ágon is rokonságban állt egymással.

3. kép – Kállay Emánuel (1814–1886) fényképe, Borsos József és Doctor Albert műterméből
(Dr. Kállay Krisztián szíves közlése alapján)

13 Tidrenczel S.: Kállay Ödön i. m. 38.

14 Lakatos Sarolta: A tízéves Kállay Gyűjtemény. Honismeret 31. (2003) 3. sz. 102.

15 ifj. Reiszig Ede – Borovszky Samu: Szabolcs vármegye története. (Magyarország vármegyéi és városai) Bp. 1900. 544–545.

16 Lakatos S.: A település i. m. 120.

17 HU-MNL-SZSZBVL- IV.451. [Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltár, Megyei törvényhatóságok, Szabolcs vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye] Napkor római katolikus születési anyakönyv. 1814. 62.

18 Reiszig E. – Borovszky S.: Szabolcs vármegye i. m. 542–543.

19 HU-MNL-HBVL-IV.465. [Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár, Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, Bihar vármegye református egyházi anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye] Debrecen római katolikus házassági anyakönyv. 1835. 86.

Kállay Emánuel házaselete boldog volt. Egy lánya – a korán elhunyt Kállay Berta (1838–1842) – és két fia született: Kállay Kornél (1836–1902), aki később a Szatmár vármegyei Farkasaszon volt nagybirtokos, valamint Kállay Albert (1843–1922), aki a 19. század végén Szeged, Hódmezővásárhely és Szabadka főispánjaként szerzett halhatatlan érdemeket.²⁰

Kállay Emánuel az 1840-es években az ellenzék sorait erősítve élénken részt vett a politikai mozgalmakban. Az 1844. évi tisztújításon Szabolcs vármegye hadi főpénztárnokává választották meg. Miután 1847-ben Kállay Menyhért (1795–1858) szabolcsi első alispánt a megye követévé választották, Péchy László lett az új első alispán, míg Kállay Emánuel elfoglalhatta az így megüresedett másodalispáni széket. Kállay ebben az időben már nagy népszerűségnek örvendett a megyében, s az országos ellenzéki vezetőkkel – gróf Batthyány Lajossal és Kossuth Lajossal, a későbbi első független felelős minisztérium tagjaival – is bizalmas összeköttetésben állt.²¹ Tevékenységét gyakran nemcsak megyéjében, de a szomszédos Bihar, Heves és Szatmár vármegyékben is igénybe vették.²² Ezért sem volt meglepő, hogy 1848-ban igen hamar a Szabolcs vármegyei események meghatározó személyévé vált.

Az 1848. márciusi bécsi és pesti forradalom híre nem egészen egy hét múlva érkezett meg Szabolcs vármegyébe. A megye akkori székhelyén, Nagykállóban tanácskozó megyei közgyűlés előtt március 21-én olvasták fel a Helytartótanács március 16-án kelt levelét, amelyben a rend és a béke fenntartásához szükséges intézkedések kiadására szólította fel a törvényhatóságot. Ennek megtételére egy 29 tagú Közbizottsági Választmányt rendeltek ki, amelyet az események éber figyelemmel kísérésére, valamint szükség esetén a nemzetőrség megszervezésére utasítottak.²³ Kállay Emánuel először ezekben a szervezőmunkákban tüntette ki magát.

Még csak 10 nap telt a pesti forradalom óta, amikor 1848. március 25-én Szabolcs vármegyében kijelölték a járasonkénti mozgó nemzetőrség felállítási helyeül Nyírbátort, Kisvárdát, Nyíregyházát, Nádudvart és Nagykállót. Arról is döntés született, hogy a „nemzeti őrsereg” felállításával kapcsolatban tájékoztatni kell a lakosokat, ezért az említett településekre küldöttségeket indítottak. Mivel a Nádudvari járás igen nagy kiterjedésű volt, ezért kettéosztották Nádudvar és Nagykálló központokkal, s a Nagykállóba delegált küldöttség második szakaszának vezetésével Kállay Emánuel bízta meg. Ezzel párhuzamosan egy másik megbízást is kapott: a Nyírbátori járás mozgó nemzetőreinek kapitányaként (Nyírbátorban) feladata volt a nemzetőri szolgálathoz szükséges katonai rendszabályok elkészítése, valamint ezek előterjesztése az állandó választmány elé.²⁴

Nem sokkal később, 1848. május 22-én Szabolcs vármegye központi bizottmánya egy másik feladattal is megbízta

Kállay Emánuel másodalispánt: a nemzetőri alegységek kiépítésével, valamint – a közben megjelent miniszteri rendeletnek megfelelően – nyugdíjas katonák alkalmazásával. Ebben a feladatban Finta Márton (1791–1853) újoncozási biztos is segítette őt.²⁵

Szintén ugyanez a testület, az 1848. június 19-én megtartott ülésen felhatalmazta Kállay Emánuel – Finta Mártonnal és Ferenczy Alajossal együtt –, hogy készítse el a nemzetőrség ideiglenes szabályzatát, amelyet alapos és lelkiismeretes munkájának köszönhetően már két nap múlva be is nyújtott. A 20 pontból álló tervezet két részből állt: fegyvergyakorlati és rendőri szabályokból, amelyet a választmány azonnal elfogadott és utasításba adta, hogy a Nyíregyházán, Nagykállóban, Nádudvaron, Nyírbátorban, Kisvárdán, Püspökladányban, Újfehértón, Balkányban és Nyírbogdányban beszállásolt nemzetőr-századok előtt a tisztek olvassák fel és magyarázzák meg.²⁶

A felgyorsult események hatására a Kormányzó Választmány 1848. augusztus 7-én tartott ülésén úgy döntöttek, hogy a nemzetőri összeírásokat augusztus 21-ig mindenütt kiegészítik és befejezik. Ezenkívül Kállay Emánuel másodalispán vezetésével egy bizottság²⁷ az alkalmatlanokat felülvizsgálta és ígéretet tett, hogy a kért létszámot mindenképpen kiállítja. Szintén Kállayt bízták meg azzal, hogy az Ung megyei felsőremetei fegyvergyárral szerződést kössön 1500 darab, vágószerűen ellátott gyutacsos puska készíttetésére, amely megrendelést a vármegye segedelmi pénztárából kívántak kifizetni. Ezt a szerződést végül 1848 szeptemberében pénzhány miatt a megye visszamondta.²⁸

1848 október elején, a Délvidéken vívott szerbek elleni harcok után a román felkelők ezrei, tízezrei is fegyvert fogtak a magyar szabadságharc ellen. Az érintett megyék – Szatmár, Bereg, Máramaros – vezetői, királyi biztosai egymás után fordultak segélykérelemmel a Szabolcs megyei Bizottmány vezetőihez, katonai segítséget kérve az osztrák császári reguláris csapatok és a román felkelők ellen. Ezenkívül Szabolcs megye nemességéből, köztisztviselőiből szerveződött egy 150 fős önkéntes csapat, amelynek a parancsnoka, Várady Gábor őrnagy 44 évvel később írt visszaemlékezéséből megtudjuk, hogy az önkéntesek között „ott volt a vármegye színe-java”, többek között a család napkori ágához tartozó nagykállói Kállay Eduárd (1822–1876) is.²⁹

25 HU-MNL-SZSZBVL-IV.103. [Szabolcs Vármegye Újoncozási Küldöttségének iratai 4. doboz]

26 HU-MNL-SZSZBVL-IV.106. [Szabolcs vármegye alispánjának iratai 2. doboz]

27 E bizottság tagja volt még nagykállói Kállay Alajos (1799–?) is, akinek a fia, Kállay Ignác Ákos (1825–1890) huszártisztként vett részt a szabadságharcban.

28 Bene J.: Szabolcs i. m. 16–17.

29 Kállay Eduárd 1822. február 16-án született Napkoron nagykállói Kállay Miklós (1801–1874) Szabolcs vármegye 1849–1850 közötti alispánja és Kállay Petronella (1801–1878) gyermekeként. Anyai nagyapja Kállay János (1762–1835) Szabolcs vármegye szolgabírája volt. A szabadságharc bukása után nősült meg, 1852. április 15-én, Debrecenben feleségül vette revisnyei Reviczky Izabellát (1832–?). 1876. június 5-én hunyt el Nagykállóban, s három nap múlva helyezték örök nyugalomra a nagykállói temetőben.

20 Vásárhely és Vidéke, 1887. január 6. 2.

21 Vásárhely és Vidéke, 1887. január 6. 2.

22 Reiszig E. – Borovszky S.: Szabolcs vármegye i. m. 542–543.

23 Bene János: Szabolcs a honvédelemért 1848–49-ben. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848–1849). Szerk. Bene János. (Jósa András Múzeum Kiadványai 45.) Nyíregyháza 1998. 9.

24 HU-MNL-SZSZBVL-IV.102. [Szabolcs Vármegye Központi Bizottmányának iratai] 1. köt. 1848. március 25.]

Nem sokkal később döntés született a szabolcsi szabadcsapat útnak indításáról, ami Kállay Emánuel nemzetőrparancsnok jelentése alapján 1848. november 8-án meg is történt.³⁰ A megyei Honvédelmi Bizottmány 1848. december 14-én arra kérte a hadügyminisztériumot, hogy a megye összes nemzetőrnek parancsnokává Kállay Emánuel nevezze ki. A hivatalos kinevezés megérkezéséig Kállayt megbízták a megyei három zászlóalj irányításával.³¹

Az északi országrészen jelentkező katonai veszély fenyegette Szabolcs vármegye területét is, ezért a megyei Honvédelmi bizottmány a Tisza vonalának megerősítésére Kállay Emánuel vezetésével kirendelte a Nyírbátorban felállított 2. nemzetőrzászlóaljat, amely 1848. december 17-én Nyíregyházára érkezett.³² Két nappal korábban azonban a településen kitört a kolera, aminek következtében a hónap végéig 77 haláleset történt. Valószínű, hogy a 2. nemzetőrzászlóalj katonái Nyíregyházán is kaptak fertőzést, ugyanis Kállay Emánuel polgári biztosként a december 28-án kelt levelében intézkedett a város előljárói felé a Rakamazon megbetegedett nemzetőrök nyíregyházi befogadásáról, elszállásolásáról, valamint fogatok biztosításáról hazaszállításuk céljából. A 2. nemzetőrzászlóalj végül december 27-én hagyta el a megyét és Sárospatakra vonult.³³

Pest-Buda császári kézre kerülése után, 1849. január 16-án Kállay Emánuel megbízást kapott Zoltán Mihállyal együtt, hogy Szabolcs vármegyében állítsanak fel egy száguldólovas-csapatot.³⁴ A vármegye levéltárában őrzött, szervezőmunkájukról készült számadások is ettől kezdve kísérhetők figyelemmel. A két neves megyei személyiség parancsnoki és őrnagyi kinevezésére már január első felében sor került, amiről a Szabolcs megyei száguldólovas-csapat törzstábla jegyzéke is tanúskodik.³⁵ Kállay Emánuel és Zoltán Mihály őrnagyok a megyei honvédelmi bizottmány támogatásával, a megyei kormánybiztos tekintélyének, segítő szándékának igénybevételével hajtották végre a lovascsapat felszerelését, a legénység toborzását, illetve a tisztikar kiválogatását. Zoltán 1849. április 18-án, Sényőn készült számadása szerint 150 fős csapatot szerelt föl, míg Kállay parancsnoksága alatt két század jött létre, amely megfelelt egy regulárisan szervezett lovas osztálynak. Kállay Emánuel számvevőjének, Lázár János főhadnagynak 1849. március 27-én, Polgáron készített számadása szerint a csapat részére 125 db lovat vásároltak 10 600 pengő forint értékben. A két csapat részére vásárolt lovak száma összesen 261 volt, de létszámuk ennél jóval több lehetett, mert nem ismerjük a saját vagy felajánlott lovakkal

beállók számát. Végül a szabolcsi lovascsapat felállítása 1849 március végén befejeződött.³⁶

Szervezetét tekintve a három század lovasság a két parancsnok alárendeltségében működött: Kállay Emánuel őrnagy alatt kettő, míg Zoltán Mihály őrnagy vezetésével egy század képezte a szabolcsi gyalogos nemzetőrök kiváltására tervezett mozgó nemzetőrséget. Annak ellenére, hogy felszerelésük állami erőforrásokból valósult meg, a csapat megyei alárendeltségben maradt. Kállay és Zoltán külön-külön szervezte csapatát – előbbi zöld pántlikával látta el lovasait, míg utóbbi csapata veres sapkát viselt.³⁷ A Kállay-féle lovas osztály a IX. hadtestben, mindvégig a Lázár Vilmos-féle dandárban, majd hadosztályban látta el feladatát. Mivel Kállay alispáni közjogi feladatai miatt nem hagyhatta el a megyét, így lovas osztálya parancsnokságát az első századparancsnoka, a nyíregyházi Maurer Károly százados vette át, és képezte lovasságát az ungi lovasszázaddal együtt Lázár Vilmos alakulatának.³⁸ Az ungi lovasoktól a már korábban említett ruházatuk különböztette meg őket: ez a „huszár osztály, inges, gatyás, zölddel szegett fejér szűrös, kalaposcsapat, alapján zöld szalaggal” ruhadarabokkal rendelkezett.

Kállay Emánuel a szabadságharc során másodalispánként polgári biztos feladatot is ellátott több alkalommal, és első sorban a nemzetőrség szervezése, irányítása terén kapott biztos hatáskörrel járó feladatokat, ennek ellenére a szabadságharc bukása után a felelősségre vonást elkerülte, elítélésére nem került sor.³⁹ Az 1850-es években kállósemjéni birtokán gazdálkodott, de folyamatos összeköttetésben állt a magyar emigrációval. Mint Kossuth Lajos híve, buzgó tevékenységet fejtett ki, különösen az olaszországi Magyar Légiónhoz igyekvő hazafiak támogatása körül.⁴⁰ Nagy szerepe volt 1859-ben a Garibaldi-féle betörést elősegítő titkos szervezkedésben is, amely azonban a villafrancai fegyverszünet következtében meghiúsult.⁴¹ Az 1861. évi rövid alkotmányos időszakban, a Szabolcs megyei önkormányzat visszaállítását szolgáló tisztújító közgyűlésen 1861. január 28-án Kállay Emánuel újra Szabolcs vármegye másodalispánjává választották, és csakhamar a térség egyik vezéralakjává vált. Ekkor hívták életre a Szabolcsi Honvéd Segélyező Egyelet is, amelynek ő lett az elnöke. Ebben a megbízással vállalta, hogy segíti a szabadságharc miatt nehéz helyzetbe került honvédeket és családtagjait. Ez volt Szabolcs vármegye első olyan társadalmi egyesülete, amely megyei hatókörrel rendelkezett, a volt honvédek pedig a megye minden településéről jogosultak voltak a szervezet tagjává válni.⁴² Az országgyűlés feloszlata után azonban a megyei önállóság ismét megszűnt, ezért Kállay Emánuel újra visszavonult kállósemjéni birtokára, de 1863–64-ben a

30 HU-MNL-SZSZBVL-IV.106. [Szabolcs vármegye alispánjának iratai 1849: 226. 6. tétel, 1848. november 19.]

31 Bene J.: Szabolcs i. m. 23.

32 HU-MNL-SZSZBVL-V.52. [Nyíregyháza Községtanácsának iratai. 3/222. 1848.: 47. december 28.]

33 Tóth Sándor: Nyíregyháza városa az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakában. Nyíregyháza 1998. 57.

34 Bene J.: Szabolcs i. m. 24.

35 HU-MNL-SZSZBVL-IV.108. [Szabolcs Vármegye Hadipénztárának iratai 2. doboz 5: 1849]

36 HU-MNL-SZSZBVL-IV.102. [Szabolcs Vármegye Központi Bizottmányának iratai 14. doboz 49. cs. 81.]

37 Tóth Sándor: „Koszorút a hősnek sírhalmára”. Nyíregyháza 1999. 57.

38 Matolay Etele: Visszaemlékezéseim honvéd életemre. [Sátoraljaújhely] Sátoralja-Ujhely 1883. 82.

39 Tóth S.: „Koszorút a hősnek” i. m. 90.

40 Az olaszországi Magyar Légión tagja volt a nagykállói Kállay család orosi ágához tartozó Kállay Ignác (1830–?) is.

41 Reiszig E. – Borovszky S.: Szabolcs vármegye i. m. 542–543.

42 HU-MNL-SZSZBVL-V.51. Nyíregyháza Mezőváros Közgyűlésének iratai 42/1861.

Felső-Tisza-vidéki Gazdasági Egylet segélyező bizottmánya elnökeként, a „szükséggel küzdő honvédek számára begyűjtött pénz” kezelőjeként sokat tett a vidék éhezőinek megsegítése érdekében, s egyik alapító tagja, később pedig elnöke volt a Szabolcs megyei Kórház Egyletnek is.⁴³

A kiegyezés után, 1869-ben a nyírbátori kerületben a Tisza Kálmán vezette Balközép Párt színeiben ellenzéki programmal országgyűlési képviselővé választották. Három évig képviselte választókerülete érdekeit, majd 1872-ben végleg visszavonult a politikától, és ezt követően egyetlen hivatalt vagy mandátumot sem vállalt. Külön érdekesség vele kapcsolatban, hogy – a nyíregyházi múzeum alapítója, a régészként és orvosként is jeles szakember – dr. Jósza András (1834–1918) orvosi jó hírét a rajta végrehajtott sikeres sérvműtete alapozta meg.⁴⁴ Kállay Emánuel végül 1886. december 29-én, 72 éves korában hunyt el a Máramaros vármegyei Nagybányán. Temetésére 1887. január 1-jén került sor a nagybányai római katolikus sírkertben.⁴⁵

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukását követően, de még jóval a kiegyezés után is a nagykállói Kállay család legtöbb tagja függetlenségi érzelmű maradt és az ország szuverenitásának megőrzéséért dolgozott. Ha megvizsgáljuk a '48-as honvédsereg Szabolcs megyei tisztjeinek származási, nemzetiségi, foglalkozás szerinti összetételét, akkor láthatjuk, hogy nagyobb részük nemesi eredetű volt, ezen belül is a megyében törzsökös birtokos köznemességből származott. E családok közül a nagykállói Kállayak adták a legtöbb személyt, szám szerint öt honvédtisztet a szabadságharcnak.⁴⁶

A történelemben – így 1848–49-ben is – a nagykállói Kállay család napkori ágának tagjai mindvégig a hazafias elkötelezettség és a hazaszeretet legmagasabb szintű képviselői voltak.

43 Szilágyi László: Ki legyen a képviselő? Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 35. (2000) 419.

44 Harsányi Géza: Nagykálló porában – Dr. Jósza András nyomában. In: Jósza András Múzeum Évkönyve 50. Nyíregyháza 2008. 478.

45 Vásárhely és Vidéke, 1887. január 6. 2.

46 Szabolcs vármegyében az Apagyiak 4, a Hunyadyak 3, a Jármayak 4, a Szunyoghok 3, a Vay-család köznemesi és grófi ága 4 honvédtisztet adott a szabadságharcnak.

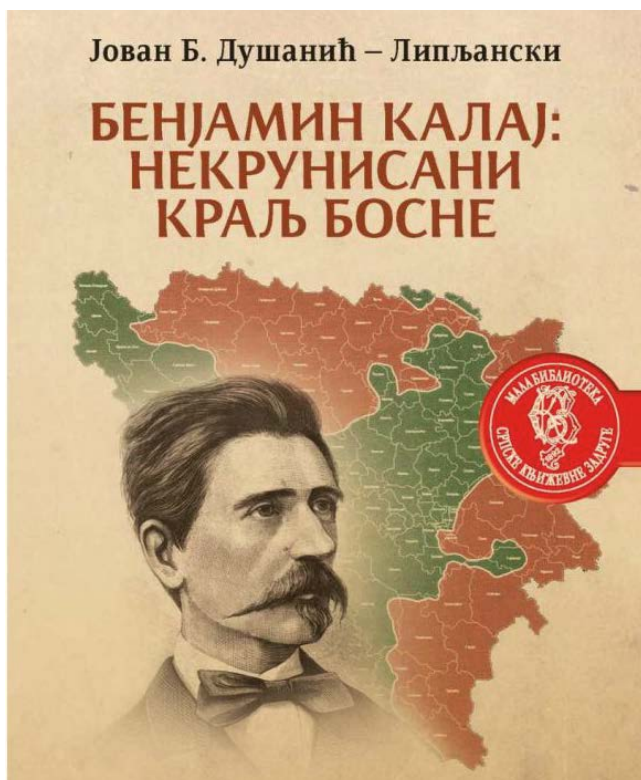

RESS IMRE

Kállay Béni boszniai emlékezetének ambivalens változatai

Ambivalent variations of Béni Kállay's memory in Bosnia

In Bosnia, the memory of Béni Kállay, namely, the results of his fundamental governmental efforts, which facilitated the spread of a culture of coexistence in a local society divided by religious and national conflicts through the introduction of technical civilisation, were almost completely overlooked. The evaluation of the politician's work has always depended on the system and the era, and therefore it has been largely burdened by contemporary political implications.

1. kép – Bosznia-Hercegovina mai közigazgatási felosztásának ábrázolásával egy róla szóló könyv címlapján

A mai Bosznia-Hercegovina

Az elmúlt évszázad végén Jugoszlávia felbomlását beteljesítő, majd a három évig tartó boszniai polgárháborút lezáró amerikai béketeremtést követően történeti, politológiai

tanulmányok, publicisztikai cikkek garmadája bukkan fel Kállay Béni személye, mint a nemzetközi protektorátus alatt önállósult Bosznia-Hercegovina állami berendezkedésének és stabilizálásának sikeres történelmi előfutára. Az ezredforduló körül a boszniai muszlim és a nemzetközi sajtó bevett rituáléja lett, hogy egy-egy új boszniai ENSz főmegbízott kinevezésekor sorra jelentek meg Kállay Béni modernizációs törekvéseit és eredményeit követendő példának állító írások. Amikor 1999-től egy karintiai szlovén gyökerű osztrák diplomata, Wolfgang Petritsch vette át ezt a tisztséget, a neves boszniai horvát költő, Mile Stojić egy szarajevói heti kulturális hírmagazinban pusztán egyszavas figyelemfelkeltő címadással „Kállay” indokolta üzenetértékű, kolumnás írásában vágy vezérelte reményeit hazája mielőbbi betagolódásáról az európai államok közösségébe. „A huszonegyedik század hajnalán Ausztria most ismét szimbolikusan megnyitja nekünk Európa kapuját, ugyanúgy ahogy a huszadik küszöbén Ausztria-Magyarország tette. Akkor ugyanis Kállay Benjamin (1839–1903) volt Bosznia és Hercegovina kormányzója. Ez a magyar, mint közös osztrák-magyar pénzügyminiszter a déli szláv országok szakértője volt. A Monarchia oltalma alá akarta vonni először Szerbiát, de nem sikerült neki, egyrészt az akkoriban erős balkáni orosz befolyás, másrészt a déli szláv nemzetek felszabadulási mozgalma miatt. És mégis kormányzói megbízatása Boszniában arany betűkkel marad beírva országunk történelmében, mert Kállay volt az a személyiség, aki a nyugati típusú modern államigazgatást bevezette Boszniában és Hercegovinában, az osztrák és magyar tőke beáramlásával fejlesztette a kapitalizmust, és hozzákezdett teljes integrálásához az akkoriban legnagyobb és legerősebb európai monarchiába.”¹

Kállay Béni kormányzati teljesítményének apologetikus felidézése a boszniai történeti emlékezet egyik korszakváltó megnyilvánulásaként jellemezhető, amely a széthullott Jugoszláviát

¹ Mile Stojić: Kallay. BH Dani, Broj. 116. 20 August/Kolovoz 1999.

megelőző osztrák-magyar uralom boldog békeidőkkel társított négy évtizedét tekintette az új föderatív boszniai állam mintadótörténeti előképeként. Az Ausztria-Magyarország boszniai jelenlétét nemzeti elnyomásnak minősítő jugoszláv történetfelfogás negatív értékként való feledtetésére 2004-ben szarajevói bosnyák és horvát szaktudósok, irodalmárok „Európa fénye Boszniában és Hercegovinában” című, látványos képanyaggal gazdagon illusztrált, négy nyelvű (boszniai, német, angol, olasz) enciklopédikus krónikában dokumentálták az osztrák-magyar korszak civilizációs eredményeit. A kötet jellegadó tanulmányai többek között, az orientális-islam városok európaivá válását, elzártságukat feloldó korszerű közlekedési infrastruktúra kiépülését, a művelődést fellendítő kulturális egyletek hálózatát, a természeti örökséget feltáró kutatásokat mutatták be, amelyekben rendszerint megemlést tettek az európaizálódás kibontakozását elősegítő Kállay Béni politikusi szerepét.² Bevezető esszéjében a Zágrábban született író, művelődéstörténész Ivan Lovrenović azt az összefüggést világította meg, hogy a gazdasági, kulturális változásokat dinamizáló Osztrák-Magyar Monarchia 1918 őszi megszűnését követően az önérdek vezérelte mindenkor győztes és a térségben hegemon hatalmak sorra olyan megoldásokat választottak, amelyeknek Bosznia-Hercegovina mindenkor áldozata és túszja maradt, beleértve a huszadik század végi véres háborúk lezárását is. Szerinte a többszöri, 20. századi impérium- és rendszerváltások megpróbáltatásai alakították és tartották ébren a boszniai kollektív emlékezetben a felvilágosult, rendezett osztrák-magyar államhoz tartozás boldog korszakának mítoszt.³

A szarajevói elit értelmiség nosztalgikus viszonyulása az osztrák-magyar múlttal egyúttal kifejezésre juttatta a nemzetközi diplomáciai és katonai közreműködéssel létrejött Bosznia-Hercegovina állami berendezkedésével szembeni kódolt fenntartásokat is. Az amerikai közvetítéssel 1995 novemberében kikényszerített daytoni békeszerződés, amelynek ünnepélyes párizsi aláírásán az amerikai és francia elnök mellett, az orosz miniszterelnök és az európai uniós angol, német, spanyol kormányfő jelenléte demonstrálta az átfogó nagyhatalmi konszenzust, elhárította Bosznia-Hercegovina területi integritását veszélyeztető, esetenként teljes felosztására törő szerb és horvát expanziós törekvéseket, s változatlan külső határok között szavatolta fennmaradását szövetségi állam formájában. Az egyezmény a háborúban kialakult etnikai törésvonalak mentén húzta meg a szövetségi államot alkotó két tagköztársaság, a Bosnyák-Horvát Föderáció és Boszniai Szerb Köztársaság adminisztratív határait és 51-49%-os arányban osztotta meg az ország területét. A kormányzati struktúrát is a békeszerződésben rögzített alkotmány írta elő, amelynek alapján mindkét állami entitásnak közvetlenül választott elnöke, külön parlamentje, miniszterelnök által vezetett külön kormánya lett. A Szerb Köztársaság belső tagolódása a jugoszláv szocialista öngazgatás

hagyományát vitte tovább, s több települést összefogó, járási méretű községek (kommunák) hálózatára épült. A Bosnyák-Horvát Föderációban a svájci államberendezkedési modellt követve etnikai alapon hoztak létre öt bosnyák, két vegyes és három horvát kantont saját parlamenttel és kormánnyal. A szövetségi állam háromfős kollektív elnöksége viszont ismét jugoszláv örökség, amelynek tagjait a három államalkotó nemzeti közösség, a bosnyák, horvát és szerb közvetlenül választja a saját soraiból. Tisztségüket nyolc hónapos rotációs rendszerben töltik be, de döntést az elnökséget alkotó három tag hozhat teljes egyetértéssel. A kétkamrás szövetségi parlament egyaránt leképezi a tagköztársasági és etnikai tagolódást. A képviselőház közvetlenül választott tagjait kétharmad-egyharmad arányban Bosnyák-Horvát Föderáció és Szerb Köztársaság adja, s a két entitás törvényhozó testülete delegál azonos számú képviselőt a három államalkotó nemzetből a felsőház szerepét betöltő Népek Tanácsába. A szövetségi kormány hatásköre az entitásokhoz viszonyítva rendkívül korlátozott. Összállami kezdeményezéseit rendszerint blokkolja a közös ország érdekei helyett a saját nemzet partikuláris törekvéseit preferáló kollektív társelnökök egyetértésének hiánya, és a tagköztársasági jogosítványokat féltékenyen őrző entitások ellenállása. A konszenzuális demokráciát, az államalkotó nemzetek egyenjogúságát és kényes egyensúlyát intézményesítő daytoni alkotmány eltérő hagyományokat ötvöző, bürokratikus felduzzasztott, rendkívül drága, az éves költségvetés több mint felét felemésztő államszervezetet alakított ki, amely a belső politikai ellentétek és társadalmi feszültségek miatt az ország önkormányzására gyakran működésképtelenné bizonyult.⁴

A szövetségi állam alapvető funkcióinak ellátásához és központi intézményei kiépüléséhez mindmáig változatlanul a békeegyezmény végrehajtását és betartását felügyelő ENSZ Főmegbízott és Hivatalának rendszeres intervenciója szükséges, noha annak működését többszöri módosítással eredetileg legfeljebb tíz esztendőre irányozták elő az ország felzárkózásának és euroatlanti integrációjának előkészítésére. Kétségtelen, hogy az ENSZ Főmegbízottak aktív fellépése az erős végrehajtó jogosítványok birtokában közel egy évtizeden át eredményesen járult hozzá a szövetségi kormány kompetenciájának növeléséhez és a hiányzó szövetségi intézmények létrehozásához. A szövetségi államot erősítő reformfolyamat 2006 után az államalkotó nemzetiségek fokozódó ellentétei és a külső védhatalmak érdektelensége miatt félbeszakadt. A főmegbízotti tevékenység politikai válságmenedzselésre szorítkozott, s az utazási költség ellenére Bosznia-Hercegovina a nyugat-balkáni térség európai integrációs versenyében sereghajtó maradt.⁵

4 Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Bp. 1999. 262–274., 279–281.; Stefano Bottoni: A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig. Bp. 2015. 273–278., 300–301.; Váradi Csongor: Politikai rendszer és állami berendezkedés. In: Bosznia-Hercegovina, a mesélő emberek földje. Szerk. Binder Tibor. Bp. 2022. 108–113.

5 Kemenszky Ágnes: Bosznia-Hercegovina, a mozaikokra töredezett állam. Mediterrán és Balkán Fórum 10. (2016) 1–2 sz. 49–58.; Sören Keil: Föderalismus in Bosnien und Herzegovina. In: Das Politische System Bosnien Herzegovinas. Wiesbaden 2018, 77–90.; Orosz Anna: Bosznia-Hercegovina útja válságból válságba. Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai

2 Svetlost Europe u Bosni i Hercegovini – Das Licht Europas in Bosnien Herzegovina – The Light of Europe in Bosnia and Herzegovina – Lume Europa in Bosnia Erzegovina. Ed. Ismet Huseinović – Džemaludin Babić. Sarajevo 2004. 18–36., 567–570., 449–451., 549–550., 605–607.

3 Ivan Lovrenović: Mit o sretnome dobu. In: Svetlost Evrope u Bosni i Hercegovini i. m. 9–10

A tartós stagnálás különösen a boszniai összállam jövőjéért aggódó szarajevói elit értelmiségben váltott ki erős frusztrációt, s a közelmúltban már éles kritika zúdult a regnáló német főmegbízottra, a kormányzati tapasztalattal rendelkező, tekintélyes keresztényszocialista politikusra, Christian Schmidtre és a Bosznia-Hercegovina feletti gyámságot gyakorló két nagy védhatalomra, az Egyesült Államokra és az Európai Unióra. Az egyik kemény bírálatot háborús menekültként német középiskolában érettségizett, német egyetemen tanult szarajevói germanisztika professzor, Vahidin Preljević fejtette ki 2023 tavaszán. A sikeres osztrák-magyar múlt prizmáján keresztül mutatta be a mai nemzetközi védnökség eredménytelenségét, és a főmegbízott szuverenitást csorbító széleskörű jogosítványainak negatív következményét. „A Nyugat képviselőjeként Schmidt valójában nem tud maga mögött valódi birodalmat, amelynek határozott civilizációs küldetése lenne. Ellentétben Ausztria-Magyarországgal – akárhogy is ítélik meg ma –, a Nyugatnak már nincs ilyen küldetéstudata, valószínűleg azért, mert már nem hisz saját értékeinek egyetemességében... A Nyugat ma akadályozza, hogy egy Európa szívében fekvő ország saját civilizációs normáit alkalmazza. Éppen ezért ma sem az USA, sem az EU nem liberális birodalomként viselkedik Bosznia-Hercegovinában – ahogyan azt saját történelmi körülményei közepette utolsó korszakában Ausztria-Magyarország tette –, sőt valójában nem is birodalomként, hanem egy 19. századi gyarmatosító kormányzat hiteltelen karikatúrájaként ténykedik; s tevékenységével Christian Schmidt került e karikatúra középpontjába. Ferenc József, bármit is gondoljunk ma róla, elvezetett minket a 20. századba, míg önjelölt és kései utóda pedig a 19. századba rángat vissza a Nyugat nevében.”⁶

A Bosznia-Hercegovina belátható idejű európai felzárkózását megghiúsító két évtizedes válságsorozat felfedte a daytoni államberendezkedés számos gyengéjét, amelynek bürokratikus intézményes keretei nem segítettek elő az államalkotó nemzetek kölcsönös bizalmatlanságának feloldódását, hanem minimalizálták a közös boszniai állammal kooperációs hajlandóságukat, s bebetonozták az etnikai és mentális megosztottságot. A válságokat gyakorlatilag a nemzeti közösségek békés, politikai eszközökkel a régi háborús célokért folytatott egymás elleni folyamatos, csendes hadviselése idézte elő. A vetélkedés egyik fontos terepének a történelmi emlékezet bizonyult, amely nem korlátozódott a közelmúlt háborús eseményeire, hanem Kállay Béni kormányzati tevékenységéről is két egymással konkuráló emlékezeti kánon alakult ki. A szarajevói elit értelmiség az európai polgári társadalmi integrációt megalapozó sikeres modernizátori teljesítményét állította előtérbe, míg Belgrád és Banja Luka akadémiai köreiben a szerbség elnyomójának ellenségképe állandósult, amelyhez az utóbbi két évtized nemzetközi történetírásában kibontakozó posztkoloniális értelmezés folytán harmadikként a

gyarmati adminisztrátori szerep társult. Az eltérő értékelés indítékainak és tartalmának megismeréséhez elengedhetetlen áttekinteni politikai pályája nyitányát képező szerbiai diplomáciai tevékenységét, majd két évtizedes boszniai kormányzósága modernizációs célkitűzéseinek alapvonásait, ellenpontozásul pedig elemezni a róla kialakult szerb ellenségkép keletkezésének forrásait és körülményeit.

A sikeres modernizátor pályaképe és tevékenysége

Kállay Béni eszmevilágát, társadalom- és nemzetszemléletét döntően meghatározta 1848 utáni, a vesztes magyar szabadságharcot követő pályakezdése, az osztrák-magyar kiegyezést előkészítő és kivitelező posztrevolucionáris magyar elit szellemi holdudvarában az 1860-as években végbement politikai szocializációja. A pesti egyetemre 16 évesen iratkozott be, s 1855-től két évig bölcsészeti előadásokat, majd újabb négy szemeszteren át jogot hallgatott.⁷ Ezután pedig még évekig látogatta a szlavisztika professzor, Ferenc József (1821–1878) kifejezetten személyére szabott délszláv tematikájú előadásait, szerb és orosz nyelvgyakorlatait, de egyetemi végzettséget nem szerzett. Már fiatalon kiemelkedett széleskörű társadalomtudományi tájékozottsága, amelyről a századközép angol liberális filozófusa, John Stuart Mill (1806–1873) *A szabadságról* (*On liberty*) írott alapmunkájának magyar közreadása, s az eredeti mű terjedelmével vetélkedő kritikus esszéje tanúskodott. Szerb nyelvtudását szisztematikus önképzéssel, és a pesti szerb diákkörökön, a Tökölyánum zenés irodalmi estélyein (beszede) tökéletesítette. A külföldi könyvbehozatali tilalom és rendőrségi zaklatások ellenére az önkényuralom utolsó éveiben, folyamatosan beszerezte az emigráns ifjúszerbek Genfben megjelenő *Sloboda – La Liberté* (1864–1866) kétnyelvű folyóiratát, s így hamarosan a szerb politikai irányzatok és pártviszonyok ismeretével egyedüli szaktekintélynek számított a hazai politikai körökben.⁸ Kiterjedt szerb társasági kapcsolatrendszerét és lokális szerb társadalmi beágyazottságát mutatta, hogy kezdő politikusként 1865-ben a szentendrei választókerületben indult a képviselőházi mandátumért. Jelentős alapítványt tett a szentendrei városi görögkeleti egyházi iskola javára, s az ortodox egyházközösség parókusától a szerbek hagyományos helyi zarándoklati helyszínén, a Sztaravoda forrásnál, kapta meg búcsúkereszttségben a „Srboljub” (Szerbbarát) megtisztelő másodlagos nevet.⁹ Noha ekkor nem jutott be a parlamentbe, tevékeny formálója és elkötelezett híve az 1867 körül érvényesülő magyar nemzeti liberális külpolitikai doktrínának, miszerint Magyarország alkotmányos állami léte és a balkáni népek függetlenségi törekvései között abban áll fenn kölcsönös egymásrataltság és érdekátláthatóság, hogy a hanyatló osz-

Szemle 15. (2022) 3 sz. 22–23.; *Váradi Csongor*: A független államszervezet felé. In: Bosznia-Hercegovina i. m. 101–103.

6 *Vahidin Preljević*: Schmidt i Habsburg. Karikatura imperije. [Közzétéve: 2023. márc. 21.] Lásd: Tacno.net Škola kritičkog mišljenja. <https://arhiva.tacno.net/deblokada-uma/522870/>

7 Amtliches Verzeichniss des Lehr- und Beamten-Personales, so wie der Studirenden an der kais. kön. Universitaet zu Pest im Studien-Jahre 1855–1856, 1858–1859, 1859–1860.

8 *Ress Imre*: Kállay Béni belgrádi diplomáciai működése 1868–1871 között. (Kandidátusi értekezés kézirat, MTA Kézirattára) Bp. 1993. 101–104.

9 *Káplán Szófia*: Krštenje u Sentandriji – paraliturgični obred 1865. godine na Staroj Vodi. In: Srbi u Mađarskoj i pravoslavlje kroz vekove Ur.: Petar Lastić – Dušan J. Ljuboja. Budimpešta 2022. 187–191.

mán birodalom európai területeit ne kebelezzék be a két szomszédos nagyhatalom, a Habsburg Monarchia és az autokrata cári birodalom. A délkelet-európai nemzetállami emancipáció iránti magyar rokonszenvet és érdekeltséget erősítette, hogy az osztrák-magyar kiegyezés és a dualista átrendeződés alternatívájaként a horvát és cseh ausztroszlavizmus egyidejűleg hirdette meg az 1866. évi porosz háborús győzelem folytán német szövetségi háttérrel vesztett Habsburg-birodalom trialista jövővízióját, amely Bosznia-Hercegovina elfoglalását követően a Balkán hegység gerincéig irányozta elő az oszmán uralom alól felszabaduló déli szlávok osztrák császári jogaratti egyesítését. A kiegyezés után 1868 tavaszán éppen ennek megakadályozására került Kállay a frissen létrejött kettős monarchia közös külpolitikájának befolyásolására minden lehetőségét megragadó pest-budai kormány bizalmi embereként, osztrák-magyar főkonzulnak Belgrádba. Az ottani tevékenységét – igaz kezdetben informálisan még csak magyar miniszterelnökként, – de már Andrássy Gyula, a későbbi közös külügyminiszter irányította. Óvatos diplomáciai kezdeményezései a szerb fejedelemség boszniai irányú területi megnagyobbodása, autonómiája kiterjesztése és liberális alkotmányának bevezetése érdekében lényegében egybeestek a szerb nemzet-és államépítés céljaival. Diplomáciai küldetésének súlypontját ugyanis a szultán felségjogait tiszteletben tartó Szerb Fejedelemség és Bosznia-Hercegovina nagyobb hányada közigazgatási egyesítésének előkészítése képezte, amelyhez magyar részről Ausztria-Magyarország francia orientációját ösztönözték a fokozatos balkáni nemzetállami emancipáció és a liberális jogintézmények kifejlődésének távlati megvalósításához.¹⁰

Az 1870-es évek elején a francia-porosz háború kimenetele és hatalompolitikai következményei végleg anakronisztikussá tették a Szerbia és Bosznia egyes területei egyesítésének francia támogatásra épülő magyar koncepcióját, s véget vetettek a közel egy évtizedes magyar-szerb fraternizálásnak, amelyet eredetileg az 1860-as évek kezdetétől a centralizált Habsburg Monarchia veszélye galvanizált életre. A kiegyezéssel a magyarok számára elhalványuló közös fenyegetés, a Habsburg abszolutista centralizmus megszűnése és az új nagyhatalmi konstelláció, a fennálló európai területi status quót konzerváló három császár szövetsége nem kedvezett a szerb nemzeti ambíciók további magyar különutas preferálásának, hiszen a fejedelemséghez való viszonyulás koordinátáit alapvetően már közvetlenül formálta Bécs és Pétervár konszenzusos kapcsolatrendszere. Ezáltal Kállay különleges politikai missziója teljesen kiüresedett, s a konzuli rutinügyek egyhangúságának oldására keresett új szellemi kihívást, a szerb nemzetállam létrejöttének kortörténeti feldolgozását. Hét év után adta fel belgrádi diplomáciai állását, s kapcsolódott be a hazai politikai életbe. Az 1875 nyarán tartott választásokon a Konzervatív Párt színeiben jutott parlamenti mandátumhoz, s egyidejűleg főszerkesztőként jegyezte a párt Kelet Népe című napilapját. A boszniai felkelés és az orosz-török háború idején (1875–1878) szembe fordult a hazai törökbarát közhangulattal, és Andrássy külpolitikáját védelmezve világította meg parlamenti felszólalásaiban az önálló szláv nemzeti fejlődés elkerülhetetlenségét,

annak megakadályozására a Monarchia részéről az Oroszország elleni katonai fellépés hiábavalóságát. A Monarchia nagyhatalmi állásának megőrzése és a béketeremtés szándéka miatt a későbbiekben viszont már támogatta Bosznia és Hercegovina osztrák-magyar birtokba vételét.¹¹ Mindehhez szükséges azt a kiegészítést tenni, hogy az ezredvégi jugoszláv polgárháborút kísérő etnikai tisztogatás pusztító következményeivel való szembesülés alapvetően a módosította a Monarchia európai felhatalmazással végrehajtott boszniai katonai beavatkozásának korábbi negatív történeti megítélését. Az új kutatások már nem hallgatták el az ellenszenves területszerzésnek ábrázolt okkupáció humanitárius funkcióját, hogy az osztrák-magyar haderő megjelenése Bosznia-Hercegovinában – a muszlim szabadcsapatok ellenállásának felszámolása és a keresztény felkelők lefegyverzése – tette lehetővé az orientális kegyetlenséggel vívott harcok beszüntetését és a közel kétszáz ezer keresztény menekült visszatérését szülőföldjére. Nem mellesleg a menekült probléma rendezésén túlmenően az osztrák-magyar katonai jelenlét nemzetközi jogilag garantálta a vallások kölcsönös tiszteletét és egyenjogúságát, továbbá az általános vagyonvédelmet, ezzel biztosítva Ausztria-Magyarország igazgatása alá került multikonfesszionális térségben a felekezeti nemzeti közösségek több mint három évtizedes békés együttélésének alapfeltételeit.¹²

Kállay Béni keleti válság idején szerzett negatív budapesti parlamenti tapasztalatai – a magyar politikai elit érzelmi külpolitikai beállítottsága és tájékozatlansága a környező szláv világról – érlelték meg elhatározását a közös külügyi szolgálatba való visszatérésre, ahol történeti ismereteivel és belgrádi gyakorlati tapasztalataival felvértezve nyílt esélye a balkáni délszláv probléma befolyásolására és kezelésére. 1878 őszétől az oszmán fennhatóság alá visszakerült Kelet-Rumélia autonómiáját kidolgozó európai bizottság osztrák-magyar fődelegátusa, majd a közös külügyminisztérium osztályfőnöke lett. Ebben a tisztségében döntő szerepet játszott a Monarchia politikai és gazdasági befolyását Szerbiában biztosító szerződések megkötésében és a konstantinápolyi pátriárkával a boszniai görögkeleti egyház jogállását szabályozó megállapodás létrejöttében. A magyar miniszterelnök, Tisza Kálmán jelöltjeivel szemben Ferenc József teljes támogatásával 1882-ben vette át a közös pénzügyminisztérium és az annak igazgatása alá tartozó Bosznia-Hercegovina irányítását. Huszonegy évig tartó minisztersége idején a két okkupált tartományban megteremtette a polgári egyenjogúságon alapuló keresztény-muszlim együttélési jogi és igazgatási intézményeit, a tartós társadalmi és gazdasági modernizáció közigazgatási, egészségügyi és közlekedési infrastrukturális feltételeit. Távlati stratégiai célkitűzése a közös minisztériumi szakapparátus révén az önálló boszniai állam- és nemzetépítés következetes véghezvitelére és a kettős monarchia liberális jogállami szerkezetébe való integrálására

10 Röss I.: Kállay Béni belgrádi i. m. 157–235.

11 Röss Imre: Bosznia-Hercegovina mint a magyar impérium része? Szemléletváltás az okkupációtól a századfordulóig. In: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Szerk. Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám. Pécs 2018. 75–83.

12 Michael Schwartz: Ethnische „Säuberungen“ in der Moderne: Globale Wechselwirkungen nationalistischer und rassistischer Gewaltpolitik im 19. und 20. Jahrhundert. München–Berlin 2013. 261–272.

irányult, amelyben Bosznia-Hercegovina a bekövetkező annexió esetén is, mint birodalmi tartomány (*Reichsland*) őrizné meg különállását, és sikeresen fejlődő mintaállamként nyújtana követendő példát a balkáni szomszédoknak.¹³ A keleti elmaradottságból való civilizációs felzárkóztatás várhatóan hosszú, bizonytalan időtartamára Kállay országos szinten mellőzte a népképviselési-parlamentáris intézmények meghonosítását. Csak a városokban hozott létre a nemzeti paritás elvére alapozott képviselő testületeket a kommunális ügyek intézésére. A Bosznia-Hercegovina belső egyensúlyát veszélyeztető etnikai nacionalizmusok meghaladására kísérelte meg a három nemzeti felekezeti közösséget magában foglaló integrális boszniai patriotizmus és nemzettudat kialakítását. Erre szolgált a nemzeti szimbólumrendszer megalkotása, az önálló Bosznia középkori történetének feltárása, az országos múzeum alapítása, a régészeti kutatások támogatása és 1895-től a *Nada* (Remény) című irodalmi és művelődési folyóirat állami szubvencióval történő kiadása. Helyi nyelvjárásra alapozva alakította ki az önálló boszniai nyelv normáit, egységes nyelvtanát, latin és cirill betűs írásmódját. Egyetemi ösztöndíjalappal serkentette a boszniai tudatú új vezető elit kinevelését. Az ország-lakók egészét vallási hovatartozástól függetlenül magában foglaló, teljes jogegyenlőséget garantáló boszniai politikai nemzet megteremtése, amely az 1880-as évek második felétől kibontakozó muszlim nemzeti önazonosulási folyamatra épült, azonban már nem bizonyult alkalmasnak a boszniai szerbek és horvátok integrálására. A századfordulón az ambíciózus projektum társadalmi bázisának számító muszlim közösség belső meghasonlása, főként a földbirtokosok és iszlám jogtudósok által dominált tradicionalista szárny szembefordulása Kállay vallási intézményeket, a vakufvagyron kezelését és a Koránra alapozott iskolarendszert érintő modernizációs elképzeléseivel, lényegében kilátástalanná tette az integrális boszniai nemzetépítés továbbvitelének esélyeit.¹⁴

A „szerbség elnyomója” ellenségkép keletkezése, funkciója, ismérvei

A 19. század első felétől formálódó modern szerb nemzeti ideológia és stratégia a háromvallású Bosznia-Hercegovinát elsődlegesen nyelvi kritériumok alapján nyilvánította kizárólagosan a szerb etnikai állomány részének és a jövőbeli független nemzetállam integráns, nélkülözhetetlen alkotóelemének. A területén kibontakozó oszmánellenes keresztény felkelés győzelemre segítésére a félig független Szerb Fejedelemség 1876 nyarán indított felszabadító háborújának teljes kudarca azonban szertefoszlatta az önerőből, forradalmi úton megvalósuló nemzeti egyesülés álmát. A csalódottság és frusztráció légkörében így módon válhatott a szerb történelmi emlékezet tartósan súlyos traumájává a balkáni nemzeti kérdés körüli ellentétekből támadt orosz-török háborút lezáró berlini kongresszus nagyhatalmi döntésének következménye, az oszmán

uralom ellen felkelt két tartomány osztrák-magyar birtokbavétele, amely megnyitotta az utat az azok kizárólagos szerb jellegét megkérdőjelező önálló boszniai identitás kialakulásának.

Az évszázados trauma permanens továbbélésének meggyőző bizonyítéka, hogy a szerb történettudomány Jugoszlávia ezredvégi felbomlási folyamatában Kállay Béni boszniai kormányzati gyakorlata egyenes folytatásának és megismétlődésének állította be a szerbség állami széttagolódását, amely Horvátország és Bosznia-Hercegovina függetlenné válásával vette kezdetét, majd Koszovó elszakadásával ment végbe. A vezető belgrádi akadémiai intézeti történész, Slavenko Terzić az 1990-es évek elején fogalmazta meg Kállay boszniai működésének megítéléséről a szerb kollektív emlékezetet máig meghatározó történelempolitikai kánon olyan alaptéziseit, mint hogy az europaizáció és nyugati szellem meghonosítása jegyében a Kállay által felépített közigazgatási, tudományos, művelődési, kulturális intézményhálózat elsődlegesen a szerbek dezintegrálását és a boszniai muszlimok szerb orientációjának megghiúsítását célozta. Kapcsolódó stratégiai programját, az integrális boszniai nemzet megteremtését és az önálló országtudat erősítését pedig úgy minősítette, hogy az távlataiban készítette elő a muszlimok fokozatos katolizálását, Bosznia-Hercegovina elhorvátosítását, amely a Szent-szék teljes egyetértésével találkozott.¹⁵

Kállay modernizációs törekvéseinek és egyházpolitikájának összekapcsolása a katolikus prozelitizmussal végső soron arra szolgált, hogy demonstrálja boszniai kormányzásának eredendően szerbellenes irányultságát, a szerb nemzeti fejlődés intézményi hátterét képező görögkeleti egyház fenyegettségét az osztrák-magyar uralom időszakában. Kétségtelen, hogy az okkupáció után létrehozott boszniai katolikus egyház-tartomány élére került szarajevói katolikus érsek, Josip Stadler (1843–1918) korábbi zágrábi teológiai tanár, valóban rendelkezett pápai felhatalmazással a boszniai görögkeleti egyház uniójának előkészítésére, a muszlimok katolizálásának ösztönzésére, és elkötelezetten képviselte Bosznia-Hercegovina horvát integrálásának megvalósítását. Másfelől az oszmán államhatalmat felváltó osztrák-magyar igazgatás alatt az is teljesen új jelenségnek számított, hogy egyre gyakrabban fordult elő az atyai hatalom ellen lázadó, a családi köteléket elhagyó, többnyire apácakolostorokban menedéket kereső muszlim nők át-térése katolikus hitre.¹⁶ Kállay két évtizedes országlása azonban nem nyitott utat az intézményes katolikus hittérítés egyetlen formájának sem. Éppen az említett katolizálási esetek kiváltotta belső feszültségek megelőzésére és muszlim tiltakozás csillapítására – a Vatikánnal való hosszú egyeztetés után – helyezte állami felügyelet alá az okkupáció óta felekezeti hatáskörbe tartozó vallásváltoztatási eljárást. Az uralkodói leirattal 1891-ben életbe léptetett áttérési rendeletét, amely nagykorúsághoz, az

13 Röss I.: Bosznia-Hercegovina i. m. 86–87., 92–93.

14 Röss Imre: Kállay Béni bosnyák nemzetteremtési kísérlete. In: Uő: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek és bosnyákok a nemzetállam vonzásában. Bp. 2004. 243–253.

15 Slavenko Terzić: Бењамин Калај и српско питање. In: Предраг Р. Драгић Кијук: Catena mundi: српска хроника на светским веригама. Књ. 1. Београд 1992. 351–357.; Uő: Пројект „аустроугарског Балкана” у Босни и Херцеговини. О идеолошким основама научних истраживања и научне пропаганде. In: Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена. Београд 1995. 419–420.

16 Andreas Gottmann: Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914. Wien 2010. 87–90.

elhagyni szándékozott felekezet papjának tett írásos bejelentés visszaigazolásához és járási állami hatóság jóváhagyásához kötötte a jogszzerű vallásváltást, a boszniai katolikus egyház ezért fogadta erős fenntartásokkal, míg a görögkeleti hierarchia és a muszlim vallási szervezet megnyugvással üdvözölte.¹⁷

A boszniai görögkeleti egyház helyzete miatti szerb elégedetlenség tényleges forrása nem a katolikus hittérítés miatti félelemből táplálkozott, hanem sokkal inkább abból eredt, hogy szervezeti felépítését a Habsburg-monarchia ciszlajtán felében fennmaradó jozefinista államegyház normáihoz igazították. A magyar korona országaitól eltérően a pravoszláv felekezet Bosznia-Hercegovinában nem rendelkezett az érsek- és püspökválasztás jogával, valamint egyházi kongresszus intézményével, s így főként iskolai ügyekben és az egyházi jövedelmek felhasználása kérdésében nem érvényesülhetett a laikus hívek befolyása. A konstantinápolyi egyetemes patriarkátussal kötött 1880. évi egyezmény, amelyet Kállay Béni, mint külügyi osztályfőnök készített elő, messzemenően biztosította a birodalmi kormányzat számára a jozefinista követelmények érvényesülését, tehát a boszniai ortodox egyház püspökeinek uralkodói kinevezését, a széleskörű állami felügyelet kiépítését és anyagi-pénzügyi ellátásának garantálásával az államtól való erős függőségét. A közös pénzügyminiszteri bizottság 1882-ben történt átvétele után viszont Kállay kiterjedt jogosítványai birtokában azonnal szimbolikus kormányzati intézkedések és a görögkeleti egyházi infrastruktúra kiépülését szolgáló gyakorlati rendelkezések egész sorát bocsátotta ki a legnagyobb boszniai vallási-nemzeti közösség, a szerbség bizalmának elnyerésére. A szarajevói tartományi kormány élén álló osztrák-német hadtestparancsnok mellé régi ismerősét, az Obrenović-dinasztia rokonát, a bánsági szerb Fedor Nikolić (1836–1903) bárót nevezte ki a polgári szakapparátust felügyelő civiladlatusnak, akinek közreműködésével a boszniai közigazgatás és oktatásügy minden szintjén bevezette a cirill írás egyenrangú használatát. Következésképpen véghez vitte a boszniai görögkeleti egyház szerb nemzetiesítését, az Oszmán Birodalomból örökölt fanarióta görög vezető egyházi elit fokozatos felváltását, igaz kezdetben nagyrészt Dalmáciából és Horvátországból meghívott szerb tisztségviselőkkel. A többségében még írástudatlan ortodox alsóklérus szellemi színvonalának emelésére és a helyi kötődésű egyházi felsővezetés kinevelésére már miniszterségének első évében megalapította a Boszniában hiányzó görögkeleti teológiai akadémiát. Költségvetési forrásból a Szarajevo melletti Reljovóban két év alatt épült fel a görögkeleti lelkészképző ötven hallgató elhelyezésére alkalmas internátussal, amelyhez a négyéves tanulmányok teljes költségének tartós állami fedezete társult. Egyházpolitikájának további maradandó eredménye, hogy az okkupációtól eltelt két évtized alatt állami forrásból másfélszáz új ortodox templom és kolostor épült Boszniában, több mint ötven régit felújítottak vagy restauráltak. Az ortodox egyház pozícióját erősítette a századfordulón a negyedik püspökség létrehozása a nyugat-boszniai Banja Lukában, ami jelentős mértékben hozzájárult ahhoz,

hogy az akkor még muszlim és katolikus többségű településből fejlődött szerb szellemi és politikai központtá a Republika Srpska mai fővárosa.¹⁸

A görögkeleti hierarchia lojalitását biztosító nagyvonalú állami támogatást Kállay azonban nem terjesztette ki az ortodox egyház oktatási intézményeire, mert a boszniai társadalom konfesszionális elkülönülésének oldására és a boszniaiság tudatának erősítésére stratégiai célként a felekezeti közti állami iskolahálózat létrehozását részesítette előnyben. Noha az állami oktatási rendszerben mindhárom felekezet hitoktatójának teljesen egyenlő elbánást és azonos állami fizetést rendelt el, a boszniai szerb polgárság a nemzeti létet veszélyeztető, az ortodox vallás elhagyását előkészítő új típusú iskolák megakadályozásának jelszavával szervezett a 19. század végen társadalmi mozgalmat a görögkeleti egyházi és iskolai autonómia megteremtésére, amelyhez hasonló indíttatásból és célokkal szövetségesként főként Hercegovinából társultak a befolyásos muszlim közösségek. Az országos szintű vallási önkormányzatok intézményes kialakítását Kállay mindvégig határozottan elvetette, mert borúlátó következtetése szerint azok meghiúsítják a felekezeteket átfogó boszniai állam- és nemzetépítést, s utat nyitnak az ortodox, katolikus és muszlim konfesszionális államosodási szeparatizmusnak. Hivatali utóda, Burián István viszont lehetővé tette előbb a görögkeleti, majd az annexiót követően a muszlim vallási autonómia megvalósulását, és felhagyott az integrális boszniaiság létrehozásának erőltetésével.

Az Osztrák-Magyar Monarchia engedményekre épülő válságkezelése mindenesetre elősegítette, hogy az ortodox egyházi autonómia körüli évtizedes konfliktus Kállay boszniai kortársainak emlékeztében nem gyökerezett meg kormányzati teljesítménye egészének általánosítóan elutasító, negatív megítélését. Példaként említhetjük, hogy a boszniai születésű Nobel-díjas író, Ivo Andrić (1892–1975), aki Kállay országlása idején kezdte iskoláit a Drina menti Višegradon, még élete alkonyán is arra bízta regényei magyar fordítóját, Csuka Zoltánt (1901–1984), hogy „meg kellene írnia Kállay életét, sokat köszönhet neki Bosznia.”¹⁹ A figyelemfelkeltő megnyilatkozásával egyidőben az 1970-es évektől valóban jelentős új ismereteket hozó, átfogó Kállay-kutatás és forráskiadás bontakozott ki elsősorban Belgrádban és Szarajevóban a boszniai muszlimok jugoszláv államalkotó nemzetként történet elismerése hatására és a szocialista öngazgatás kedvező tudományfinanszírozási lehetőségei folytán. A Szerb Tudományos Akadémia nagyvonalúan támogatta az Országos Levéltárból belgrádi konzulása idején vezetett naplója megjelenését szerb fordításban, amely nyolcszáz oldalon, mintaszerű jegyzetapparátussal két kiadásban látott napvilágot, sőt újabban elektronikusan interneten is elérhető immár latin betűs változatban.²⁰ Szarajevóban a Habsburg-Monarchia levéltári örökségéből kétes úton megszerzett közös pénzügyminisztériumi boszniai ügyosztály és a tartományi kormány helyben

17 Tomislav Kraljačić: Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903. Sarajevo 1987. 324–325.; Heiner Grunert: Glauben im Hinterland. Die Serbisch-Orthodoxen in der habsburgischen Herzegowina 1878–1918. Göttingen 2016. 189–197.

18 Emanuel Turczynski: Orthodoxe und Unierte. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918: Die Konfessionen Bd. 4. Hrsg. Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch. Wien 1985, 444–448.

19 Bertha Bulcsu: Interjú Csuka Zoltánnal. Jelenkor 14. (1971) 593–599.

20 Andrija Radenić: Dnevnik Benjamina Kalaja 1868–1875. Beograd–Novi Sad 1976. (<https://www.andrijaradenicistoricar.com/rad-andrije-radenci/32-rad/108-dnevnik-benjamin-kalaja-1868-1875>)

maradt iratelyütteseiből önálló forráskiadványokban tették közzé az ortodox és muszlim vallási autonómi mozgalom Kállay személyét is érintő teljes dokumentációját.²¹ Az ottani egyetem újkortörténeti tanszékének professzora, Tomislav Kraljačić pedig évtizedes alapkutató után készítette el a Kállay-korszak kormányzatának huszonegy esztendejét kritikus szakszerűséggel feldolgozó monográfiáját.²²

Jugoszlávia felbomlásának polgárháborúba torkolló következményei azonban messzemenően befolyásolták a Kállay Béniről szaktudományos módszerekkel feltárt történelmi tény- és ismeretanyag társadalmi kommunikációját, s a fegyveres konfliktusoktól kísért állami, területi átrendeződés szerb szempontból csalódást keltő végkifejlete váltotta ki annak permanens aktuálpolitikai instrumentalizálását. A Kállay személyét érintő történelmi múlt politikai indítékú felhasználásának folyamata – miként e fejezet bevezetőjében említettem – a szerbiai akadémiai körökben vette kezdetét.²³ A későbbiekben viszont egyre erőteljesebben az 1992-ben konstituálódott Boszniai Szerb Köztársaság kollektív emlékezetét alakító értelmiségiek konstruáltak a tudományos történetírás eredményeinek célzatos szelektálásával olyan múltértelmezést, amely démonizálta Kállay személyét, egész boszniai tevékenységét, s ennek révén egyúttal folyamatosan delegitimálták az ezredvégen nagyhatalmi döntésekkel kialakított posztjugoszláv államrendszert. A jelen politikai szükségleteihez ily módon átigazított történelmi ismeretanyagot a *public history*, a „nyilvános közösségi történelem” széles tömegeket elérő eszköztára könnyen emészthető formában – népszerűsítő könyvek, ismeretterjesztő előadások, folyamatos médiajelenlét, újabban a történelmi podcast – közvetítette és közvetíti az égető nemzeti problémákról adott meggyőző felvilágosítás szándékával. A szerb *public history* súlyponti tematikáját nyilvánvalóan az a körülmény alakította, hogy elsődlegesen a szerb nemzeti közösség Jugoszlávia felbomlása során elszenvedett sérelmeinek, veszteségeinek történelmi előzményeiről szolgáltatott a nagyközönség befolyásolására szolgáló kész válaszokat, megcáfolhatatlan magyarázatokat, amelyekben az elmarasztalásra kiválasztott, a 19. századi történelmi személyiségek közül Kállay Béni máig ható felelősségének hangsúlyozása centrális jelentőségű az ismétlődő nemzeti traumákat előidéző hazai és idegen bűnbakok sorában.²⁴

A jugoszláv dezintegrációs válságtörténet szerb sérelmi központú interpretálásának az volt az egyik közvetlen előzménye, hogy a szerb kommunista hatalmi apparátus és az akadémiai szellemi elit az 1980-as évek második felétől a

föderáció újra központosítását, a szerb tagköztársaság egységének, befolyásának erősítését, a szerbség nemzeti létét fenyegető állítólagos koszovói genocídium és horvátországi asszimiláció elhárítását helyezte előtérbe a soknemzetiségű szövetségi állam szerteágazó krízisjelenségeinek orvoslására. Első lépésként a szerb köztársasági kommunista állampárt vezérelte antibürokratikus forradalom 1989-ben sikeresen számolta fel a szerb tömegek nemzeti mozgósításával a két multi-etnikus autonóm tartomány, a relatív szerb többségű Vajdaság és az albán dominanciájú Koszovó 1974. évi alkotmányreform során elnyert nagyfokú önállóságát, amelyet a kommunista Jugoszlávia két elhunyt emblemikus vezetője, a horvát Josip Broz Tito (1892–1980) és a szlovén Edvard Kardelj (1910–1979) szerbellenes örökségének nyilvánítottak. A következő fázisban, az 1990 végén tartott szerbiai rendszerváltó többpárti választáson, a Szocialista Párt jelöltjeként a nemzeti kommunista múltú, a koszovói szerb érdekek megvédésével rendkívüli népszerűséget szerzett Slobodan Milošević (1941–2006) nyerte el köztársasági elnökséget. A szerb sérelmek jóvátételének és a jugoszláv föderáció egyidejű fenntartásának ígéretével diadalmaskodó politikai párhuzamosan többpártosodó, nyugatos orientációjú jugoszláv köztársaságok független állami különválása esetére hirdette meg a lehetséges üdvözítő ellenalternatívát, a szerb etnikai állomány egészének egyesítését egy területileg megnövelt olyan új állam keretében, amely a nemzeti önrendelkezés érvényesítésével elsősorban Horvátország és Bosznia-Hercegovina szerbek lakta régióinak átcsatolására formált igényt.²⁵ A szerb etnikum Horvátország lakosságának 12 %-át tette ki, s a több mint félmillió népesség az ötnegyedszázada felszámolt határörvidéki különállásának tudatával, a második világháború alatti szenvedések emlékével és a területi autonómia igényével földrajzilag koncentráldott a boszniai határmenti, kevert lakosságú szerb-horvát kontaktzónában. Bosznia-Hercegovinában viszont a szerbség 32%-os részaránya, hozzávetőlegesen 1,1 millió fő, a muszlimok mögött a köztársaság második legnagyobb államalkotó nemzeti közösségét képezte.

A területi status quo megváltoztatására irányuló szerb törekvés az érintett tagköztársaságok mellett a nemzetközi erőterben az Európai Közösség ellenállásába ütközött, amely különválás esetére Jugoszlávia békés transzformációja feltételének nyilvánította a tagállami közigazgatási határok sérthetetlenségét. A meghirdetett alapelv kölcsönös elfogadtatásához viszont elmulasztotta az érintett szétváló felek hozzájárulását megszerezni, előzetes megegyezését diplomáciailag előkészíteni, érvényesülésének kollektív biztonsági garanciáit kialakítani. Az Európai Közösség a demokratikus felhatalmazású szlovén, horvát és bosznia-hercegovinai kormányok népszavazással legitimált kiválási szándéka alapján egyszerűen felbomlás stádiumában lévő, megszűnő államnak

21 Ferdo Hauptmann: Borba muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku vakufsko-mearifsku autonomiju. Sarajevo 1967.; Božo Madžar: Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu. Sarajevo 1982.

22 Tomislav Kraljačić: Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903. Sarajevo 1987.

23 Vö. 15. sz. lábjegyzet.

24 A *public history* funkciójának országonkénti párhuzamairól, eltérő súlypontjairól készült tanulmányok módszertani szempontjai alapján vázoltam fel a Kállayt érintő szerb *public history* sajátosságait. Holger Fischer: *Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika*. Helyük Németország jelenkori történettudományában. Történelmi Szemle 54. (2012) 392–398.; Gyáni Gábor: Nemzet, kollektív emlékezet és *public history*. Történelmi Szemle 54. (2012) 358–365.

25 Holm Sundhaussen: Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten 1943–2011. Eine ungewöhnliche Geschichte des Gewöhnlichen. Wien–Köln–Weimar 2014. 261–275.; Juhász József: Felbomlott? Szétverték? Elbukott? Paradigmák, viták, narratívák Jugoszlávia dezintegrációjának historiográfiájában. (Akadémiai nagydoktori értekezés kézírata, MTA Kézirattára) Bp. 2019. 295–297.

minősítette a jugoszláv szövetségi föderációt.²⁶ A három tagköztársaság függetlenségének 1992-ben, főként német kezdeményezésre történt egyoldalú, gyors elismerése azonban nem érthette el a remélt konfliktus-elhárító hatást, mert a jugoszláv szövetségi intézmények működési zavarai ellenére a Jugoszláv Néphadsereg és szerb dominanciájú vezérkara változatlanul intakt hatalmi tényező maradt a politikai színtéren. Folyamatos jelenléte a függetlenedő Horvátország és Bosznia-Hercegovina területén fedezte a szerbiai csatlakozásra irányuló szervezkedéseket, előbb a Krajina Szerb Köztársaság létrehozását, majd a párhuzamos törvényhozást és végrehajtóhatalmat kiépítő Boszniai Szerb Köztársaság kikiáltását, amely megörökölte a Jugoszláv Néphadsereg tisztikarának, legénységének állományának és fegyverzetének jelentős hányadát. A kialakult egyenlőtlen katonai erőviszonyok között a politikailag megosztott Európai Közösség teljességgel erőtlenné és cselekvésképtelenné bizonyult az államjogi átrendeződésből keletkezett fegyveres összecsapások háborúvá eszkalálódásának feltartóztatására, a területi elhatárolás etnikai tisztogatásokkal járó atrocitásainak megelőzésére. A hároméves fegyveres küzdelem kimenetelét 1995-ben az Egyesült Államok közvetlen balkáni szerepvállalása döntötte el. A Szovjetunió felbomlása utáni egyedüli szuperhatalom katonai erődemostrációval társított tárgyalásos diplomáciával fogadtatta el a konfliktusban érintett, harcban álló felekkel a délszláv államközösség szétválása rendezőelvének a Jugoszláviában kialakult határok és a területi status quo érvényességét. A globális hatalompolitikai megfontolásoktól vezérelt amerikai béketeremtés, egyrészt oly módon vetett gátat a potenciálisan oroszbarát Szerbia területszerzéssel járó megerősödésének, hogy korszerű haditechnikával szerelte fel a szerveződő horvát hadsereget, amely a boszniai kormánycsapatokkal szövetkezve vetett véget horvátországi szerb különválási kísérletnek. A következmény a szerbség tömeges exodusa lett, amely nagyjából a Boszniai Szerb Köztársaság nyugati körzetébe irányult, jelentősen módosítva az ottani etnikai arányokat. Másfelől az Egyesült Államok a szorongatott boszniai államalkotó muszlim társnemzet védelmében és iszlám radikalizálódásának megelőzésére ENSZ felhatalmazás alapján célzott légicsapásokkal számolta fel a Boszniai Szerb Köztársaság Hadseregének (VRS) katonai erőfölényét, amely előkészítette Bosznia-Hercegovina területi integritása tiszteletben tartását és önálló államisága elismerését szolgáló daytoni békemegállapodás szerb elfogadását.

A boszniai rendezéshez Szerbia hozzájárulását az a felismerés ösztönözte, hogy a határok és a területi status quo sértetlensége elvének regionális alkalmazása olyan nemzetközi jogi precedens teremtetett, amely *de facto* megerősítette Koszovó szerb államkerethez tartozását. A koszovói albán közösségben, amely a megszüntetett korábbi autonóm jogállását is kevesellte, a további együttélésnek viszont már alig maradt társadalmi támogatottsága. A passzív ellenállás párhuzamos

albán árnyékállamát felépítő, erőszakmenteséget hirdető idősebb generáció és a fegyveres harcba kezdő fiatal radikálisok egyaránt a függetlenséget tekintették az egyedüli megoldásnak. Az albán gerillák megjelenésére és fegyveres rajtaütéseire az egyre nagyobb erővel megjelenő szerb katonai egységek és belügyi alakulatok kemény ellenlépésekkel válaszoltak, s elrettentésül preventív megtorlást hajtottak végre. A felpörgött erőszakspirál megállítására és a tömeges migrációt kiváltó humanitárius katasztrófa elhárítására az észak-atlanti katonai szövetség kollektív fellépése és koordinált külpolitikája látszólag még a boszniai receptet követte, amikor a léteben fenyegetett gyengébb fél oldalára állt, s rendszeresen interveniált a koszovói albánok védelmében. Háborúval fenyegető ultimátuma 1999 tavaszán viszont már a szerb-jugoszláv szuverenitást és területi integritást oly érzékenyen érintő követeléseket tartalmazott, mint Koszovó államjogi helyzete rendezésének átruházása a helyi népszavazás eredményét méltányoló nemzetközi konferenciára, a koszovói szerb katonai jelenlét felváltása a békefolyamat időtartamára NATO csapatokkal, valamint hozzájárulás a NATO haderő szabad mozgásához Szerbia területén és légterében. A követelések elutasítását követően – amelyek az első világháború keletkezésének diplomáciatörténetével nemzetközi hírnevet szerző ausztrál történész, Christopher Clark szerint sokkal keményebbek voltak, mint az 1914. évi osztrák-magyar ultimátum feltételei²⁷ –, a NATO nemzetközi intézményi felhatalmazás nélkül indított légi hadműveleteket Szerbia katonai infrastruktúrájának és hadviselőképességének megbénítására. A szerb kapitulációt követő diplomáciai végkifejlet során a nyugati szövetségi koalíció nem bizonyult következetesnek a jugoszláv válságkezelésre korábban meghatározott elvek alkalmazásában. Míg a horvát és boszniai konfliktust lezáró daytoni szerződés kikényszerítette a köztársasági közigazgatási határok változatlanóságát, a koszovói probléma rendezésére bevezetett nemzetközi gyámság csupán formális biztosítékot nyújtott azok érvényességére, mert a demokratikus politikai és jogállami intézmények önálló kiépítésének lehetősége egyenesen megbegtette az albán etnikai közösség nemzeti önrendelkezése, állami különválása esélyét. Az autonóm Koszovó bizonytalan idejű ENSZ igazgatás és NATO parancsnokság vezette nemzetközi békefenntartó haderő ellenőrzése alá rendelése gyakorlatilag előkészítette az államjogilag Szerbia részét képező terület elszakadását, kiváltotta szerb lakói tömeges menekülését, valamint a szerb nemzeti történelmi és kulturális örökséghez tartozó görögkeleti egyházi központ, az Ipeki (Peja, Peć) patriarkátus kolostorainak határon kívülre kerülését.²⁸

A szerb szempontból bekövetkezett súlyos kettős vereség, az etnikai állomány egyesülésének megghiúsulása és Koszovó elvesztése miatti nemzeti trauma, a szerb áldozatiságot megjelenítő olyan emlékezeti kultúra kibontakozását eredményezte, amelyben kiemelt jelentőséget kapott Kállay Béni személye, boszniai kormányzati ténykedése, mint a nemzeti

26 Hoffmann Tamás: Jugoszlávia felbomlása és a népek önrendelkezési joga, avagy a képzelőerő diadala a realitás fölött. In: A Balkán és Magyarország: Váltás a külpolitikai gondolkodásban? Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 2007. 53–62.; H. Sundhaussen: Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten i. m. 327–333.

27 Christopher Clark: Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé. Bp. 2015. 465–466.; Idézi: Juhász J.: Felbomlott? i. m. 235.

28 H. Sundhaussen: Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten i. m. 377–390.; Juhász J.: Felbomlott? i. m. 230–245.

katasztrófákat előidéző nagyhatalmi intervenció szellemi előkészítésének és következményei gyakorlati kivitelezésének mintaadó előképe. A jugoszláv állam dezintegrációjának évtizedében Slobodan Milošević kudarcos szerb terület- és nemzetegyesítő stratégiáját teoretikusan megalapozó, megvalósítását mindvégig támogató történész és irodalmár akadémikusok, mint Vasilije Đ. Krestić, Milorad Ekmečić (1928–2015) és Dobrica Ćosić (1921–2014), már a 2002-ben rendezett nagyszabású akadémiai tudományos konferencia témaválasztásával („Nagy–Szerbia – igazságok, tévhitek, visszaélések”) megkísérelték a kitűzött nemzeti célok történelmi és humanitárius szempontú jogosultságát utólagosan is igazolni, és változatlan aktualitásukat tudatosítani. Az utóvédharc szellemében minősítette a belgrádi akadémiai történelmi intézet távozó igazgatója, Slavenko Terzić az 1990-es évek nagyhatalmi intervencióit kiváltó és legitimáló nagyszerb expanzív fenyegetést olyan megalapozatlan mítosznak, amely a 19. századi versengő szomszédos kisnemzeti nacionalizmusok érvrendszerében alakult ki a párhuzamosan kibontakozó szerb állam- és nemzetépítés diszkereditálására és egyidejűleg az osztrák-magyar nagyhatalmi politika eszközeként szolgált a délkelet-európai térség viszonyainak befolyásolására.²⁹

A konferenciakötetben, amelynek kiadásához Milošević bukását követő hatalomváltás után a Szerb Tudományos Akadémia már nem adta a nevét,³⁰ szerepelt egy másik hasonlóan nagyívű dolgozat „Nagy–Szerbia, hivatkozás és a vele való visszaélés Mitteleuropától a posztmodern globális birodalomig”, amely már konkretizálta a Dayton utáni negyedszázadban Kállay Béniről általánossá vált szerb ellenségkép számos lényegi alkotóelemét.³¹ Az írást brit egyetemeken végzett, az angolszász tudományos életben és média világban tevékeny történész-újságíró, Srđa Trifković jegyezte.³² A szerb nemzeti kiteljesedést Jugoszlávia felbomlása során meghíúsító hatalmpolitikai összefüggések kontinuitásának közhíros megjelenítésére szerzőnk maximálisan kihasználta a public history műfaji szabadsága és szórakoztató előadásmódja minden lehetőségét. A jugoszláv dezintegráció tanulságairól készített dolgozata a gunyoros irodalmi fikció és a Balkánt érintő hatalmpolitika távlatos áttekintésének sajátos egyvelege. A nagyhatalmi befolyás jelentőségének és

folyamatosságának érzékeltetésére a legendás Orient expreszsen elképzelt Konstantinápoly–Bécs társasutazás panoptikum-szerű színházi jelenetében az elmúlt másfél évszázad történelméből vonultatott fel a szerbségnek végzetesen ártó négy olyan személyiséget, akiket narratívája szerint egyetlen közös érintkezési pont, a térség permanens veszélyforrásának kikiáltott nagyszerb hegemonizmus elleni küzdelem hozott össze. Az elsőosztályú vonatfülkében németül tanácskozó előkelő négyesből ironikusan emelte piedesztálra az európai művelt értelmiségi mintapéldányát, az arisztokratikusan halkszavú diplomatát és Balkán-szakértőt, egyben Habsburg-hű tüzes magyar hazafit, gróf (sic!) Kállay Bénit, aki szellemi fölényével diszkréten moderálta két elvbarátnak kinevezett utastársa szélsőségeit. Az egyik a 19. századi nagyhorvát gondolat szerbofób apostola Antun Starčević (1823–1896), a haza atyja, akit a második világháború alatti totalitárius Független Horvát Állam szellemi előfutárai közé sorolt. A másik szintén horvát utastársa még csak nagy jövő előtt állt, hiszen a hatalomvágyó újdonsült Komintern-ügynök nem kisebb kapacitást, mint Josip Broz (Tito) személyét takarta. A magyar nemes elegáns fellépése és a szerb nemzeti egyesülést megbontó ötletes kezdeményezése, a boszniai állami önállóság és az ottani mesterséges nemzet létrehozásának terve, a horvát kommunista nemzetközi kalandoron kívül, valósággal lenyűgözte az egyetlen női társutast, Madeleine Albright, leánykori nevén Maria Jana Korbelova (1937–2022) amerikai külügyminisztert. A washingtoni diplomácia vezetője az ezredvégen a virtuális Nagy-Szerbiával történt leszámolása során már nem csupán elősegítette Kállay boszniai koncepciójának megvalósulását, hanem Koszovó elszakadását előkészítő NATO légiháborúval fitogtatta a globális birodalmi érdekérvényesítés brutális eszköztárát. Kállayt ezért feszélyezte a prágai születésű, gyermekkorát Belgrádban töltő nagyszony hangos, öntelt magabiztossága, amit felismerhető kazár származásának tulajdonított, mert nem volt tőle teljesen idegen a bécsi fekete-sárga felső körök szokványos antiszemitizmusa. Miután a vonat elhagyta Szerbiát, s utasai civilizált világba érkezve megkönnyebbülten fellélegeztek, szerzőnk színházi narrátorból történésszé változott és megvonta a nagyszerbizmusról lezajlott diskurzus történelmi mérlegét és következményeit.³³

Trifković átfogó történelmi elemzése Kállay Béni tudományosan felépített stratégiáját a nagyszerb törekvések megfékezésére, egyrészt a dunai kettős monarchia máig dinamikusan ható szellemi örökségének nyilvánította, másrészt pedig a német újraegyesítés révén föléledt Közép-Európa-eszme szerkesztői alkotóelemei közé sorolta, amelyek végső soron megalapozták a szovjet kommunista rendszert felváltó posztmodern globális birodalmak, az Európai Unió és az Egyesült Államok hegemoniális befolyását a délkelet-európai térségben. Megítélése szerint az európai államközösséget a jugoszláv átrendeződés során domináló Németország lényegében a Kállay stratégia dunai, közép-európai változatát érvényesítette, amikor a szerb nemzeti szempontok és érdekek tudatos negligálásával ismerte el Szlovénia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina

29 Slavenko Terzić: Аустроугарски мит о „Великој Србији“ и његова модерна употреба. In: Василије Ђ. Крестић – Марко Недић (Уредници): Велика Србија: истине, заблуде, злоупотребе. Зборник радова. Београд 2003. 315–328. Sundhaussen. H.: Jugoslawien i. m. 344., 357–364., 368–373.

30 Василије Ђ. Крестић: О САНУ и њеном председнику. [Көзпөтөтө: 2021. јан. 30.] Ләсд: Стање ствари. <https://stanjestvari.com/2021/01/30/vasilije-krestic-o-sanu-i-njenom-predsedniku/>

31 Срђа Трифковић: Употреба и злоупотреба „Велике Србије“, од Мителеуропе до постмодерне глобалне империје. In: Василије Ђ. Крестић – Марко Недић (Уредници): Велика Србија i. m. 275–286.

32 А југослăв а̀ллати атрендезодс кездетотл Трифковић лондони лăкхелеротл тоббсзотл пархузамосан толтотл бе хазăјабан политикăи танăсăдотл хăттсзерепет, амеллел а босзниаи серб котлрăсăсăги кормăн, мајд а југослăв-серб елнотл Војислăв Коштуніса нугаті елігăзодăсăт селітете. Емеллетл 1999 ота фолуаматосан аз амерікаі консерватів *Chronicles Magazine* политикăи ес іродалми фолуотлрат кутлугуі роватăнăк сзекесзотлје, 2012 ота а Банја Лукăи Еглетем немзеткотлї капсолототл тортенетек професзсзотл, ес 2020-бан летт а Honvédségі Szemle сзекесзотлбозітотлсăгăнăк тăгја. <https://kiadvany.magyarhonvedseg.hu/wp/2020/08/06/srda-trifkovic-phd/>

33 С. Трифковић: Употреба и злоупотреба i. m. 275–277.

állami függetlenségét. A Kállay-szellemiség tartós kisugárzását pedig azzal bizonyította, hogy a kommunista Tito is belőle merítette a jugoszláv föderáció stabilitását fenyegető szerb túlsúly megelőzésére a boszniai muszlim nemzet 1974. évi alkotmányos elismerését, amely aztán a közép-európai gyökerű Madeleine Albright személyén keresztül épült be a mai nyugati világ poszt nacionális globális imperializmusának hatalmpolitikai gyakorlatába.³⁴

Az iszlám radikalizmust elemző angol könyveivel nemzetközi hírnevet szerzett, s a Banja Lukai Egyetem professzorságát is elnyert Trifković közel két évtized elteltével, 2020–2021-ben számos szerb lapban közreadott nagyhatású esszéjében és televíziós előadásában ismételtelen felelevenítette a korábban csak sejtetett tézist, hogy lényegében Kállay Béni és Josip Broz (Tito) szerbellenes beállítottsága és a boszniai muszlimokat favorizáló tevékeny etnikai „mérnökösödése” teremtette meg a daytoni Bosznia-Hercegovina létrehozásának szellemi előfeltételét. A negyedszázados önálló államiság permanens válságosorozatából merészen le is vonta a következtetést, hogy a Kállay-Broz (Tito) páros mesterséges indentitás tervezésének eredményére, a boszniai integralizmusra épült mai bosnyák-horvát-szerb államképződmény életképtelen, hiszen egyfajta mini-Jugoszláviaként örököltette át mindazokat nemzeti feszültséggócokat, amelyek az elődállam felbomlásának katalizátorai voltak. Belső kohézió hiányában a fennmaradása ily módon kizárólag a létrehozó védhatalmak támogatásának függvénye, amely a boszniai szerbek számára szintén egyidejűleg jelenti a nemzeti közösségi jogok korlátozásának veszélyét és a különválás, a Szerbiával történő egyesülés perspektivikus lehetőségét.³⁵

A kettős alternatíva, a boszniai szerbség fenyegetettségének és a szeparáció, a Szerbiával való egyesülés esélyének tudatosítása jegyében, 2018-tól a Republica Srpska történelmi emlékeztető célzatossal alakító könyvek sorozata jelent meg, amely a Banja Lukai Egyetem immár emeritussá élemedett közgazdász professzora, Jovan B. Dušanić nevéhez fűződött. A boszniai szerbek 19. századi sorsát tárgyaló hétszáz oldalas áttekintés első változata teljes egészében dokumentálta a Kállay-Broz (Tito) tengely hagyományának folytonosságát.³⁶ Később újabb könyvvé formálta annak egyik fejezetét „Kállay Béni Bosznia koronázatlan királya” címmel, hogy még erőteljesebben indoktrínálja szerbellenes kormányzatának máig ható jelentőségét. A public history stílusában írott népszerűsítő könyveket a széles olvasóközönségnek rendszeresen bemutató, szintén banja lukai emeritus politológus professzor, Nenad Kecmanović ennek az időtlenül érvényesülő jelenségnek a tudományos megnevezésére alkotta meg a „Kalajevština” azaz a Kállay-szellemiség fogalmát, amelynek tartalmát a következőképpen definiálta: „A Kállay-szellemiség a

katolikus Nyugat mindent túlélő stratégiája, az Una és a Drina közötti szerbség egyesülésének megakadályozására Szerbiával és a Balkánon a szerbek által érvényesülő orosz befolyás meghiúsítására, amely az új idők szellemében ismételtelen új formában jelentkezik.”³⁷

Kállay Béni emlékpontok Szarajevó építészeti örökségében

Kállay Béni aktuálpolitikai vetületekkel terhelt boszniai országos emlékeztetőben szinte teljesen elsikkadtak alapvető kormányzati törekvéseinek eredményei, amelyek a technikai civilizáció meghonosításával segítették elő az együttélés kultúrájának elterjedését a vallási, nemzeti ellentétektől szabdalta helyi társadalomban. Korábbi pest-budai tapasztalatai alapján nem volt kétsége afelől, hogy az orientális Szarajevó korszerű tartományi fővárossá, meghatározó gazdasági-kulturális központtá alakulásának előfeltétele vasúti elérhetőségének kiépítése, városi tömegközlekedésének megalapozása és a lakosság merev, konfesszionális elkülönülését lebontó közösségi terek kialakítása. Kevésbé ismert, hogy az 1860-as évek első felében örök egyetemistaként Pest-belvárosi legénylakásából nem csupán szemtanúja, passzív szemlélője volt a magyar főváros nyugati példák nyomán kibontakozó urbanisztikai felzárkóztatásának, többek között a Széna piactól (ma Kálvin tér) – a távolsági vasúti indóházat érintő – Újpestre vezető lóvasút megépítésének, hanem tevékeny részt vállalt a mindmáig legfontosabb budapesti kulturális, művelődési közösségi tér, a Városliget első természettudományos létesítménye, az Állatkert létrehozásában. Az alapításra szerveződő részvénytársulat összejövetelén, 1863 nyarán, öt választották az egyik operatív szakbizottmány elnökének, amely többek között Szabó József (1822–1894) geológus, ásványtani professzor, Ybl Miklós (1814–1891) építész és Thaisz Elek (1820–1892) rendőrfőkapitány közreműködésével tette meg javaslatát a városligeti helyszín kiválasztására és építészeti kivitelezésre.³⁸ Ilyen előzetes élmények és impulzusok hatására természetes, hogy már boszniai kormányzatának kezdetén az első adandó alkalommal felkarolta a szarajevói civilizációs fejlettségi fáziskülönbség kiegyenlítésére a kötöttpályás közlekedés kiépítését a városi utasforgalom és áruszállítás lebonyolítására és térszerkezeti újításaival kezdeményezte a városképet meghatározó közösségi terek kialakítását, amelyeket a lokális kollektív emlékezet változatlanul két évtizedes minisztersége maradandó eredményeként tart számon.

Időrendben a szarajevói lóvasút megépítése és villamos vontatásra történt gyors átállítása tekinthető az első olyan emlékezeti helynek, amely szinte teljes egészében Kállay Béni közös pénzügyminiszteri pozíciójából fakadó személyes döntéshozatal következményeként valósult meg. Amikor a legfelső hadvezetés a Boszna-folyó völgyén át 1882 őszén

34 C. Трифковић: Употреба и злоупотреба и. м. 278–284.

35 Srđa Trifković: Identitetski inženjering – od Osmanlija do danas. [Közzétéve: 2020. márc. 3.] Lásd: Novi Standard. <https://standard.rs/2020/03/03/identitetski-inzenjering-od-osmanlija-do-danas/> – Срђа Трифковић: Калајевом стварању босанске нације. [Közzétéve: 2021. nov. 9.] Lásd: YouTube, SRPSKA RTV csatorna. https://www.youtube.com/watch?v=x-Bm6yN_EIA8

36 Јован Б. Душанић: Срби Босне и Херцеговине: у XIX веку: борба за слободу и уједињење. Београд 2018.

37 Ненад Кеџмановић: Калајевштина и данас влада у Босни и Херцеговини. [Közzétéve: 2019. máj. 9.] Lásd: <https://catenamundi.rs/vidici/kalajevstina-i-danas-vlada-u-bosni-i-hercegovini/>

38 Sürögny, 1863. július 15. 1–2. (Napi újdonságok.)

megteremtette Szarajevó stratégiai fontosságú keskeny nyomtávú összeköttetését a Monarchia vasúthálózatával, a pályaudvart katonai biztonsági szempontok miatt a városközponttól több mint három kilométerre helyezték el. Kállay a városi politikai és gazdasági elit paritásosan összehívott képviselőivel egyeztetve és a Monarchia katonai döntéshozóit meggyőzve két év alatt készítette elő a városközpontot a pályaudvarral összekötő lóvasút finanszírozásának delegációs jóváhagyását, terveinek kidolgozását, amelyet négyhavi szervezett kivitelezési munkálatok után 1885. január elsején adtak át a forgalomnak. Egyedi technikai megoldásai közé tartozott a távolsági vasúttal azonos nyomtáv alkalmazása, amely lehetővé tette az áruszállító vagonok átrakodás nélküli eljuttatását a városi felhasználók közelségébe.³⁹ A személyzet viselkedéskultúráját a tisztességes öltözködés mellett olyan részletes előírások szabályozták, hogy a kocsisok és kalauzok leheténeek szolgálatban nem lehetett pálinka vagy fokhagyma illata. Noha a kötőpályás városi közlekedés Szarajevóban jelentős késedelemmel honosodott meg, a villamos vontatásra való áttérés 10 évvel később viszont már teljes szinkronban zajlott a monarchiai nagyvárosai modernizációval. Az országos és tartományi fővárosok sorában Prágát, Budapestet és Lemberget (L'viv, Lwów) követően – többek között Bécsset és Zágrábot is megelőzve – indult el 1895-ben az öt és fél kilométerre meghosszabbított pályán az elektromos hálózat által működtetett szarajevói villamos. Az üzemeltetést biztosító villanytelep az európai technikai fejlődés élvonalába tartozott, mert egyidejűleg oldotta meg a városi közlekedés és közvilágítás áramellátását. Kállay döntése alapján az állami beruházásban épült áramfejlesztő telep generátorait a német Siemens cégcsoport, míg a meghajtó gézgépeket a budapesti Láng Gépgyár szállította.⁴⁰

A helyi közlekedés korszerűsítésével párhuzamosan kezdett hozzá Szarajevó közeli vonzáskörzetében a termálforrásokban gazdag Ilidža római és oszmán hagyományokra visszanyúló fürdőkultúrájának revitalizációjához. Alig több mint fél évtized alatt jelentős állami beruházásokkal külföldi látogatókat is vonzó színvonalas fürdőhelyet alakított ki, amelynek szolgáltatásai, idegenforgalmi attrakciói segítették elő a szarajevói polgárság Monarchiához fűződő új identitásának és önálló országtudatának kialakítását. A várost 1890-től vasút kötötte össze a fürdőhellyel, ahol az általa kiválasztott cseh építész, Karel Pánek (1860–?) irányításával és tervei alapján hatalmas, természetes parkban újult meg a kád- és medencefürdő és épült fel a turisták fogadására három elegáns szálloda, amelyek az *Austria*, *Hungaria* és *Bosnia* nevet kapták. Az új létesítményektől három kilométeres erdei ösvény vezetett az országnak nevet adó Bosna folyó kultikus forrásvidékére. A május közepétől négy hónapig tartó nyári fődényben az 1890-es évektől gyakran rendeztek lóversenyeket, amelyeknek magas versenydíjai nemcsak a külföldi futtatókat vonzották, hanem a helyiek is tömegesen látogatták az eseményt.⁴¹

A fürdőhely és rendezvényei révén így olyan közösségi kommunikációs tér formálódott, amely oldotta a boszniai társadalom merev konfesszionális elkülönülését. Ebben folyamatban kiemelt szerepe volt Kállay Béni felesége, Bethlen Vilma grófnő rendszeres és huzamos nyári ilidžai tartózkodásainak, amelyek során megjelenésével a fürdő és a lóversenypálya férfiaktól elkülönített szektorában mintát adott főként a muszlim, de a keresztény nőknek is elszigeteltségükből a nyilvános térbe történő kimozdulásra.⁴²

Kállay Béni városi térszerkezetet érintő kezdeményezései közül kiemelkedő jelentőségű a központi városrészekben hiányzó zöld felület növelésének felvetése, a később róla elnevezett Kállay sétány megvalósulásának elindítása, amelyet a várost átszelő, árvizeivel súlyos károkat okozó Miljačka folyó jobb partján, a kopár partszakasz hasznosítására személyes jelenlétében jelöltek ki 1897-ben, az általa következetesen véghez vitt ármentesítés befejezése után. A széles sétaút és hársfákkal való szegélyezése 1903-ban bekövetkezett halálakor még nem készült el teljesen. Augusztusban mégis megnyitották a forgalom előtt, s a teljes partszakaszt a város szerb alpolgármestere és leggazdagabb polgára, Petro T. Petraki Petrović (1833–1906) javaslatára nevezte el a képviselőtestület Kállay promenádnak.⁴³ A sétány teljes kiépítése csak 1917-ben fejeződött be, amelyet az impériumváltás után 1919-ben az első világháborúban győztes koalíció vezető hatalma, az Egyesült Államok elnöke, Thomas Woodrow Wilson (1856–1924) után kereszteltek át *Vilsonovo šetalište*-nek. A sétány az első Jugoszlávia felbomlása után a Független Horvát Állam kötelékében 1941–1945 között az olasz védhatalom vezére, Mussolini nevét viselte. 1945 után visszatértek a Vilsonovo šetalište elnevezéshez, de az el nem kötelezett országok mozgalmának élére került második Jugoszlávia arab partnereinek érzékenysége miatt Szarajevó egyik legjelentősebb és legszebb utcájának a nevét 1960-ben Ifjúsági sétányra cserélte.⁴⁴ A városi utcanevek megújítását Szarajevó 1993. évi ostroma idején tárgyaló városi képviselőtestületben felmerült az eredeti, első közterületi elnevezéshez való visszatérés gondolata, de a nagytekintélyű bosnyák történész, Enver Redžić (1915–2009) érveinek hatására, hogy csak az óceánon túlról várható Bosznia-Hercegovina területi integritásának garantálása, harmadszor is a Vilsonovo šetalište névváltozat mellett döntöttek.⁴⁵

Bosznia-Hercegovina Országos Múzeumának 1888. évi alapítása és a városképet meghatározó 1913-ban felavatott emblematikus épülete a legfontosabb szarajevói emlékhely, amely koncentráltan tükrözi Kállay Béni művelődéspolitikájának eredményeit, s az előcsarnokban az ország nyelvén latin és cirillbetűs emléktáblák méltatják érdemeit. Az Országos Múzeum állami alapítása a korábban szerveződő civil múzeumi egyesület alapvető törekvéseit valósította meg, amikor

42 Bosnyákországból. Nemzet, reggeli kiadás, 1895. július 12. 2.

43 Eröffnung der Kállay-Promenade. Agrarzeitung, 1903. szeptember 3. 5.; Priča o nastanku Vilsonovog šetališta. [Közzétéve: 2023. aug. 19.] Lásd: Raport. <https://raport.ba/prica-o-nastanku-vilsonovog-setalista-inspiracije-pjevacima-aleje-ljubavi-i-najljepših-uspomena>

44 Alija Bejtić: Ulice i trgovi Sarajeva: topografija, geneza i toponimija. Sarajevo 1973. 288.

45 Dževad Juzbašić (1929–2024) akadémikus szíves közlése.

39 Die K. K. Bosna-Bahn in ihrer Entwicklung 1878–1888. Sarajevo 1889. 36–42.

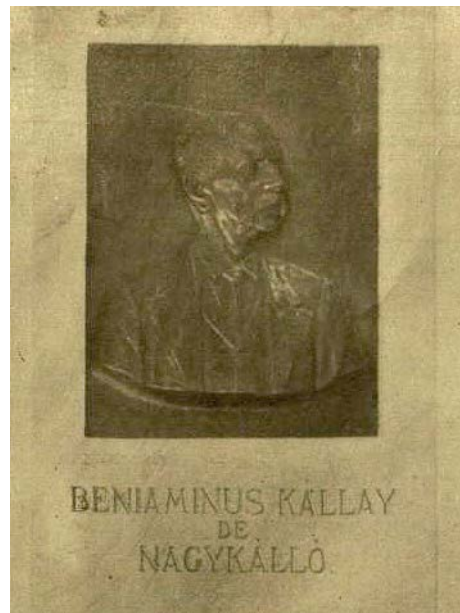
40 Schrek Katalin – Binder Tamás: Epizódok a magyar-bosznia-hercegovinai kapcsolatok történetéből. In: Bosznia–Hercegovina i.m. 260–262.

41 Heinrich Renner: Durch Bosnien und Hercegovina kreuz und quer. Wanderungen. Berlin 1897. 106–121.

egyfelől megvédte a kincsvadász kalandoroktól az ország rendkívül gazdag feltáratlan régészeti örökségét, másfelől hozzájárított tudományos felméréséhez, a rendszeres szakszerű ásatásokhoz és a leletek muzeális megőrzéséhez. A múzeum működéséhez európai színvonalú anyagi, technikai feltételek társultak, és a kezdetektől rendelkezett az ország nyelvén és a külföld tájékoztatására párhuzamosan németül is megjelenő szakfolyóirattal. Helyi szakemberek hiányában a múzeumi szakszemélyzet többségét Horvátországban asszimilálódott bajor és cseh bevándorlók leszármazottai alkották, akiknek Kállay halála után bizalmasa, a boszniai tudományos ügyeket bécsi minisztériumi másodállásban intéző történész-levéltáros, Thallóczy Lajos nyújtott tartósan politikai védernyőt. Közös pénzügyminiszteri utódához, Burián Istvánhoz is ifjúkori barátság fűzte, s így mindvégig napirenden tartotta a korszerű szarajevói múzeumi célépület ügyét, és helyszínének szimbolikus kiválasztását, amelynek tájolója a Kállay promenádhoz igazodott. A négy pavilonos épületet Kállay boszniai cseh gárdájának kiemelkedő építész, Karel Pařík (1857–1942) tervezte, aki ezúttal nem követte a szarajevói osztrák-magyar hivatali épületek szokványosan orientalizáló megoldásait, hanem a neoreneszánsz elrendezés és stílusjegyei a kétnevű ország középkori európai múltját és jelenkori irányultságát jelképezték.

A múzeum 1913. évi megnyitásakor az alapító emlékeztére két képzőművészeti alkotást, a már említett latin és cirill feliratú márványtáblát és az arcképét formázó domborművet helyezték el az előcsarnokban. Az utóbbiról csak jelen tanulmányunkhoz végzett kutatások során szereztünk tudomást. Az alkotásokat a többszöri impériumváltások forgatagában ugyanis közel egy évszázadra eltűntették a nyilvánosság elől. Amikor 2002-ben Kállay Béni halálának közelgő centenáriuma életrajzi film készült monarchiai pénzügyministerségéről, a szarajevói múzeumi forgatáskor Erdőss Pál (1947–2007) filmrendező társaságában rákérdeztünk a márványtáblák esetleges meglétére, s Dženana Buturović (1934–2012) igazgató asszony rövid idő alatt előkerestette azokat felvételezésre. A forgatás után meghívására leültünk vele bosnyák módra süvegucukorral tálalt élvezetes kávézásra, s így alkalmunk nyílt diszkréten megjegyezni, hogy az előcsarnokban talán még lenne hely a táblák visszahelyezésére. A szemecinkosan felcsillant, s csak annyit mondott, hogy örömmel megteszi, hiszen már nem kockáztat semmit, mert egy év múlva nyugdíjba vonul. Azt is elárulta, hogy Kállay Béni tudományos és politikusi teljesítményének őszinte tisztelője, s mindjárt le is emelte három levelét a polcra. Igéretét megtartotta, s rokonszenvének jeleként, ha a budapesti meghívásnak a kora miatt már nem is tudott eleget tenni, előadását elküldte a 2003. évi centenáriumi akadémiai Kállay családtörténeti konferenciára. A fenti eset alapján joggal feltételezhető, hogy a most felfedezett, latin nyelven feliratozott Kállay Béni dombormű bizonyosan valahol a szarajevói múzeumi raktárakban porosodik. A mellékelt képen látható műalkotást egyébként Thallóczy Lajos kezdeményezésére egykori munkatársai és tisztelői adakozásából állították fel. Arcvonalait korának képzőművészeti élvonalába tartozó, sokoldalú szobrász, Tóth István (1861–1934) mintázta, aki Thallóczy magyar történelmi

társulati elnöksége alatt több tudós történész köztéri szobrát, emlékművét készítette el vagy restaurálta.⁴⁶ Kállay Béni emlékeztétét ápoló személyiségek összefogásának és helyszíni baráti tájékozódásának lehetne eredménye a dombormű méltó helyének megtalálása a szarajevói múzeumi nyilvános térben.

2. kép – Kállay Béni szoborportréja, amely az Országos Múzeum fogadócsarnokát díszítette

3. kép – A Kállay promenád földrajzi elhelyezkedése Szarajevóban

4. kép – Az Országos Múzeum ma

⁴⁶ Kállay Béni emléktáblája. Pesti Napló, 1913. október 2. 13.; Szokolay Kornél: A bosnyák múzeum új otthona. Vasárnapi Újság, 1914. január 4. 10–11.

RÁCZ GYÖRGY:

A Kállay-címer és környezete az Országos Levéltár tanácsstermében

The Kállay coat of arms and its surroundings in the Council Hall of the National Archives.

On the walls of the Council Hall painted in 1926–1927 in the building of the National Archives on Bécsi Gate Square, there is a row of coats of arms circling above the main paintings, with a total of 28 shields. At first glance, the coats of arms depict medieval Hungarian clan and family arms. On the wall opposite the windows, in the so-called „main place,” two coats of arms are visible: on the left, the coat of arms of Tamás Bakóc, and on the right, the coat of arms of the Kállay family, documented as being used from the modern era onwards. The Kállay coat of arms – a blue shield with a fish and a helmeted head, below them two red hearts – could not have originated earlier than the 16th century and „stands out” from the other medieval family coat of arms wall paintings, visible in the archive. The author argues that the coat of arms was placed there at the suggestion of Kuno Klebelsberg, who was supervising the meticulous execution of the palace’s interior work, because Tibor Kállay had been the Minister of Finance in the Bethlen government (1921–1924), and the financing of the archival project largely depended on him.

Az Országos Levéltár Bécsi kapu téri épületének 1926–1927-ben kifestett tanácssterme falán körben, a fő szekkkóképek fölött egy címersor látható összesen 28 címerpajzzsal. A címerek első ránézésre középkori magyar nemzetségi és családi címereket ábrázolnak, vannak köztük jól ismertek, vannak kevésbé ismerősek. A terembe lépve az ablak melletti szemközti falon, mondhatni a „főhelyen” két címerpajzs látható, a bal oldalon Bakóc Tamás címere, a jobb oldalon pedig a Kállay családnak az újkortól adatolhatóan használt címere. Bárhonnan nézzük, az első és az utolsó címerről van szó, jelentőségük a kompozícióban megkérdőjelezhetetlen. Hogyan került a középkori bárói és főpapi címerek közé, ráadásul nagyon előkelő helyre egy láthatóan nem középkori és nem bárói címer?¹

Ahhoz, hogy ezt kiderítsük, az épület többi családi címerét is tekintetbe kell vennünk, és választ kell adni arra a kérdésre, hogy milyen koncepció szerint tervezték a levéltári palota nem állami, hanem magáncímereit. A Bécsi kapu téri palota első emeleti folyosóján – építéskori megnevezése: „lovagterem” – a mennyezeten, a csarnok boltívei feletti zárókövek és lámpák mellett, négyes csoportosításban összesen 20, a lovagteremből nyíló tanácssteremben pedig a fali szekkók fölötti és a mennyezet sarkai alatti hosszúkas területen további 28 középkori családi és nemzetségi címer látható a falakra festve.

Fontos megjegyezni, hogy nemcsak a tanácssteremben és a lovagteremben voltak magáncímerek a levéltárban. A családi címerek az elsőként, 1924–1925-ben kifestett kutatóterem ornamentikus díszítésében is helyet kaptak: „A teremben egyébként négy fülkészkébe festett négy címer is diszlik, szembe az ajtóval Horthy Miklós kormányzóé, ugyanazon oldalon az alsó falon Bethlen István grófé, az ajtó frontján fent Khuen Héderváry Károly grófé, és szembe a kormányzóéval az intézmény tulajdonképpeni kiépítőjének, Klebelsberg Kuno gróf kultuszminiszternek címere” – tudósított róla a Nemzeti Újság 1925 őszén.² A második világháborúban a kutatóterem olyan súlyos károkat szenvedett, hogy az itteni falképek és a díszítés helyreállíthatatlanul elpusztultak, a családi címerek festményeiről nem rendelkezünk fényképfelvételekkel sem.

A címerek elhelyezésének ötlete Csánki Dezsőtől – az Országos Levéltár 1912 és 1932 közötti főigazgatójától – származik, aki 1915. április 21-én Thallóczy Lajoshoz és Károlyi Árpádhoz írt leveleiben megfogalmazta az uralkodócsaládok és az országrészek címereinek a toronyra helyezési tervét, valamint harmadik csoportként vetette fel, hogy a „rég magyar törzsökös, esetleg nemzetségi családok címerei” is kapjanak helyet valahol.³ A levélben azonban több szó nem esik a családi címerekről és a másik csoportokkal ellentétben⁴ ezeknek

1 Jelen dolgozat a szerző „Családi címerek a falakon” (In: A nemzet levéltára. Fejezetek az Országos Levéltár történetéből. Szerk. Reisz T. Csaba. Bp. 2023. 338–344.) című összefoglalójának átdolgozott és jegyzetekkel kibővített verziója.

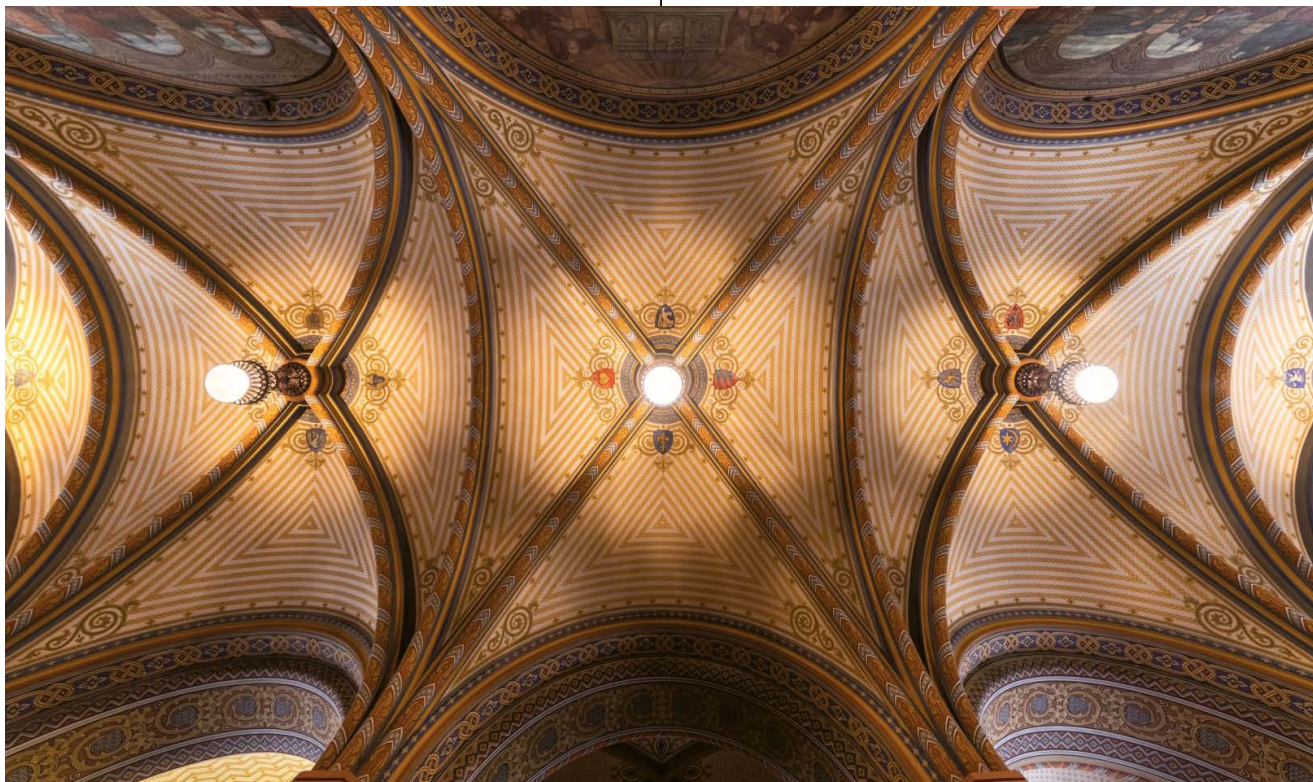
2 Nemzeti Újság, 1925. szept. 5. (199. szám) 75.

3 „Kedves Lajosom!” Csánki Dezső levelei Thallóczy Lajoshoz, 1879–1916. A leveleket sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Reisz T. Csaba. (Századok Könyvek) Bp. 2017. 157–160.

4 *Avar Anton: Uralkodócsaládok címerei a tornyon.* In: A nemzet levéltára i. m. 320–322. Az ezt követően azonosított címertervekről: *Avar Anton: Az Országos Levéltár nagy tornyának királyi címerei.* <https://mnl.gov>.

a címereknek az esetében semmiféle tervről vagy más jellegű iratanyagról nincs tudomásunk. Ráadásul később sem foglalkozott ezekkel a címerekkel a szakirodalom, még a leírásuk sem történt meg. Egyedül a levéltár 1926. évre vonatkozó beszámolójában olvasható rájuk utaló néhány mondat, amely szerint a falképek „méltó keretét alkotja és esztétikai hatásukat nagyon emeli a tanácsterem falainak és mennyezetének ugyancsak Roth Miksa tervei szerint készült művészi díszítése, úgyhogy a terem, kis méretei ellenére is, vetekezik művészi érték tekintetében a kutatóteremmel”. Mivel az első emeleti előcsarnokban a „dekoratív munkának a javarésze azonban már a következő évre maradt”,⁵ így 1927-ben fejeződött be az első emeleti előcsarnoknak Róth Miksa iparművész tervei alapján való ízléses kifestése. Az ornamentális részekhez tartoztak a címerek is, ezért valószínűsíthetjük, hogy ezek is Róth irányításával készültek, valamilyen – körünkra sajnos nem maradt – rajzok alapján.

nemzetiségből (*de genere*) származó, de különböző méltóságokat viselő főurak pecsétjén azonos címerábra látható. Ekkor született meg a nemzeti címér fogalma, amely szorosan kapcsolódik a nemzetiség fogalmához és így a 13. századhoz. A nemzetiségek felbomlása ágakra és családokra a 14. században már előrehaladt, és a nagyjából ekkortól fennmaradt címeres emlékek már a nemzetiségek utódainak, a családoknak a címerét mutatja. Nemzeti címerekről tehát a 14–15. században csak akkor beszélhetünk, ha a nemzetiség szétágazó családai többé-kevésbé következetesen ragaszkodtak az őseik által viselt jelvényhez.⁶ A nemzeti címerek rekonstrukcióját Csoma József végezte el a 19–20. század fordulóján,⁷ ebben bizonyosan nagy segítségére volt a Csánki Dezső által 1889-ben az Országos Levéltárban összeállított „pecsétmutató”, amely 52 pecsét Klösz György által készített fénykép is tartalmazta.⁸ A levéltári falakon lévő címerfestményeket a 13. századi szokásnak megfelelően csak pajzscímekként

1. kép – Nemzeti és családi címerek a folyosó mennyezetén (Polgár Ádám felvétele)

Azt, hogy milyen címerek képviselik az épületben a középkori magyar arisztokrácia reprezentációját, bizonyára az ötletadó Csánki – és talán levéltáros kollégái – irányításai határozták meg az 1920-as években már több mint fél évszázados címer- és pecsétani szakirodalom alapján. A 13. és 14. századi okleveleken fennmaradt címeres pecsétek 19. század végi rendszerezésekor tűnt fel a tudósoknak, hogy az azonos

[hu/mnl/ol/hirek/az_orzasgos_leveltár_nagy_tornyának_kiralyi_cimerei](http://hu.mnl/ol/hirek/az_orzasgos_leveltár_nagy_tornyának_kiralyi_cimerei) (letöltés: 2024. jún. 1.).

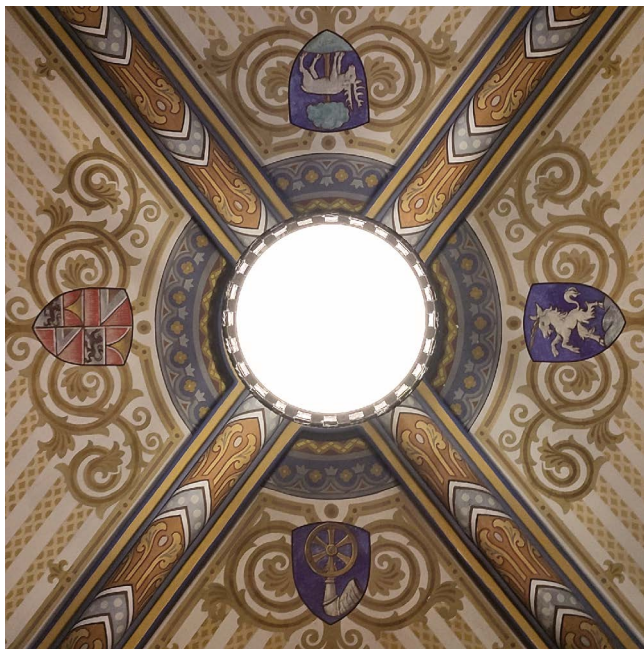
⁵ Jelentés az Országos Levéltár 1926. évi állapotáról és működéséről. Levéltári Közlemények 5. (1927) 328–332., az idézetek: 330.

⁶ A kérdés korábbi szakirodalmát is összegzi: Körmendi Tamás: A magyarországi nemzeti címerek kialakulásának kérdéséhez. Századok 143. (2009) 391–426.

⁷ Csoma József: Magyar nemzeti címerek. In: Karácsonyi János: A magyar nemzetiségek a XIV század közepéig. III/B. Bp. 1904. [reprint: Bp., 1995. ez utóbbi kiadás lapszámaira hivatkozom] A falakra tervezett címerek megalkotásakor bizonyosan ezt a könyvet vették alapul.

⁸ Pauler Gyula előszavából derül ki, hogy „a gyűjtemény 35802. számán mintegy 9500 különféle minőségű pecsét található. Ezekről a pecsétekről hivatalos megbízásra dr. Csánki Dezső országos levéltári fogalmazó ur betűrendes mutatót készített”. A magyar királyi Országos Levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója. Kiadja az Országos Levéltár. Bp. 1889. A külön nem hivatkozott családi címereket e pecsétek és az addig keletkezett szakirodalom alapján festhették.

alkalmazták, azaz nem szerepel sehol a 15. században már széles körben elterjedt pajzsot, sisakot és sisakdísz is tartalmazó úgynevezett teljes címeres változat. A nemzetségi címerek esetében tehát sok esetben címerrekonstrukciókról beszélhetünk, míg a 15. századi családi címerek mögött ténylegesen is megmaradt emléanyag lelhető fel.

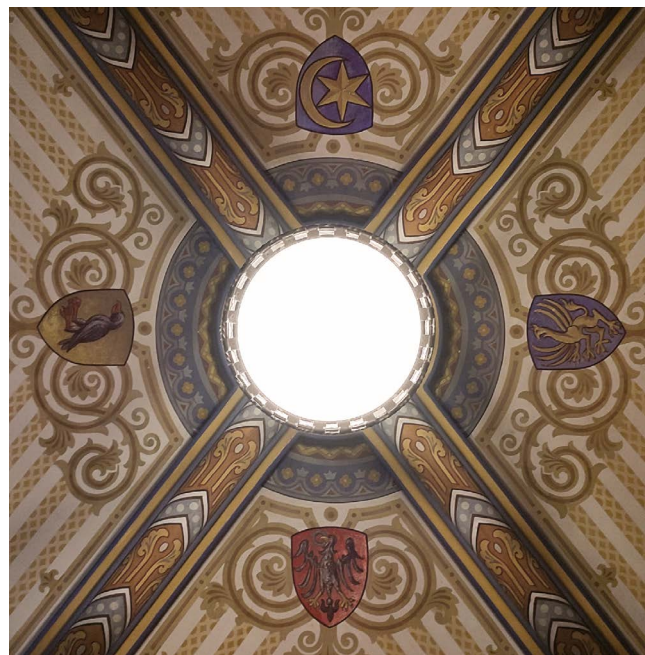
2. kép – A Toldalagi, a Haller, a Lázár és a Kornis címerek (Avar Anton felvétele)

A levéltári folyosó mennyezetén, a lovagteremben tudatos koncepció szerint rendezték csoportokba a címerpajzsokat, elhelyezésük ugyanis a fali szekkkókhoz kapcsolódik.⁹ A lépcső melletti bal oldali falon lévő, Bethlen Gábor-szekkóhoz legközelebbi boltíven a fejedelemhez köthető négy erdélyi családi címer szerepel (Toldalagi, Haller, Kornis és Lázár),¹⁰ a mellette lévő, Pannonhorma megalapítását megörökítő szekkóhoz kapcsolódva a boltíveken már a Csoma József rekonstrukciója szerinti legősibb 13. századi nemzetségi címereket láthatjuk. Az ezekhez a nemzetségekhez kapcsolódó személyek – Aba Sámuel, Doboka fia Csanád, Tonuzoba, Hont és Pázmány lovagok – Szent István korához kapcsolódva szerepelnek a forrásokban. Itt látható az Abák sasa, a Csanád nemzetség sólyma, a Tomajok griffje, a Hontpázmányok pajzs egy csillaggal és félholddal.¹¹ A III. Bélát és II. Andrást ábrázoló mindkét szekkóhoz illik a következő négyes: a Csákok

9 A fali szekkkókról: *Reisz T. Csaba*: Az első emeleti előcsarnok, a „lovagterem”, 1925. In: *A nemzet levéltára* i. m. 416–427. – A címerek szekkkókhoz kapcsolása: *Archivum Regni – Regnum Archivi. A Magyar Országos Levéltár palotája*. Szerk. Érszegi Géza. A felvételeket készítette: Szelényi Károly. Veszprém–Bp. 2005. 80.

10 *Archivum Regni – Regnum Archivi* i. m. 37.

11 *Csoma J.*: Magyar nemzetségi címerek i. m. passim. – *Archivum Regni – Regnum Archivi* i. m. 38. – *Körmendi Tamás*: Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban. Turul 84. (2011) 109–122. – *Körmendi Tamás*: A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. Levéltári Közlemények 82. (2011) 3–77.

3. kép – Az Aba, a Csanád, a Hontpázmány és a Tomaj nemzetség címere (Avar Anton felvétele)

oroszlánja, a Gútkeledek ékelt pajzsja, a Rátótok hársfalevele és a Győr nemzetség lilioma.¹² Az utolsó két boltív címerei már az utolsó szekkó törvényhozó Zsigmond királyához kapcsolódnak. A negyedik boltív alatt az Osl nemzetség saslába (Kanisaiak), a Hahótok ökörfeje (alsólendvai Bánfiak), a Héderek cölöpös pajzsja (Hédervári, Tamási családok) mellett a Karácsonyi által még nemzetségbe nem sorolt Rozgonyi család címere következik, egy szájában liliomot tartó hatyúúval.¹³ Az utolsó boltíven már családi címerek sorakoznak: a szájában országmát tartó kigyó a – Dorozsma nemzetségből származó

12 *Archivum Regni – Regnum Archivi* i. m. 39. A kék alapon jobbra forduló ágaskodó arany oroszlánt a Ják nemzetség címerével azonosítja. Elképzelhető ez is, hiszen a 12–13. század fordulóján voltak jelentős méltóságviselők a Ják nemzetségből, ugyanakkor ezektől nem maradt címeres pecsét, így a nemzetségi címer Csoma-féle rekonstrukciója csak a nemzetségből eredő családok újkori címerhasználatára alapozódik. („A Ják nemzetség címerére semmiféle középkori adatunk nincsen, ezt Csoma a Niczky, az egerszegi Kemény és a Szelestey család kora újkori címereinek egyező elemeiből válogatta össze.” *Körmendi T.*: A magyarországi nemzetségi címerek i. m. 399.) A pajzs színét Csoma ráadásul feketeként rekonstruálta. *Csoma J.*: Magyar nemzetségi címerek i. m. 1249–1251. „A Csák nemzetség oroszlános címerének 13. századi meglétét ... egy korabeli pecsétnyomó és öt különböző lenyomat dokumentálja.” *Körmendi T.*: A magyarországi nemzetségi címerek i. m. 403. Véleményem szerint ezért az oroszlános címer inkább lehet a Csák nemzetségé, amelynek szintén volt több jelentős méltóságviselője már a 13. század első felében és a nemzetség 13–14. századi politikai jelentősége nagyobb volt a Jákokénál. Mivel más helyen nem szerepel a Csákok oroszlánja, a nemzetség kiemelkedő szerepe miatt ezt az ábrázolást az ő nemzetségi címerének tekintem. A rekonstruált Csák-pajzs színét nem ismerjük, a kék ez esetben feltételezés lehetett. – A Gútkeled, Rátót és Győr címere: *Körmendi T.*: A magyarországi nemzetségi címerek i. m. 404–405., 409–410.

13 *Csoma J.*: Magyar nemzetségi címerek i. m. passim.; *Körmendi T.*: A magyarországi nemzetségi címerek i. m. passim. *Körmendi Tamás*: Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban. Turul 83. (2010) 3–24. – A Rozgonyi címerre: *Nagy Iván*: Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII, Pótlékkötet. Pest 1857–1868. IX. 788.

4. kép – A Csák, a Gútkeled, a Győr és a Rátót nemzetség címere (Avar Anton felvétele)

6. kép – A Garai és a Berzevici család, Ozorai Pipo és Stiborici Stibor címere (Avar Anton felvétele)

5. kép – Az Osl, a Hahót és a Héder nemzetség, továbbá a Rozgonyi rokonság címere (Avar Anton felvétele)

– Garai családe, mellette a Berzevici kecskés, Ozorai Pipo harántpólyás és Stiborici Stibor kardot és holdat ábrázoló címere látható, valamennyi a Luxemburgi Zsigmond korában kiemelkedő szerepet játszó személyek családi jelképeként.¹⁴

¹⁴ Csoma J.: Magyar nemzetségi címerek i. m. 213–216. (Garainál, az 1. jegyzetben idézett összefoglalóban tévesen Dorozsma helyett Becsegergelyt

A lovagteremből nyíló tanácsterem falára szintén a szek-kókhöz igazították – a Kállay-címer kivételével – a nemzetségi vagy/és családi címereket. A tanácsterem szekköi a középkori magyar nagyhatalom korának, az Anjou-kornak és Hunyadi Mátyás korának lettek szentelve.¹⁵ A bejárati ajtó-tól jobbra a folyósói szekkó-tematikából kimaradt Anjou-kor következik: Nagy Lajos király és a turini béke ábrázolása és a mellette lévő Diósgyőr képe felett láthatók a jobb oldali falon a 14. századi politikában kiemelkedő szerepet játszó családok címerei, legalábbis ez a koncepció rajzolódik ki. A címerek sorrendben: a Lackfiak sarkánya (a Hermány nemzetségből),¹⁶ a Káta nemzetség kereke,¹⁷ a Borsa nemzetség hala,¹⁸ a Péc

írtam, mert a két nemzetséget épp a közös címerük miatt azonos eredetűnek tartja a szakirodalom. Vö. *Körmendi T.: A magyarországi nemzetségi címerek i. m. 417–418.*; *Engel Pál – Lövei Pál – Varga Livia: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. Ars Hungarica 11. (1983) 1–2. sz. (a korábbi címtani irodalommal) 45. (Berzevici), 31–34 (Stiborici Stibor). Thallóczy Lajos: Bosnyák és szerb élet-s nemzedékrajzi tanulmányok. Bp. 1909. 398. (Ozorai Pipo).*

¹⁵ *Reisz T. Csaba: A Tanácsterem, 1925. In: A nemzet levéltára i. m. 410–416.*

¹⁶ *Csoma J.: Magyar nemzetségi címerek i. m. 1237–1241.*

¹⁷ *Csoma J.: Magyar nemzetségi címerek i. m. 1257–1260. – A régi és előkelő Káta nemzetségből 14. századi kiemelkedő tagot nem ismerünk, inkább csak főúri familiárisok voltak ekkoriban és a köznemességbe tartoztak. A Káta nemzetség kereke valószínűleg azért került az Anjou-kori csoportba, mert a Mátyás-koriak között már nem fért el és mindenképpen szerepeltetni akarták, feltehetően a 15. századi Káta nembeli főnemes, dengelegi Pongrác János erdélyi vajda – Mátyás királynak házasság révén rokon nagybátyja (E. Kovács Péter: A Hunyadi-család. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Bp. 1990. 45.) – miatt.*

¹⁸ *Csoma rekonstrukciója ugyan nagyon halvány adatokon nyugszik („kék pajzsban ezüst hal”, Csoma J.: Magyar nemzetségi címerek i. m. 1195.), de a nemzetség előkelő volta és 14. század eleji jelentősége vitán felül áll. Zsol-*

7. kép – A tanácsterem falának címerképei az ablak melletti jobboldali Kállay-címertől a baloldali Bakócz-címerig (Takács Ábel felvétele)

nemzetség¹⁹ harántpólyás pajzsa, a Balog nemzetség (Szécsiek)²⁰ kétfejű sasa, a Drugetek – I. Károly idején vitathatatlanul a legnagyobb hatalommal rendelkező család – rigókat és csatot ábrázoló,²¹ az Anjoukkal rokon bosnyák Kotromanićok harántpólyás-liliomos,²² a horvát Šubićok két szárnyat és végül a szintén horvát Frangepán család két szembeforduló ágaskodó oroszlánt ábrázoló címerpajzsa.²³ Már az ajtó fölötti részen, a budai vár látképe fölé került néhány további kiemelkedő Anjou-kori dinasztia: a Kacsics nemzetség kék pajzson arany és koronás oroszlánja (az Anjou-kori Szécsényiek képviselésében),²⁴ a Cudarok csatja,²⁵ a Kórógyiak vagy

a Gilétfiek negyedelt pajzsa,²⁶ majd már a 15. századi bárói családokat jelképező címerek közé érve, a Monoszló nemzetség sakkozott négyzeten álló madara (Csupor család),²⁷ Hrvoje Vukčić (a magyar történetírásban használt nevén: Hervoja) felül pólyákat, alatta kardot tartó páncélos kart és oroszlánt mutató pajzsa,²⁸ az igen előkelő és kiterjedt Kaplyon nemzetség sólyma (az ebből a nemből eredő Nagymihályi rokonság, és a Vetési család képviselésében),²⁹ a Szentgyörgyi és Bazini család hatágú – arany-vörös – csillaga³⁰ és végül Zred-

dos Attila: Adorján három ostroma. Oligarchák a Tiszántúlon a 13–14. század fordulóján. Nagyvárad 2019. 57–225.

19 A Péc nemzetség is inkább a 13. században adott több kiemelkedő méltóságviselőt, 14. századi politikai szerepük nem jelentős. A nemzetségből eredtek a Ludbregiek és a Zsigmond-korban báróvá lett Marcaliak. Címerükre: Csoma J.: Magyar nemzetségi címerek i. m. 1281–1284. és Engel P. – Lövei P. – Varga L.: Zsigmond kori i. m. 29–30.

20 A Balog nembeli Szécsiek az Anjouk kedvelt bárói voltak több generáción át. Engel P. – Lövei P. – Varga L.: Zsigmond kori i. m. 43–44.

21 Thallóczy Lajos: Adalék a Drugeth-család címeréhez. Archaeologiai Értesítő 13. (1879) 184–187.

22 Thallóczy Lajos: Bosnyák és Szerb élet-s nemzedékrajzi tanulmányok. Bp. 1909. – Emir O. Filipović: Kotromanići. Stvaranje i oblikovanje dinastičkog identiteta u srednjovekovnoj Bosni. Sarajevo 2022. 101–108.

23 A Šubićok címerére: Ivan Bojničić: Der Adel von Kroatien und Slavonien (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch). Nürnberg 1899. 176. Taf. 128. – A Frangepánokéra: Uo. 48. Taf. 35.

24 Csoma J.: Magyar nemzetségi címerek i. m. 1260–1266.

25 Wertner Mór: Az ónodi (bölcsi, szamosszegi) Cudarok genealogiája. Turul 9. (1891) 145.

26 Mind a Kórógyi, mind a – a vele egyébként nem rokon – Smaragd nembeli Gilétfi család szóba jöhet politikai szerepük miatt. „Közös vonás címerekben: az ezüsttel és vörössel négyre osztott (hasított és vágott) paizsmező.” Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Bp. 1897. 14. A Smaragd nemzetség címerét nem rekonstruálta Csoma. A nemzetségre: Balázs Gergő: A Smaragd nemzetség története. Turul 89. (2016) 41–53. – A Kórógyiakra: Neumann Tibor: Találkozó Konstanzban: a Kórógyiak grófi címe. Turul 87. (2014) 104–108.

27 Csoma József: A kassai dóm szentségházán lévő címerek. Turul 7. (1889) 25. Csontos János meghatározása szerkesztéségi jegyzetben, amit Csoma is elfogadott. Csoma J.: Magyar nemzetségi címerek i. m. 1272–1273.

28 Thallóczy Lajos: Hervoja herceg és címere. Turul 10. (1892) 1–12.; Lajos Thallóczy: De Missali glagolitico Hervoiae – Commentatio historica. In: Missale Glagoliticum Hervoiae Ducis Spalatensis. (Recensuerunt Vatroslav Jagić – Lajos Thallóczy – Franz Wickhoff). Auctoritate et impensis Regiminis publici Bosniae et Hercegovinae. Vindobonae 1891. 67–94. (<https://archive.org/details/missaleglagoliti00jagi/page/66/mode/2up>)

29 Csoma J.: Magyar nemzetségi címerek i. m. 1253–1256.

30 Ez a címer pontosan olyan, mint Gelre heroldjának címereskönyvében megfestett Szentgyörgyi-címer, amelyet Tamás tárnokmester (1378–1382) címerével lehet azonosítani. Körmendi T.: A Hontpázmány nemzetség i. m. 12–13.

nai (Vitéz) János kódexekből és pecsétjeiről jól ismert vágott pajzsa, felül oroszlánnal, alatta két csillaggal és liliommal.³¹

A Mátyás-szekkő fölötti rész a következő címerpajzsokkal kezdődik: első a Brankovics (két bölényszarv, között oroszlán),³² majd egy szintén délszláv címer következik, amelyen jobbra fordított pólyában üstökös és holdsarló, kétoldalt pedig egy-egy liliom látható. Ennek azonosítására az alábbiakban kitérek. Ezt követi az Újlaki (felső részén háromszor vágott pajzs),³³ a Perényi (koronából kinövő saskarmok között emberi fej),³⁴ az Ellerbach (negyedelt pajzs), és a Vitovec család címere (három csillag),³⁵ majd a Mátyás által adott címereslevél alapján Nagylucsei Orbán püspök címere (harántosztott pajzsban oroszlán és csillag)³⁶ és a Zsigmond királytól 1405-ben kapott Tétényi armális címerképe (harántpólyák és követ tartó madár),³⁷ ez utóbbi jelentőségét az adja, hogy ez az első magyarországi címerfestményt is tartalmazó címereslevél, Nagylucsei pedig talán a legszebb Mátyás-kori címeradomány. A Mátyás-szekkő fölötti sort végül Kinizsi Pál (kardot tartó kar fölött csillag és félhold) címere³⁸ zárja, de ide kapcsolódik még a már a bejáratnál szembejövő falra került Bakóc-címer is (félkerékből kinövő szarvas, egyértelműen a Mátyás királytól kapott első címereslevél alapján megfestve).³⁹

Az egész kompozícióból kiemelendő, hogy – feltételezhetően a délszláv történelmet kutató és jól ismerő Thallóczy javaslatára – felkerült a Kotromanić, a Šubić nemzetség és család, valamint a Brankovics-címer is, jelképezve a 14–15. századi magyar királyi hatalom és a délszláv arisztokrácia

szoros kapcsolatait.⁴⁰ Ide kell sorolnunk a Brankovics-pajzs melletti, már említett – a Kotromanić-címerhez több részletében hasonló – címet, amelyen harántosztott pólyában üstökös és holdsarló, kétoldalt pedig egy-egy liliom látható. Jelenleg ez az egyetlen címer, amely mögött nem található középkori

8. kép – A Šimraković címer a tanácsterem falán
(Szelényi Károly felvétele)

9. kép – A Šimraković címer a fojniciai címereskönyvben
(Forrás a 41. jegyzetben)

pecsét, ábráját újkori délszláv címerkönyvből másolhatták ki, ahol az előkelő Šimraković család címereként szerepel. Ennek tagjai a 15. században bukkannak fel dubrovnikai forrásokban, birtokaik a Neretva völgyében voltak és leszármazóikat Hervoja herceg örököseiként tartották számon Dubrovnikban. A család címere kiemelkedő helyet foglal el a fojnici (Fojnički) címerkönyvben, közvetlenül az uralkodói dinasztiák és nagyhatalmú nemesei címerei után.⁴¹ Arról

31 Ekler Péter: Zrednai (Vitéz) János pecsétgyűjtemény és címerének illuminált kódexekben található ábrázolásai. Levéltári Közlemények 89. (2018) 249–264. Zrednai címeréről újabban: Rácz György: A Bakóc család középkori címere. In: Bakóc Tamás emlékezete. Tanulmányok halálának 500. évfordulójára. Szerk. Neumann Tibor – C. Tóth Norbert. Piliscsaba 2024. 22–39. 35. 32 Bojničić, I.: Der Adel von Kroatien und Slavonien i. m. 21. (Taf. 16.). A címer pontosan egyezik Brankovics Vuk despota 1475. évi pecsétjén megmaradt címerrel: HU-MNL-OL-DL 100842. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatai Levéltár] Az oklevél a Batthyány család levéltárából származik, amit Thallóczy is kutatott. Tudomásom szerint nem írt külön a Brankovicsok címeréről.

33 Thallóczy Lajos: Az Újlakyak síremlékei (Fénynyomatu képmelléklettel). Archæologiai Értesítő, Új folyam – 9. (1889) 1–8.; Fedeleš Tamás – Novák Ádám: Újlaki Miklós pecséthasználata. Turul 93. (2020) 11–17.

34 Csoma József: A kassai dóm i. m. 22.; Novák Ádám: A terebesi Perényi család története a 15. század közepéig. Debrecen 2020. 190–194.

35 Bojničić, I.: Der Adel von Kroatien und Slavonien i. m. 43. (Ellerbach); 17. (Vitovecz/Bitovec de Gereben)

36 Rácz György: I. Mátyás magyar király címeradományozó oklevele Nagylucsei Orbán és általa testvérei, Balázs és János, valamint unokatestvére, a néhai Benedek fia Ferenc részére (Kat. XXXI.) In: A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489. Szerk. Avar Anton. Bp. 2018. 190–194.

37 Radocsay Dénes: Gótikus magyar címereslevelek. Művészettörténeti Értesítő 6. (1957) 286. a korábbi irodalommal. HU-MNL-OL-DL 64122.

38 A magyar királyi Országos Levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója i. m. 17. HU-MNL-OL-DL 24769. Színe a Festetics-kódexből (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, MNy 73.) <https://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/festeticskodex>

39 Rácz György: I. Mátyás magyar király címeradományozó oklevele erdődi Bakóc Bálint titeli prépost, gúti Ország Mihály nádor káplánja és általa testvérei, Miklós, Tamás és János részére (Kat. VII.) In: A Hunyadiak címereslevelei i. m. 54–57.; Rácz Gy.: A Bakóc család középkori címere i. m.

40 Emir O. Filipović: Lajos Thallóczy und die bosnische Heraldik. Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti. In: Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien-Herzegowina und die moderne Geschichtswissenschaft. Hrsg. von Dzevad Juzbasic und Imre Ress. Sarajevo–Bp. 2010. 73–86.

41 Thallóczy Lajos: Az illyr címergyűjtemények. (Két közlemény, tizen-nyolcz czimerrajzzal). Turul 6. (1888) 57–59. Fojnički grbovnik. Prir. Dubravko Lovrenović i Emir O. Filipović. Sarajevo–Zagreb 2009. 195. Egyes heraldikai honlapok az Ostojić (Also known as Šimraković and later also as Gospodnetić [of Dol] on the island of Brač) család címereként is szerepeltetik. https://wappenwiki.org/index.php/House_of_Ostoji%C4%87. A levéltári szekkóval azonos címerkép: <https://www.poreklo.rs/tag/grb-simrakovica/>; <https://www.poreklo.rs/2016/05/01/poreklo-prezimana-simrakovic/> (letöltés: 2024. jún. 1.) Forrásként Срђан Рудић: Властела Илирског грбовника. Београд 2006. 239–240. (Srđan Rudić: Az illyr címertan nemesei) című kötet szerepel. Magát a fojnici címerkönyvet az újkorban, katolikus környezetben állították össze, keletkezésében a töröktől való felszabadulás utáni társadalmi pozíciók megerősítésének igénye játszott szerepet. Középkori forrásokat is használtak a készítők. Érdekes eredményeket hozott a lapok radiocarbon vizsgálata (<https://www.cambridge.org/core/journals/radiocarbon/article/abs/radiocarbon-dating-of-ahdname-mantel-and-armorial-from-the-fojnica-franciscan-monastery-bosnia-and-herzegovina/7D-14C04313D9A652B7FB93DBCA758824>). (letöltés: 2024. jún. 1.)

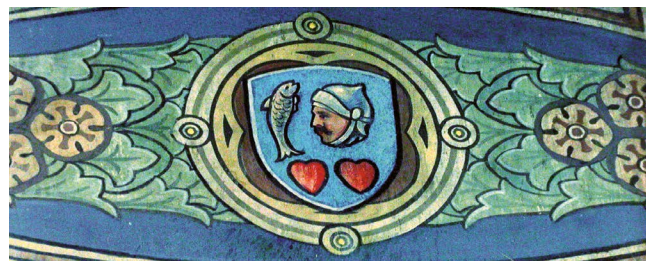
azonban nem tudunk, hogy bárki közülük jelentősebb kapcsolatban lett volna Mátyás királlyal, és a többi délszláv címerrel ellentétben Thallóczy sem foglalkozott külön velük. A levéltár falára kerülésüket nem tudom magyarázni, talán Thallóczy korábbi rajzait, feljegyzéseit tartották tiszteletben még az 1920-as években és a többi délszláv címerrel együtt kerülhetett a falra.

A lovagteremben és a tanácssteremben ábrázolt összesen 48 címer jól képviseli a középkori magyar arisztokrácia címerhasználatát, majdnem minden jelentős nemzetség és család képviselve van, akiknek tagjai bárói vagy főpapi méltóságokat töltöttek be a magyar királyok szolgálatában, és ismert volt a címerük. Néhány család régi nemzetségből származott, így címerük egyszer, a nemzetségi címerek között foglalt helyet a folyosói címerek között (például a Gúti Ország, Bátorfi és Gutkeled nemzetségből). Egyedül a Hontpázmány nemzetség szerepel kétszer: a (folyosón) lovagteremben az államalapításkori személyeknél (csillag és félhold), a tanácssteremben pedig a 15. századi családok között megfestették külön a Szentgyörgyiek címerét (csak csillag) is. A színek és mázak kiválasztásakor általában igazodtak a tudományos rekonstrukciókhoz (számos esetben későbbi ábrázolásokból lehet csak következtetni a 13. századi címerek színeire) és az ismert színes ábrázolásokhoz, és csak ritkán volt önkényes a máz vagy szín kiválasztása, például ezüst helyett inkább kék a Gutkeled és Hédervári címereken. Ez utóbbi sem heraldikai hiba, ha figyelembe vesszük, hogy az ezüstöt több esetben (például kardok festésekor) halványkékkel ábrázolták a falon, nyilván a jobb láthatóság miatt.

Mint szó volt róla, a tanácssteremben a bejárattal szemben, a Bakóc-címerrel párban, az ablak melletti másik kiemelt helyen ábrázolták a Kállay-címet. A kompozícióból arra következtethetünk, hogy a Bakóc-címer a Mátyás kor záró darabja, így a másik címer vagy ennek folytatása, vagy ez az első a sorban az Anjou-kori címerek között. Összevetve a többi címerrel, egyik csoportba sem illik. Ha az lett volna a cél, hogy a honfoglalás kori eredetűnek számító Balogsemmén nemzetség címerét ábrázolják, akkor Csomát követve egy sast ábrázoltak volna, ahogy ezt ő egy 1319 évi pecsétből kikövetkeztette.⁴² Nyilvánvalóan nem ez volt a cél, egyébként sem volt olyan személy a Kállói családban, aki a 14. században fontos pozíciót töltött volna be, a családtagok ispánok, alispánok, udvari lovagok voltak, a megyei köznemesség társadalmába tartoztak végig a középkorban.⁴³ A címer kiválasztását – ha a sasos formában jelent volna meg – gondolhatnánk a középkori megyei köznemesség jelképének is a bárói címerkompozícióban, így azonban, hogy egyértelműen az újkorban használatos Kállay-címer került a falra, másra kell gondolnunk.

A tanácssterem falán ábrázolt Kállay-címer kék mezejében egy bajuszos, jobbra néző, sisakot viselő férfifej, mellette egy álló helyzetű hal, alattuk két piros szív látható. (A 19. században használt címeren használt sisakdísz: páncélos kar,

markában görbe kard, melyre török fej van feltűzve.)⁴⁴ Kutatók és az újkori címerekre vonatkozó adatok hiányában egyelőre nem tudjuk megmondani, hogy mikortól használhatta a család, annyi bizonyos, hogy nagykállói Kállay János 1778-as grófi címeradománya már tartalmazta a motívumokat, egy sárkánnyal, nappal és holddal és új sisakdísszel bővítve.⁴⁵

10. kép – A Kállay-címer (Szelényi Károly felvétele)

Az egyes címerelemek eredete máig nem tisztázott, Nagy Iván munkájában egy történetet őrzött meg erről. „A pajzs fölötti sisak koronáján egy páncélos kar könyököl, kivont kardja hegyén vérző török fejet tartva. Hagyomány szerint a farkát a szájában tartó sárkány onnan jöve a címerbe, mert [Kállai] János I. Mátyás korában a Sárkány-rend vitéze volt, s állítólag egy csata alkalmával egy törököt a vízbe szorítván, ott agyonszúrta és nyakát szegvén, midőn a fejét kardja hegyére vette volna, azzal együtt egy hullára érkező pontyot is kihúzott a folyamból.”⁴⁶

A Kállóiaktól fennmaradt egyetlen középkori pecsétet Csoma József írta le: „a czimer balra fordult vízszintesen fekvő hal, alatta holdsarló, felfelé irányult szarvai egyikének hegyén hatágú csillag, másikon lilium.”⁴⁷ Kállói Lőkös János 1474. évi oklevélen megmaradt pecsétjének ábrájából ma már nem vehető ki semmi, így nem tudjuk ellenőrizni Csoma leírását. A vele távoli rokon, Kállói Vitéz János a 16. század első felében megkísérelte a bárók közé történő felemelkedést, így pályája során az ügyintézés és levelezés révén több pecsétjét is ismerjük. Három különböző gemmapecsétet – amelyekből kettő jobbra néző *emberi fejet* ábrázol – és egy címerpajzsot mutató pecsétet használt, ez utóbbit nem tudjuk értelmezni.⁴⁸ C. Tóth Norbert bevonta a címertani vizsgálatba Kállói Vitéz János 1543-as feliratot és monogramját tartalmazó törét, amit a Magyar Nemzeti Múzeumban őriznek. A tör markolatgombján lévő címerpajzsban lévő halat Csoma nyomán középkori eredetűnek tartja – Lőkös János pecsétje

42 Csoma J.: Magyar nemzetségi czímerek i. m. 1181–1182.

43 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.). II. 121.

44 Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn Sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone. (Supplementband) Bearbeitet von Géza v. Csergheő. Nürnberg 1893. 281–282.

45 HU-MNL-OL A 57-31-49. [Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár regisztratúrája, Libri Regii]

46 Nagy I.: Magyarország családai i. m. VI. 26., 40. – Nagy Iván a „hagyomány” forrásaként lábjegyzetben Lehotzky Stemmographia-jára (I. 169.) hivatkozik, ott azonban erről nincs szó, és a kötetekben máshol sem. Valószínűleg a család szóbeli hagyományát örökölte meg.

47 Csoma J.: Magyar nemzetségi czímerek i. m. 1181–1182. HU-MNL-OL-DL 17536.

48 A pecsétet publikálta: C. Tóth Norbert: Két király szolgálatában. Kis-kállói Vitéz János (†1548) pályaképe. (Oklevéltárral). (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 18.) Bp. 2024. 45.

miatt – a pajzs alatt lévő fő címermotívumot azonban nem sikerült azonosítania („zsombék”, esetleg „eltorzult alakban felvéselt sisak”).⁴⁹ Véleményem szerint az ábra egy sisakra szerelhető, de sisak nélküli sisakdísz ábrázol, ami egy vagy két madár vagy sárkányszárnynak az ábrázolása lehet. Ha madárszárny, akkor akár kapcsolatban is lehet Iván ispán 1319-es pecsétjével, megőrizve az ősi címermotívum egy elemét. A sárkányszárnyat épp maga a címer támogatja, a fő motívumhoz hasonló módon ábrázolta a vésnök a sárkány szárnyát. Vitéz János ága a 16. században kihalt, a közös eredetű Kállói rokonságot a többi ág vitte tovább, és biztosak lehetünk abban, hogy Vitéz János címere, pecsétje befolyásolták a család későbbi címerhasználatát. Legfőképpen abban, hogy az emberfőt ábrázoló gemmapecsétjeinek motívuma bekerült a családi címerpajzsba.

11. kép – Kállói Vitéz János 1543-as feliratot és monogramját tartalmazó töre C. Tóth Norbert könyvének címlapján

Csoma, még nem ismervén a törön lévő címet, a Kállay-címerben később felbukkanó sárkányt divatjelenségnek tekintette. „Ezen második címér keletkezésének ideje valószínűleg az olasz renaissance kora, 1500–1540. Erre következtethetünk az összefüggés nélkül egymás mellé és fölé helyezett lebegő címeralakokról, melyek teljesen hasonlóak a Füzy (1515), attaki Bosnyák (1526) és Záray (1533) családoknak adományozott címerek elrendezéséhez. De erre enged következtetnünk a pajzsot övező zöld sárkány, mely szintén az olasz renaissance kedvelt címerdiszitménye, amely a sárkányrenddel

semmiféle vonatkozásban nincs.”⁵⁰ A későbbi vélemények a sárkány kérdésében megengedőbbek. Németh Péter a Bátorri-rokonsággal magyarázza,⁵¹ míg C. Tóth Norbert a családtagok egyikének Sárkányos Társaságbeli tagságával.⁵²

Mivel a Kállay-címer – kék pajzsban egy hal és egy sisakos fej, alatta két piros szív – a 16. századnál korábban nem keletkezhetett, és mind korában, stílusában, mind a „rendszerbe” illesztését illetően „kilóg” a többi levéltári fali címer közül, magyarázatot kell találni arra, hogy mi indokolta oda kerülését, ha nem a 14–15. században betöltött politikai szerepük. Említettem, hogy Thallóczynak szerepe volt a levéltári címerkompozíció összeállításában. Nem zárható ki, hogy a Kállay-címer ötlete is eredetileg Thallóczytól származik, amit bizonyára befolyásolhatott Kállay Béni egykori közös pénzügyminiszterrel való szoros kapcsolata.⁵³ Ugyanakkor mindketten már halottak az 1920-as években, így nem valószínű, hogy Csánkiék ennyire ragaszkodtak volna az esetleges régi címertervekhez.

A Kállay-címernek levéltári szempontból azért is lehetett jelentősége, mert a Kállay család volt az első, amelyik a Magyar Nemzeti Múzeumba adta levéltárát 1876-ban, elindítva ezzel a köznemesi levéltárak közgyűjteménybe kerülését. Bár az 1920-as években a Kállay-levéltár még nem tartozott az Országos Levéltárhoz, de 1926-tól már ténylegesen az épületben volt a múzeum levéltári osztályának részeként,⁵⁴ így arra is gondolhatnánk, hogy a Kállay-címer a levéltárban őrzött magánlevéltári iratanyagot jelképezheti. Ha nem Kállay Miklós miniszterelnöksége idejéből való későbbi átfestésről van szó, akkor van egy ezeknél sokkal kézenfekvőbb megoldás, ami minden bizonnyal sokkal közelebb áll az igazsághoz.

Klebsberg Kunó, a Magyar Történelmi Társulat elnöke mondta a következőket: „Kulturális nagy intézményeink sorában a legújabb időkig mostohagyermek volt a bennünket legközelebből érdeklő Országos Levéltár, mely mind a mai napig teljesen alkalmatlan helyiségekben zsellérkedik. A Levéltár új épülete közvetlenül a háborús kitörése előtt tető alá jutott ugyan, de belső berendezését a háborús anyagszűkére való tekintettel, sajnos, függőben hagyták. Örömmre szolgál, hogy a befejezési munkálatokra mint belügyminiszternek 11.500.000 koronát bocsátott rendelkezésemre Kállay Tibor pénzügyminiszter, ki a Kállay-nemzetség nagy tradícióinak megfelelően már ismételtan tanújelét adta nagy megértésének történelmi céljaink iránt. Ezzel, úgy hiszem, az Országos Levéltár is a végleg konsolidált intézmények sorába

⁵⁰ Csoma J.: Magyar nemzeti címerek i. m. 1182.

⁵¹ „A Sárkány-rendről a történelemkönyvekben olvastak, de igazolni ma sem tudjuk, hogy bármelyik Kállai a rend tagja lett volna. Ám a 15. században éppen a Bátorri család Lőkös-ágából való leányokat vettek feleségül, míg az ecsedi Bátorri leányok közül kettő ment férjhez Kállai fiúkhoz. Tehát volt kiknek a címeréből átvenni a sárkányt.” Németh Péter: A Kállay-címer. Rubicon 2017. 5. sz. 79.

⁵² C. Tóth N.: Két király szolgálatában i. m. 47.

⁵³ Ress Imre: Thallóczy Lajos és Kállay Béni délkelet-európai kutatásainak történetpolitikai indítékai és következményei a századfordulói. In: Nemzet, birodalom, identitás. Válogatott tanulmányok. Szerk. Bíró László et. al. Bp. 2024. 241–271.

⁵⁴ Avar Anton: A nagykállói Kállay család levéltárának története jelen füzetben.

lép...”⁵⁵ E nagyívű gondolat sor jól mutatja, hogy Klebelsberg mennyire hálás volt a pénzügyminiszternek a feltételek előteremtéséért. Kállay Tibor volt az, aki 1922-ben beterveztette a parlamentnek azt a törvénycsomagot, amelynek a 31. paragrafusa „az Országos Levéltárat a belügyminisztérium hatásköréből a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe utalja át.”⁵⁶ Amikor Klebelsberg 1928-ban hat éves miniszteri tevékenységéről beszámolt a képviselőházban, külön megemlékezett Kállayról: „kötelességem szeretettel és hálával megemlékezni akkori pénzügyminiszter társamról, Kállay Tiborról (Eljenzés.), aki azt a papírkorona-halmazt, amely éppen volt, mindig ideadta nekem, ha katasztrófák elhárításáról volt szó... Itt volt az Országos Levéltár óriási épülete, amely útlevélhivatal volt és kaszárnya. Az okleveleket – ezer év története – át kellett oda szállítani, különösen, amikor a jelen sivár volt, amikor kétes volt a jövő és minden erőt abból az ezeréves történelemből merítettünk, amelynek emlékei az Országos Levéltárban vannak.”⁵⁷

12. kép – Kállay Tibor
(1881–1964) (Forrás: Tolnai
Világlapja, 1925. márc. 18.
ujsgok.arcanum.com)

13. kép – Kállay Tibor
(1881–1964) (Forrás: Tolnai
Világlapja, 1930. ápr. 2. Görbe
tükör, ujsagok.arcanum.com)

Klebelsberg szerepét Borsa Iván is kiemelte az épület története kapcsán: „Döntő fordulatot jelentett a Levéltár épülete történetében Klebelsberg Kuno bekapcsolódása az eseményekbe. 1921. november 12-én mint nyug. államtitkár és a Magyar Történelmi Társulat elnöke részt vett az építési bizottság ülésén és december 11-én már mint belügyminiszter arra kéri a pénzügyminisztert, járuljon hozzá, hogy a folyó és következő (1922/23-as) költségvetési évre 8,5 millió korona póthitelt kérjen a minisztertanácstól. A pénzügyminiszter

21-én ugyan csak 5,5 millióhoz járul hozzá, Klebelsberg 23-án mégis 8,5 millióra tesz előterjesztést, amit a minisztertanács december 24-én jóvá is hagyott. Klebelsberg első miniszteri ténykedéseinek egyike biztosította, hogy az építkezés meginduljon, majd mint vallás- és közoktatásügyi miniszter előteremtette azokat az összegeket is, amelyekre a pénz értéksökkenése következtében szükség volt. Így vált lehetővé, hogy 1923 közepére az épület beköltözhető lett.”⁵⁸ „Klebelsberg azonban nem csak azt tette lehetővé, hogy az építkezés befejeződjék, a raktárak kellő számban rendelkezésre álljanak, hanem az értő mecénás úgyszeretével, legtöbbször saját kezdeménnyel és közvetlen intézkedéssel biztosította, hogy az épület belső díszítése és reprezentatív részlegeinek felszerelése semmiben se szenvedjen hiányt. Minthogy a Levéltár szűkre szabott évi költségvetése nem tette volna lehetővé a legcsekélyebb ilyen irányú beruházást sem, 1923-tól minisztersége végéig a legváltozatosabb megoldásokat találta annak érdekében, hogy a Levéltár díszítése és felszerelése elgondolásának megfelelő legyen. Abból a körülményből, hogy a Levéltár irattárában egy kivételtől (városi címerek elhelyezése az ólomüveg ablakok felső részén) eltekintve nem találunk kezdeményező előterjesztéseket, javaslatokat, viszont Klebelsberg nemegyszer közvetlenül adott megbízást Nagy Károlynak, az iparművészeti munkákat tervező és irányító Róth Miksának, a freskófestő Dudits Andornak, arra kell következtetni, hogy e munkálatoknak nemcsak mecénása, hanem szellemi irányítója is ő volt.”⁵⁹

A levéltár Bécsi kapu térre történő költözése, a palota belső munkálatainak igényes befejezése idején Kállay Tibor volt a Bethlen-kormány pénzügyminisztere (1921–1924), így a levéltári projekt finanszírozása nagymértékben tőle függött. Azt gondolom, hogy nem tévedünk nagyot, ha a korábban említett indokok mellett legfőképpen ez utóbbi, Klebelsberg külön kérése lehetett az ok, hogy a Kállay-címer az egyik főhelyre került. A Kállay család középkori múltja lehetőséget adott a címertervezéskor arra, hogy az egyik „mecénás” címere ne a politikusok közé kerüljön a kutatóterembe, hanem diszkréten, mégis hangsúlyos helyen a történelmi családok közé illeszkedhessen. A tanácssterembe lépve a két szemközti, ablak melletti címer egyúttal két olyan ismert családra emlékeztet, amelyek a bizonyíthatóan a középkorból származnak és még a 20. században is virágoztak, azaz nem haltak ki. Az Erdődy grófok és a Kállayak Klebelsberg számára a magyar társadalom folytonosságát is jelképezhetnék. Ők hozták át a középkort a 20. századba, a „túlso partra”, „amikor a jelen sivár volt, amikor kétes volt a jövő és minden erőt abból az ezeréves történelemből merítettünk, amelynek emlékei az Országos Levéltárban vannak”.

55 dr. gr. Klebelsberg Kunó: Elnöki megnyitóbeszéd. A Magyar Történelmi Társulat 1921 évi december 30-án tartott közgyűlésén. Századok 60–61. (1921–1922) 148–149.

56 Magyarország, 1922. jún. 24. 3.

57 Néptanítók lapja, 61. 1928. máj. 19. 22–23.

58 Borsa Iván: Az Országos Levéltár épületei 1874–1974. Levéltári Közlemények 50. (1979) 34–35.

59 Uo. 37–38.

E számunk szerzői

AVAR ANTON PhD, főlevéltáros, osztályvezető-helyettes (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magánlevéltárak és Gyűjtemények Osztálya, Bp.)

C. TÓTH NORBERT az MTA doktora, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár, a HUN-REN–Magyar Nemzeti Levéltár–Szegedi Tudományegyetem Magyar Medievisztikai Kutatócsoport vezető)

HOLMÁR ZOLTÁN PhD, történész-muzeológus (Kállay Gyűjtemény, Nyíregyháza)

KÁLLAY KRISTÓF programozó matematikus, ny. főosztályvezető (Nemzeti Adó- és Vámhivatal, Bp.)

MÉSZÁROS KÁLMÁN PhD, tudományos főmunkatárs (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp.)

RÁCZ GYÖRGY PhD, főlevéltáros, tudományos igazgatóhelyettes (Magyar Nemzeti Levéltár, Tudományos Igazgatóság, Bp.)

RESS IMRE CSc, ny. tudományos főmunkatárs (HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Bp.)

TÁJÉKOZTATJUK KEDVES OLVASÓINKAT,

hogy a Turul kiadói jogait 2023-tól a folyóiratot alapító *Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság* (MHGT) vette át. A továbbiakban a Turul terjesztését is az MHGT szervezi. Az átadás-átvétellel, valamint a meglévő előfizetések további fenntartásával kapcsolatos információk megtalálhatók a **Turul folyóirat új honlapján**: <https://turul.mhgt.hu/>

Az új honlapon (a *Lapszámok* menüpontban) elérhetők a folyóirat megjelent számai, letölthető PDF formátumban. (Az 1883–2009 közötti lapszámok évenként egy fájlban, míg a 2010 utániak füzetenként külön-külön tölthetők le.) Ugyanitt található a folyóirat további Internetes elérhetőségeit tartalmazó linkgyűjtemény is.

Felhívjuk Kedves Előfizetőink figyelmét, hogy a kiadó-váltás eredményeként,
a folyóirat előfizetési bankszámlaszáma is megváltozott!

Kérjük szépen, hogy előfizetési díjaikat, a továbbiakban a következő bankszámlára utalják:

Bankszámlaszám: 16200223-10176344

Számlatulajdonos neve: Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
(Szükség esetén rövidítve is írható, pl.: „Magyar Heraldikai és Gen. Társ.” vagy „MHGT”)
Számlavezető bank neve: MagNet Magyar Közösségi Bank Zrt.

Nemzetközi átutaláshoz szükséges, kiegészítő adatok:

IBAN (nemzetközi bankszámlaszám): HU84 1620 0223 1017 6344 0000 0000

Számlavezető bank BIC (SWIFT) kódja: HBWEHUHB

Az előfizetési díj összege a 2024. évben is változatlan.

Belföldi előfizetőink részére:

3000 forint/évfolyam (= 4 × 750 forint/füzet).

Külföldi előfizetőink részére:

európai szállítási cím esetén: 35 EUR; tengerentúli szállítási cím esetén: 40 USD.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Századok folyóirat közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját! A részletekről honlapunkon (<https://turul.mhgt.hu/>), a *Szerzőinknek* menüpontban olvashat. Ugyanitt található a levéltári hivatkozások szabályzata is.

E folyóiratszámunk megjelenését a Batthyány Lajos Alapítvány támogatta.

